

MARKETING

(II kitap)

T.Berdigylyjow, G.Kakalyýewa, A.Şükürow,
B. Hojamgulyýewa, B. Rahmanow

MARKETING

(II kitap)

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw
gollanma kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat – 2010

T.Berdigylyjow, G.Kakalyýewa, A.Şükürow,
B.Hojamgulyýewa, B.Rahmanow
M A R K E T I N G (II kitap)
Okuw gollanma kitaby. Aşgabat–2010.–198 sah.

“Marketing” okuw gollanmada bazar ykdysady şertlerinde ýurdumyzda Marketing işlerini alyp barmagyň ugurlary, çözgütleri we netijeleri giňişleýin beýan edilýär.

Okuw gollanma ýokary okuw mekdepleriniň talyplary we hünärmenler üçin niýetlenendir.

Türkmenistanyň Bilim ministrliги, 2010 ý.

GIRIŞ

Häzirki günün derwaýsyz talaby, bazar ykdysady şertinde bazar bilen işlemegiň aýratynlyklaryna, ýagny marketinge üns bermekdir. Maşyn satanymyzda, iş gözlänimizde, haýyr-sogap işlere serişdeleri ýygnanymyzda, ýa-da ideýany wagyz edenimizde, biz bazar işi bilen meşgullanýarys. Biz bazaryň nämedigini, onda kimiň işleýändigini, onuň işini, islegini bilmeli.

Bize hemişe bir zat satjak bolýarlar, biz bolsa satuwyň ulanylýan usullaryny tanap bilmeli. Bazar işini bilsek biz özümizi alyjy hökmünde has bilimli alyp bararys.

Bazar işi – bazaryň hünärmen işgärleri, mysal üçin, kommiwoýazorlar, bölek satuw söwdagärler, reklama boýunça hünärmenler, bazar işiniň derňewçileri, täze we markaly harytlary öndürýän önümçiligiň başlyklary we ş.m. üçin esas beriji dersleriň biri bolup durýar. Bular - bazaryň häsiýetnamasyna we onuň segmentlere bölünişini bilmeli, maksatly bazaryň çäginde alyjylaryň isleglerini, talaplaryny we makul bildirýändigine baha bermegini bilmeli, bu bazar üçin zerur alyjylyk häsiýetli harydy işläp taýýarlanylýşyny we synag edilşini bilmeli, nyryň kömegi bilen alyja çenli harydyň gymmatlyk esasy pikirini eltmekligini bilmeli, haryt giňden ýeterli we görkezilen bolar ýaly ökde araçylaryň saýlanylýşyny bilmeli, harydy alyjylar tanar ýaly we satyn alaslary geler ýaly reklama edilşini we herekete getirilişini bilmeli. Bazaryň hünärmeni bazar boýunça bilimiň we öz işine ökdeligini giň toplumyna, şübhesiz, eýe bolmalydyr.

Bazar işini öwrenmäge höwes bildirýänler köp kitap tapyp bilýärler, şu kitap hem şolar üçin türkmen dilinde taýýarlandy. Bu kitapda mysallaryň köpüsi öz Garaşsyz we Bitarap ýurdumyzyň-Türkmenistan döwletimiziň durmuşyndan alnan.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow her çykyşynda diýen ýaly marketing bilen baglanyşykly meselelere üns berýär, ýagny ýurdumyzyň Strategik meýillnamalaşdyryş we ykdysady ösüş institutynyň döredilmegi gös-göni marketingiň ilkinji çözülýän meseleleriň biri bolup durýar. Halkara

hyzmatdaşlygyň ýola goýulmagy global marketing işi bilen düşündirip bolýar. Döwlet baştutany ýurdumyzyň haryt syýasatynda marketing babatdaky tehnologiýalary giňden ulanmagy talap edýär.

Habar beriş serişdeleriň beýan edýän wakalarynyň operatiwliginiň, ygtybarlylygynyň we takyklygynyň üpjün edilmegi barada belleýär. Marketing birinji elementi bolup alyjylaryň isleglerini öwrenmek bolup durýar, munuň üçin marketing maglumatlar ulgamy döredilýär we marketing derňewleri geçirilýär. Marketing derňewlerde ulanylýan maglumatlaryň maksatlara laýyklygyna, takyklygyna, köne dældigine we obýektiwligine baha bermeli. Hormatly Prezidentimiz döwletimizde telekeçilik sektorynyň milli ykdysadyýetine goýýan maýa goýumlarynyň önümçilikde we hyzmat ediş ulgamynda esasy orny eýelemegini üpjün edip biljek ähli zerur şertleri döretmelidiris diýip nygtaýar. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow ýurdumyzyň we halkymyzyň özbaşdak döwletiň berkarar bolmak tapgyryndan geçendigini belleýär, ony berkitmek we ösüşiň täze tapgyryna geçmek üçin häzirki döwrüň reallyklaryna we talaplaryna esaslanýan, düýbünden täze ideologiýa gerekdigini belleýär.

I – BAP

HARYTLARY ÝERLEMEKDE ÝAÝRADYŞ USULLARY WE HARYT HEREKETI

1. Harytlary ýerlemekde ýaýradyş ýoly we onuň wezipeleri

Harydyň ýaýradyş ýoly (kanaly) - bu sarp edijiler ýa-da aýratyn kärhanalar üçin ulanmaga mümkinçilik döretmek üçin birnäçe kärhanalaryň, şahslaryň kömegi bilen harydyň önümçilikden sarp edijilere çenli geçen ýoludyr.

Harydy ýaýradyş ýoluna gatnaşyjylar aşadaky wezipeleri ýerine ýetirýärler: bazary öwrenmegiň (marketingiň) maglumatlaryny (habarlaryny) ýygnaýar we ýaýradýar, harydy ýerlemekde goldaw berýär, önümi sarp edijiler bilen gatnaşdyrýar; harydy sarp edijileriň talabyna laýyklyga ymtyldýar (sortlamak, saýlamak, ýygnamak, gaplamak); gepleşikler geçirýär; harytlary daşýar (transportirleýär) we saklaýar; ýaýradyş ýoluny maliýeleşdirýär; ýaýradyş ýolunyň saklanmagy üçin töwegelçilik edýär.

Islendik ýaýradyş kanalyňy şu aşadaky bilen häsiýetlendirmek bolar: fiziki önüm, olara bolan eýeçilik, tölegler, maglumatlar, satuw goldawlary.

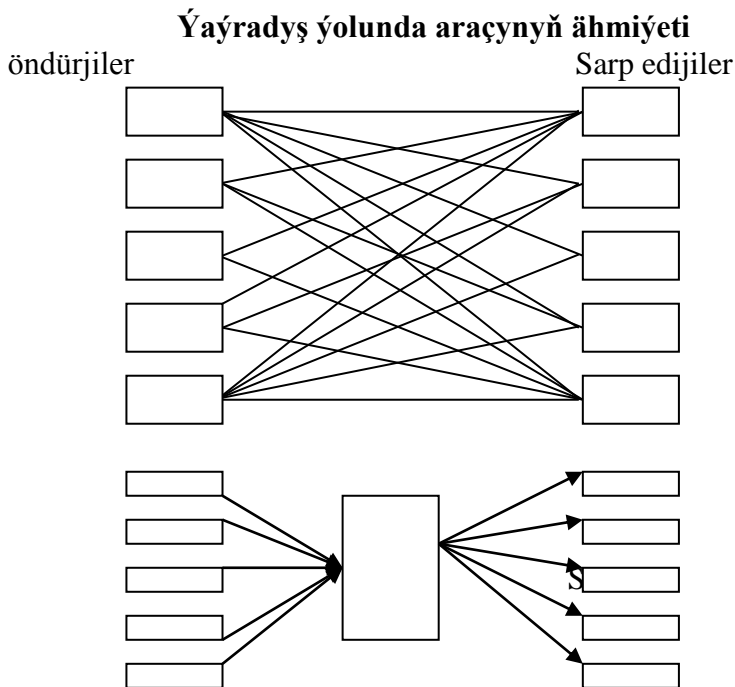
Hyzmatlary ýaýradyş ýolda hyzmatlar dünýäsinde (sferasynda) material däl önümler hereket edýär (hyzmatlar, pikirler, many)

Harydyň ýaýradyş ýoluny onuň derejesi bilen häsiýetlendirmek bolar.

Ýaýradyş ýol derejesini önümçilikden sarp edijilere ýetirmek üçin haryda wagtlaýyn eýeçilik edýän ýa-da oňa hukuk gazanan islendik araçy (posrednik) bilen häsiýetlendirip bolar.

Araçy (posrednik) - peýda gazanmak üçin öndüriji we sarp edijiniň arasynda haryda wagtlaýyn eýelik edýän ýa-da hukuk gazanyp, olaryň hereketini guramaga gatnaşyjy söwda kärhanalarydyr ýa-da şahsyýetlerdir.

Araçynyň ähmiýeti 1-nji suratda görkezilen. Ýagny 1 araçy 5 sany öndürjiniň we 5 sany sarp edijiniň arasynda dursa, özara gatnaşmalar duşuşyklaryň sany 25-den 10 düşýär.

1.1. Harytlary ýerlemekde ýaýradys barada umumy düşünje we wezipeleri

“Ykdysadyýet” - diýen sözüň özi ýaşaýyş diýen manyny berýän bolsa harytlary ýerlemekde ýaýradys usullaryny we harydyň hereketini saýlap almaklyk - muny ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň dogry ýörelgesiniň wajyp elementleriniň biri hasaplamak bolar. Şol sebäpli ýurdumyzda öndürilýän önümleri (harytlary) Watanymyzyň çäginde daşardan gelýän harytlary sarp edijilere ýetirmekde harydyň hereketini dogry guramak ýurdumyzyň ykdysadyýetiniň ösüş derejesine gös-göni täsir edýär.

Bazar ykdysadyýetinde öndürijileriň, söwda kärhanalaryň arasyndaky özara baglanyşygyna uly üns berilmegi zerurdyr. Öndürijileriň köpüsi bu barada az pikir edýäler. Olar esasan daşamak, saklamak we olary bölek satuw kärhanasyna satmak bilen haryt baradaky aladasyny gutardy hasaplanýarlar, emma bu aladanyň gutardygy dälidir. Sebäbi haryt dynuwsyz öndürilýänligi sebäpli, önümçilikden sarp edijilere harytlar mydama hereketdedir. Olary yzygider bölek satuw kärhanasyna ýerleşdirmeli bolýar. Bölek satuw kärhanalarynyň haýsy derejede satuwy guraýandygy bilen gyzyklanmak we has amatly ýagdaýlarda olary paýlamalydygyny düşünmelidirler.

Amatly ýagdaýlara şu aşakdaky şertler mysal bolup biler:

- Önüm öndürijiniň we satyjynyň abraýyny pese düşürmezlik;
- Önümiň hilini ýokary derejede saklamak;
- Harydy öndürmekde we ýerlemekde çykdajylary azaltmak.

Harytlary ýerlemek haryt öndürijileriň we söwda kärhanalaryň umumy maksady bolup olaryň her haýsy mümkin bolan ýagdaýlardan peýdalanyň, peýda gazanmaga ymtylýarlar. Olaryň ikisem şol peýdany köp gazanmaga çalyşýarlar.

Emma olaryň gazanýan peýdasy sarp edijiler bilen gönüden-göni, kä halatlarda göni bolmadyk ýagdaýlary bilen baglydyr.

Haryt öndürijiler köplenç öz harytlaryny araçy kärhanalaryň, özbaşdak söwda - kärhanalaryň üsti bilen, dürli ýollar bilen, kä halatlarda olar öz hususy söwda nokatlarynyň (bölümleriniň) üsti bilen ýerleýärler.

Harydy ýerlemekde ýaýradyjy ýollar - bu harydyň önümçilik kärhanalarda, sarp edijilere çenli harydyň geçen ýoluna aýdylýar.

Bu ýolda harytlar we hyzmatlar wagt boýunça, ýeri we eýeçiligi boýunça biri-birinden tapawutlanýarlar.

Harytlary ýerlemekde ýaýradyjy agzalar şu aşakdaky wezipeleri ýerine ýetirýär:

- 1) Harytlary ýerlemek boýunça meýilnamalar düzmek we alyş-çalyşy tizleşdirmek üçin habarlary ýygnamak, olary barlamak;

- 2) Mümkün bolan alyjylar bilen arabaglanyşygy guramak we saýlamak;
- 3) Harytlary sarp edijileriň talaplaryna laýyk ýagdaýlara getirmek (sortlamak, guramak, gaplamak)
- 4) Haryda bolan eýeçiligi özüne almak ýa-da öz üsti bilen başga birine geçirmek üçin harydyň bahalary boýunça geleşik düzmek;
- 5) Harydyň hereketini - transportlanyşyny, saklanyşyny gurnamak;
- 6) Öz wezipeleri ýerine ýetirmek üçin çykarylan çykdajylary ýapmaga maliýe, ýagdaýlaryny döretmek;
- 7) Öz wezipelerini ýerine ýetirmek üçin töwekgelçilik etmek.

Ýokarky sanalan 1-den 4-e çenli bolan wezipeler şertnamalary dogry düzmäge mümkinçilik döredýär.

Galan wezipeleri (5-6-7) şertnamalary ýerine ýetirmäge kömek edýär.

Ýokarky wezipeleri ähli haryt ýaýradyjy karhanalar doly ýerine ýetirmezligi mümkin, ýagny ýokarky wezipeleriň näçe köp görnüşini ýerine ýetirse bahasy-da şonça ýokary bolar. Nä-çe bu wezipeleri doly ýerine ýetirmese, şonça-da onuň bahasy pes derejede bolar. Sebäbi harytlary sarp edijilere ýetirmekde çykarylýan çykdajylar ol kärhanalaryň arasynda wezipeleri ýerine ýetirmek derejesinde paýlaşmaly bolýar.

1.2 Harytlary ýerlemekde ýaýratmagyň derejeleri .

Harytlary önümçilikden sarp edijilere ýetirmekde olary ýaýratmagy birnäçe derejelere bölmek bolar.

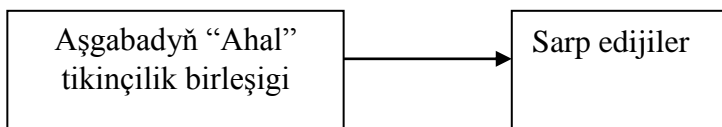
Harytlaryň ýaýradyş derejesi - biziň ýokarda sanap geçen wezipelerimiziň ýerine ýetirilişine baglydyr.

Ýagny olary şu aşakdaky ýaly bölmek bolar:

-Nul derejeli ýaýradyş ýoly - ýa-da muňa göni marketing diýilýär. Bu ýagdaýda haryt önümçilik kärhanasyndan göni sarp edijilere ýetirilýär. Muňa mysal: Aşgabadýň “Ahal” tikin birleşigi öz dükanynda harytlary sarp edijilere satýar. Önümçilik

kärhanasynyň bölek satuw bölümi fabrigiň balansynda durup, bazary öwrenmegi belli bir derejede paýtagtymyz Aşgabat şäherimiziň bir nokadynda özbaşdak ýerine ýetirilýär. Bu dükan öz çig mal ätiýaçlygyna laýyklykda sarp edijileriň islegine görä hususy haýyşnama boýunça tikin we satuw işlerini amala aşyrýar. Bu ýagdaý diňe goşmaça girdeji alman, eýsem, önümiň assortimentini meýilleşdirmekde bu habar materiallary giňden ulanylýar.

Nul derejeli haryt ýaýradýş ýoly:

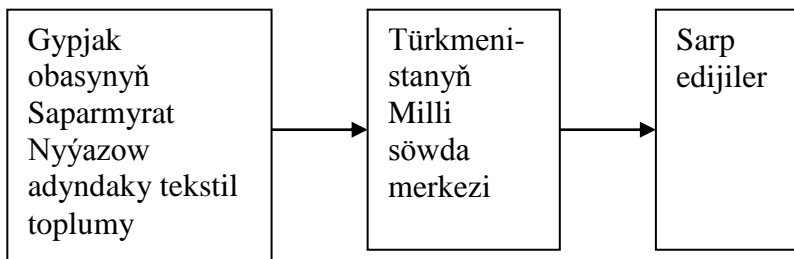

Sur. 2.

Birinji derejeli haryt ýaýradýş ýoly – önümçilik kärhanasynyň we sarp edijileriň arasynda diňe bir sany araçynyň durmagy esasynda satuw amala aşyrylýar.

Sarp edijileriň bazarlarynda köplenç bölek satuw kärhanasy bolup biler. Mysal üçin: Gypjak obasynda ýerleşýän Beýik Saparmyrat Nyýazow adyndaky tekstil toplumynda goýberilen nah-trikotaž matasyndan öndürilen sport maýkalarynyň Türkmenistanyň milli söwda merkeziniň üsti bilen sarp edijilere (ilata) satylmagyny (surat 3) hasaplamak bolar.

Birinji derejeli haryt ýaýradýş ýoly

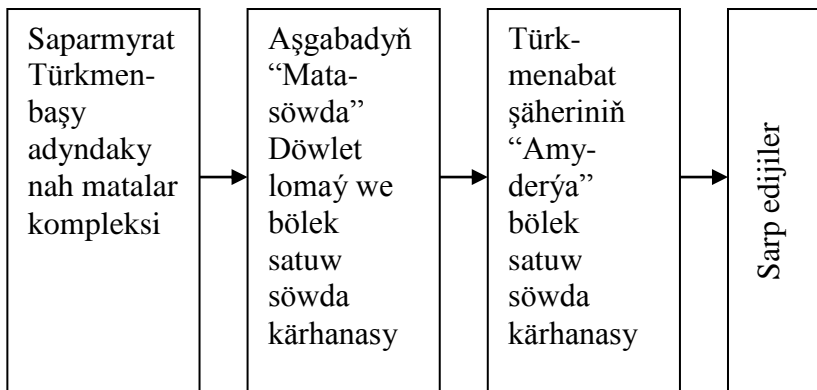

Sur. 3.

Ikinji derejeli haryt ýaýradys ýoly - haryt öndüriji bilen sarp edijileriň arasynda iki sany araçy durýar. Ýagny haryt öndürýän önümçilik kärhanasy bilen sarp edijileriň arasynda adatça bir lomaý we bir bölek satuw söwda kärhanasy durmagy mümkin. Has takygy aşakdaky mysala seretmek bolar.

Saparmyrat Türkmenbaşy adyndaky mata toplumyndan harydy şertnama düzmek arkaly Aşgabadynyň “Mata söwda” Döwlet lomaý we bölek satuw söwda kärhanasynyň satyn alyp, soňra ony Lebap welaýatynyň Türkmenabat şäherinde ýerleşen “Amyderýa” Döwlet bölek - satuw söwda kärhanasynyň dükanelarynyň üsti bilen sarp edijilere satylmagyna ikinji derejeli harytlary satmak üçin ýaýradylş ýoly hökmünde seredilýär.

Ikinji derejeli haryt ýaýradys ýoly

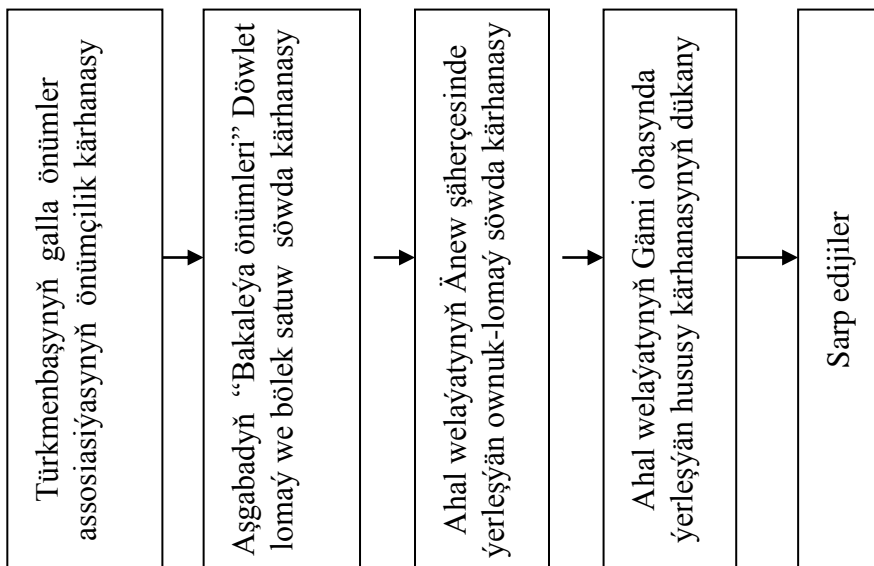

Üçünji derejeli harytlary ýaýradys ýoly - önümçilik kärhanasy we sarp edijileriň arasynda üç sany araçynyň gatnaşmagy netijesinde haryt ýetirilýär. Adatça bir lomaý, ownuk lomaý we bölek-satuw kärhanalarynyň araçysy bolup gatnaşmagynda haryt söwdasy amala aşyrylýar.

Mysal üçin, Türkmenistanyň galla önümler assosiyasiýasynyň önümçilik kärhanasynyň önümleriniň Aşgabat Döwlet lomaý bölek satuw “Bakaleýa önümleri” söwda kärhanasy tarapyndan satyn alnyp, soňra ondan Ahal welaýatynyň Änew

ownuk - lomaý satuw söwda kärhanasy satyn alsa, öz nobatynda şol önüm soňra Gämi obasynda haýsy-da bolsa bir hususy kärhanasy tarapyndan satyn alnyp sarp edijilere satylan halatynda üçünji derejeli haryt ýaýradyş ýoly mysal bolup biler.

Üçünji derejeli haryt ýaýradyş ýoly

Sur. 5.

1.3. Wertikal marketing ulgamy boýunça harytlaryň ýaýradylş ýoly

Soňky döwürde halkara marketing ulgamynda wertikal marketing haryt ýaýradyş ýoly adaty ýoluna bäsdeşlik edýär.

Adaty marketing ulgamynda haryt öndürijileriň, lomaý söwda kärhanalaryň birnäçesi özara söwda aragatnaşygyny biri-birine garaşsyz ýagdaýda hereket etmek bilen satuwy guramakda her biri özüne düşýän peýdany ýokarlandyrmaga özbaşdak, özüne amatly ýagdaýda guramaga çalyşýarlar.

Wertikal marketing ulgamynda ýokarda sanalan kärhananyň haýsy-da bolsa biriniň marketing işini guramaçylykda hereket edýär.

Wertikal marketing ulgamy önümçilik kärhanasyndan, bir ýa-da birnäçe lomaý söwda kärhanasyndan, bir ýa-da birnäçe bölek satuw kärhanasyndan emele gelip, bir özbaşdak ulgam hökmünde hereket edýär.

Bu ýagdaýda wertikal marketing ulgamyna ýolbaşçylyk edýän kärhana beýleki karhanalaryň umumy eýesi bolmagy ýa-da şol ýolbaşçylyk edýän kärhana söwdany guramakda ýa-da önümçilikde amatly şertler döretmegi mümkin, ýa-da ýolbaşçylyk edýän kärhana wertikal marketing ulgamynda uly güýje eýe bolmagy mümkin.

Umuman, wertikal marketing ulgamy (WMU), marketing ulgamynyň beýleki agzalarynyň hereketine gözegçilik etmek üçin, ýagny beýleki agzalarda gapma-garşylyklar döremezlik serişdesi hökmünde emele gelýär. Soňky döwürde wertikal marketing ulgamy göwrümi boýunça ykdysady taýdan tygşytly we bazary eýelemekde uly güýje eýedir hem-de harydyň hereketinde edilýän işleriň, çykadjylaryň gaýtalanmazlygy üçin amatlydyr.

Wertikal marketing ulgamy, esasan, şu aşakdaky görnüşinde bolmagy mümkin. Ol hem önümçilik we ýaýradys işlerden ybaratdyr. Muňa mysal hökmünde Türkmenistanyň azyk önümler assosiasıýasy, Galla önümler assosiasıýasy degişlidir.

Şertnamalaýyn wertikal marketing ulgamy - munda garaşsyz birnäçe kärhanalar şertnama düzmek arkaly özüniň söwda işlerini bilelikde ýerine ýetirýärler. Esasy maksady, bäsdeşlerden yza galmazlyk. Olar 3 hili bolup biler:

- a) lomaý söwda kärhanasynyň ýolbaşçylyk etmeginde meýletin bölek satuw kärhanalaryň bilelikde işlemegi;
- b) bölek satuw söwda kärhanalaryň kooperatiwleri; birnäçe bölek satuw söwda karhanalary meýletin birleşmegi netijesinde hojalyk işlerini bilelikde maksatnama düzmek arkaly amala aşyrylýar;

- ç) özünüň artykmaçlygy arkaly ýolbaşçylyk edýän birnäçe edaralaryň şertnamalar arkaly birleşip, hojalyk işlerini amala aşyrmaga.

Öz nobatynda 3-nji hili üç görnüşde bolmagy mümkin:

- 1) Haryt öndürijiniň ýolbaşçylyk etmegi arkaly bölek satuw söwda kärhananyň marketing işlerini ýerine ýetirýär;
- 2) Haryt öndürijiniň ýolbaşçylyk etmeginde lomaý söwda kärhanalaryň birleşen marketing işlerini amala aşyrmagy;
- 3) Hyzmat ediş kärhanasynyň ýolbaşçylyk etmegi esasynda harytlary ýaýratmagyň marketing işleri amala aşyrylýar.

Kä halatlarda gorizontal (keseleýin) we wertikal (dikleýin) marketing bir wagtda bilelikde ulanylmagy mümkin.

Harytlary ýaýradys ýolunda durmuşda dürli görnüşdäki usullar ulanylmagy mümkin. Haçan-da olaryň arasynda önünde goýlan maksatlara we olaryň iş ugurlary boýunça ylalaşyk bolmasa, olaryň arasynda gapma-garşylyk döremegi mümkin.

Bu gapma-garşylyklar keseligine ýa-da dikligine marketing ýollarynda gabat gelmegi mümkin.

Keseligine - köplenç 1 derejedäki ýaýradys ýollarynda gabat gelýär. Mysal üçin, bir önümçilik kärhanasynyň üpjün edýän dileriň arasynda.

2-nji dürli derejedäki ýollarda. Mysal üçin, öndüriji bilen dileriň arasynda.

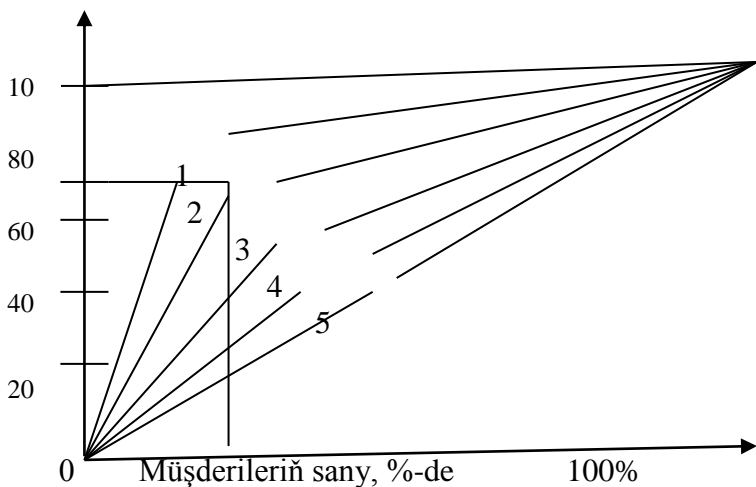
Ýaýradys ýollaryny saýlap almaklyk ykdysady ölçeglere baglylykda amala aşyrylýar - satylan harytlaryň möçberi, oňa çykarylýan çykdajylar we başgalar.

Marketing esasynda harytlary ýaýradys ýollaryny (kanaly, paýlama bölüm) saýlap almagy we olary peýdaly ulanmaklyga umumy satylýan harytlaryň möçberine uly täsiri bardyr.

Mysal: satylýan harydyň möçberiniň we müşderileriň sanynyň arabaglanyşygynda amatly ýagdaýlaryň döremegi mümkin.

Kärhana bir ýylyň ýa-da birnäçe ýylyň dowamynda aýratynlykda müşderiler boýunça derňew geçirmek arkaly satylan

harytlaryň möçberlerini deňeşdirip, olary möçberleri boýunça goýmak arkaly (% hasabynda) kesgitläp bolar, ýagny biz satylan harytlaryň möçberini we müşderileriň sanynyň % hasabynda arabaglanyşygyň grafiki ranžirlemek usuly boýunça guranymyzda şol grafikde arabaglanyşyk näçe göni çyzyga ýakynlaşsa şonça-da amatly hasaplanylýar.

Sur. 6.

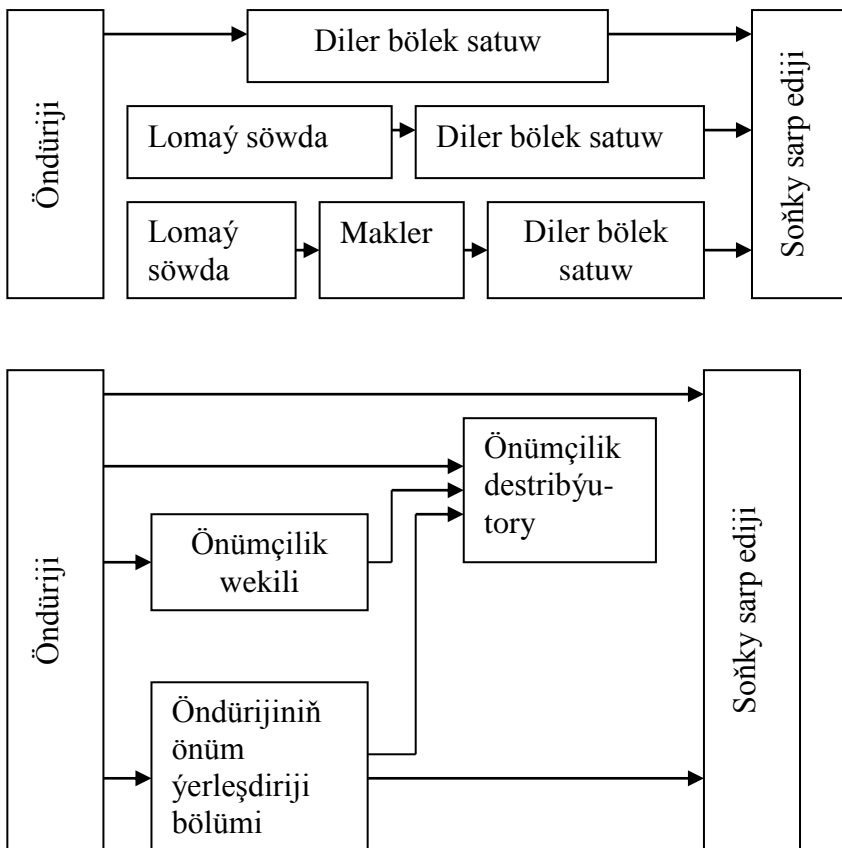
Berlen grafikde (surat) näçe gözi çyzyga ýakyn bolsa, şonça-da harydy ýaýradys ýoly amatly hasaplanýar.

Amerikan marketology Pareto in amatly ýagdaý 80:20% gatnaşygy hasaplaýar. Ýagny 20% müşderi harydyň 80% - bi ýerleýär. Bu usulda ýaýradys ýoluny saýlamak isleg hödürden ýokary geçen ýagdaýda ulanyp bolar.

Haçan-da ähli müşderiler deň möçberde haryt satyn alan halatynda.

5-nji görnüşde göni çyzyk emele geler. Müşderileriň sany näçe köp boldugyça satuwy gurnamaga, şonça-da işgär köp gerek bolar.

a) Sarp ediş harytlaryň bazary.

Sur.7.

b) Öňümçilige niýetlenen haryt bazary

Diler (iňlis dilinde - dealer-) - bölek satyjy.

Distribýutor (iňlis dilinde - distribution) - lomaý satyjy.

Öňümçilik bilen sarp edijileriň arasyndaky alyp satyjylaryň görnüşleri ýaýradýş usulyna bagly bolar.

Ýaýradýş usuly öndürji tarapyndan saýlanyp alnyşyna baglydyr.

Adatça marketingde harytlary ýerlemegiň 3 sany usuly bar:

- 1) Ekstensiw;
- 2) Saýlama;
- 3) Ynamly.

Ähli galan harydy ýerleşen usullary ýokarky saýlanan usullarynyň dürlü ýagdaýlarda üýtgedilip alynmagynda guralandyr.

Giň gerimde ýerlemek - bu islendik haryt alyp satmak isleg bildirýän bölek satuw kärhanalaryna ýerlemek. Adatça, bu usul öňümçiligi çykşyrymly bolmadyk, bahasy gymmat bolmadyk harytlary göýberýän öndürijiler ulanylýar (diş çýotkasy, pastasy, sabyn, çilim, gap-gaçlar we beýleki gündelik islege eýe bolýan harytlar). Öndürji öňümçilik haryt dolanşygy ýokarlandyrmagyň hasabyna utuş gazanýar.

Aýratyn ýagdaýlarda ýerleşen - bu her sebitde bir sany bölek satyjyny saýlap almak. Ýagny bu satyja eksklýuziw şol sebitde öndürijiniň harytlaryny aýratyn şertlerde satmaga ýagdaý döredýär.

Bu usul köplenç uly bolmadyk şäherlerde amatlydyr ýa-da köplenç tehnikä taýdan çylşyrymly gymmat bahaly harytlary satmak amatlydyr. Ýagny bazar sygymy uly bolmadyk bir sany (diler) bölek satyjy ähli isleg bildirýän sarp edijileri üpjün etmäge mümkinçiligi bar.

Saýlap almak usulynda ýerlemek - ýagny şol sebitde iki ýa-da ondan köp bolan birnäçe satyjylary saýlap olara öz harytlaryny satmagy ynanýarlar we ähli mümkinçilikleri döretmäge ymtylýarlar. Köplenç bu usul uly şäherlerde ulanylýar.

Soňky iki usuly dünýä tejribesinde soňky wagtlarda has giňden ulanylýar.

Önümleri ýerlemekde saýlanyp alynýan usullar köplenç olaryň görnüşlerine, sebitlerde hojalyk işlerini alyp baryş aýratynlyklaryna baglydyr.

Önümleri ýerlemek usullary

№	Esasy parametrleri	Usullary		
1	Bazaryň doýgunlyk derejesi			Ekstensiw
2	Bazara gözegçilik derejesi	çäkli	orta	ýokary
3	Ýerlemegiň çykdaýlary	ýok	adam gözegçilik	gözegçilik ýok
4	Satyjylaryň goldawy	pes	orta	ýokary
5	Satyjylaryň ukyby	(gowy) ýokary	çäkli	uly bolmadyk
6	Assortiment	gowy	çäkli	uly bolmadyk
7	Harydyň	dar	ýörite	gysga
8	Öndürijiniň mahabatlandyrmasy	uzyn	orta	gysga
		geçirilýär		geçirilmeyär

Araçyny saýlamak üçin ýagdaýlar (kriteriýalar)

Ýagdaýlar	Saýlanýan sebäpler
1. Maliýe nukdaý nazardan	a) maliýe ýagdaýy näçe ýokary bolsa, şonça-da gowy; b) şol ugurdan işlän wagty (näçe

	köp bolsa, şonça gowy).
2. Guramaçylyk we esasy ýerleme görkezijileri: a) işçi sany; b) tehniki soraglara taýýarlyk derejesi; ç) eýeleýiş işleriň seljeriş döwri.	a) ýerleşşi, düzüminiň güýçlüligi; b) aýlanşygynyň ösüş depgini (näçe ýokary bolsa, şonça gowy) - näçe köp bolsa şonça gowy; - tehniki taýdan taýýar däl işgäriň bolmazlygy; - soňky 3-5 ýylyň dowamynda hereket.
3. Aralyk satyjy nähili önümleri satýar: a) bäsdeşleriň önümini; b) siziň önümiňiziň ýa-da hyzmatyňyzyň üstüni doldurmak; ç) önümleri we hyzmatlary örän ýokary hilde.	Öz önümiňe ynanyp bolýamy? - kä wagtlar ynanyp bolýar; - amatly satyjy; - hili näçe ýokary bolsa, şonça-da ynam ýokary.
4. Harytlaryň we hyzmatlaryň umumy assortimenti	Siziň söwda nyşanyňyza ýeterlik derejede üns beriljekdigine göz ýetirmeli
5. Satyjynyň abraýy	Diňe öz göz ýetirmegiňe görä çözmeli
6. Bazarda ýaýraýş derejesi: a) geografiki ; b) pudaklaýyn ugurlary boýunça; ç) zakazlaryň ýygyllygy.	Näçe giň bolsa, şonça gowy. - öz satýan düzümini gaýtalamazlyga çalyşmaly; - satyjynyň satuw nokatlary alyjylaryň esasy segmentleri boýunça ýapmaly; - işe başlan wagtyndan ýygyllygyň ýokarlanmagy.
7. Ätiýaçlyklar, ammar ýagdaýy. a) ätiýaçlyklaryň görnüşleri, olaryň derejeleri; b) ammar jaýlary.	Esasy- sarp edijileri islendik wagtda goýumy amal etmek. - doly assortiment görnüşleriň we toplumlaryň goýum ýagdaýy; - tehniki taýdan ýokary derejede bolmagy has ýokary baha

		berilýär.
8.Ýerleşdirişň dolandyryşy strategiýasy.	we	Esasy-bazarda hyjuwlylygyna baha bermek, bazaryň lideri bolmaga çalyşmaly.

1.4. Haryt hereketi. Haryt hereketi barada düşünje we onuň elementleri

Harydyň hereketi - bu sarp edijileriň islegini ödemek we özüne peýda gazanmak niýeti bilen materiallaryň we taýýar önümleriň çykýan ýerinden olaryň gerekli ýerin ýetirmek, durmuşda özleşdirmek üçin edilýän işleriň toplumyna düşünmek bolar.

Harytlaryň bu hereketine haryt önümçiligiň dowamy hökmünde seretmek bolar. Harydyň bu hereketini amala aşyrmak çykdaýy bilen baglydyr. Bu daşamaga, ýerleşdirmäge, saklamaga, ýüklemäge, düşürmäge, gaplamaga, tabşyryk - isleg (zakaz) guramaçylyga edilen çykdaýylardan ybaratdyr.

Häzirki wagtda bu çykdaýylar umumy çykdaýylaryň 12% - den 25%-e çenli aralykda bolmagy mümkin.

Haryt hereketi diňe çykdaýy bilen bagly bolman, sarp edijilerde hakyky islegi-de döretmegiň guralydyr.

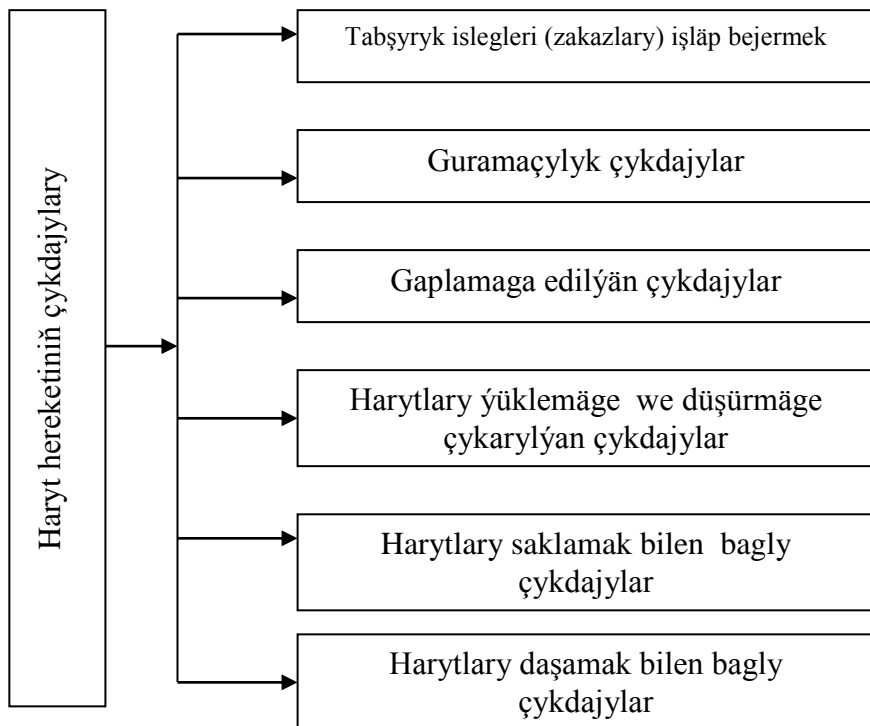
Harydyň bu hereketini amatly gurnamak bilen sarp edijilere edilýän hyzmatlary gowulandyrmak, harytlaryň bahalaryny aşaga düşürmek, şol bir wagtyň özünde goşmaça müşderileri gazanmak mümkin.

1.5. Haryt hereketiniň maksady

Umuman, söwda kärhanalaryň, önümçilik kärhanalaryň köpüsi harydy gerek ýerine, gerekli mukdarda, gerekli wagta mümkin bolygyndan az çykdaýy bilen harydy sarp edijilere ýetirmek isleýär.

Hiç bir haryt hereketini guraýjy sistema - maksimal servis guramaga hem-de çykdaýyny minimal ýagdaýa getirmäge mümkinçiligi ýokdur.

Maksimal servis bilen hyzmat etmek - bu mümkin boldugyndan ätiýaçlyk harytlary köp mukdarda saklamak, ulag meselesini has aýdyň çözmek, çykdajylary azaltmak, ammar meýdanlaryny mümkin boldugyça ulaltmakdyr.

Sur 8. Haryt hereketiniň çykdajylarynyň elementleri.

Hakykatda ykdysady taýdan amatly - bu köp bolmadyk ambarlar, uly bolmadyk ätiýaçlyk haryt mukdary we arzan ulag hasaplaşygy hasaplanýar.

Demir ýol ulagynyň ulanylmagy arzan hasaplanýar. Emma demir ýol ulagynyň tizliginiň pesligi zerarly aýlanyş serişdeleriniň köp wagtlap saklanmagy we müşderiler tarapyndan harydyň pulunyň harydy alman tölemeýändigigi, üçin müşderileriň döremegi mümkin.

Mundan başga-da, arzan demir ýol konteýnerleri ulanmakda haryt zaýaýçylygy köp bolýan ýenjilmek, döwürmek we beýleki zaýaýçylyklar bolmagy mümkin.

Haçan-da ätiýaçlyk haryt mukdary az bolsa, onda kä halatda mukdar we assortiment taýdan müşderileriň zaýawkalarynyň üpjün edilmezligi ikiüçsuzdyr.

1.6. Harydy ýerlemekde haryt hereketini meýilnamalaşdyrmak.

Harydy ýerlemekde haryt hereketini meýilnamalaşdyrmak - bu harydyň eýeçiliginiň birinden başga birine we olary fiziki taýdan bir ýerden, başga bir ýere geçirmek boýunça ýerine ýetirilmeli işleriň takyk çözgüdine düşünmek bolar.

Harydy ýerlemekde haryt hereketiniň meýilnamalaşdyrylmagynyň wajyplygy haryt hereketine täsir edýän ýagdaýlar (faktorlar) we öz nobatynda haryt hereketiniň şol ýagdaýlara (işlere) täsir edýändiginiň arabaglanyşygyndan gelip çykýar.

Mundan başgada harydy ýerlemek haryt hereketiniň ýaýradýş ýollarynyň (kanallarynyň) üsti bilen ähli haryt hereketine goşulýanlar bilen birlikde ýerine ýetirýändigini göz öňünde tutmak gerek..

Biziň ýurdumyzda, esasan, oba hojalyk önümleri, geýimler, aýakgaplar, matalar (ekstensiw) giňişleýin dürli eýeçilikdäki aralyk kärhanalaryň haryt ýerlemeklige giňden çekilmegi marketing çärelerini geçirmekligi has kynlaşdyrýar.

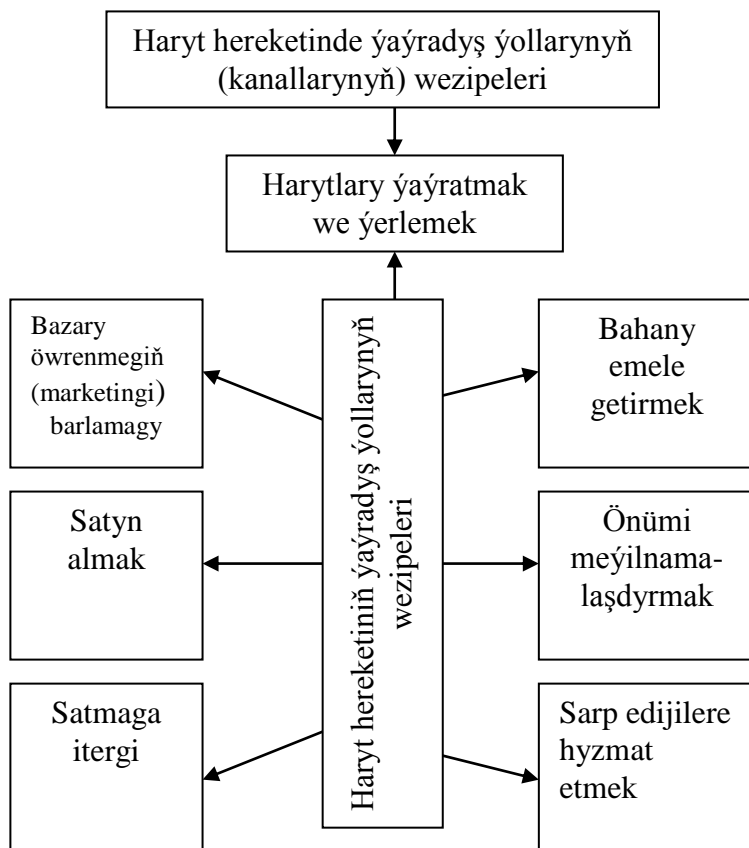
Muňa seretmezden, köp sanly hususy kärhanalar öndürýän önüminiň assortimentiniň we mukdarynyň has çäklidigi sebäpli öz hususy satuw nokatlarynyň üsti bilen ýerlemegi (göni marketing boýunça) meýilnamalaşdyrýýar.

Beýleki tarapdan, birnäçe oba hojalyk önümleri we senagat iýmit önümlerini ýerlemekde haryt hereketi çylşyrymlaşýar (gyýtak marketing usuly).

Ýagny bu harytlary 1,2 ýa-da 3 derejeli ýaýradýş ýollary bilen ýerlemeklik ulgamy amala aşyrylýar. Netijede haryt hereketine gatnaşyjylaryň sany könelýär, şoňa göräde harydy ýerlemegiň wezipelerini paýlaşýarlar. Bu bolsa öz nobatynda haryt ýaýradýş ýollaryny ulanmaga gönükdirilýänligi sebäpli haryt hereketine täsir edýän ýagdaýlary giňden öwrenmäge mejbur edýär.

Haryt hereketiniň wezipeleri we olaryň arabaglanyşygy.

Haryt hereketiniň wezipelerini şu aşakdaky shemada aýdyň görkezilendir.

Sur. 9.

Haryt hereketiniň ýaýradýş ýollarynyň ýerine ýetirýän wezipeleriniň özara baglanşygyny, oňa edýän täsiri şulardan ybarat:

- 1) Bazary öwrenmegiň meýilnamasyna gabat gelmegi - ýagny haryt hereketini taslamak bazary öwrenmegiň taslamasyna täsiri gaty güýçlidir. Şol sebäpli marketing meýilnamasy harydy ýerlemekde haryt ýaýradýş hereketi göni ýa-da gytaklaýyn amala aşyryandygyna baglydyr. Haryt hereketiniň her bir tapgyrynda amala aşyrylyşyna baglylykda marketing meýilnamasy şoňa laýyklykda üýtgäp biler. Mysal üçin, bölek satuw dükanynyň üsti bilen ýa-da poçta üsti bilen satuwyň amala aşyrylýanlygyna baglylykda dürli marketing maksatnamasyny düzmegi mümkin.
- 2) Ýerleýiş kanallar bilen aragatnaşygy guramak. Adatça sarp edijiler öz öwrenişen ýerinden haryt almagy gowy görýärler. Şoňa göräde öňden gelýän kanallar bilen işlemek ýeňil. Täze firmalar üçin täze aragatnaşyk haryt paýlaýyş ýollaryny döretmek uly kynçylyklar döreýär. Könedan gelýän kanallarda täze harytlary-da ýerlemek ýeňil bolýar. Şoňa görä paýlaýyş kanallar bilen aragatnaşyk näçe uzak wagtlaýyn bolsa şonça-da gowudyr.
- 3) Çykdaýjylaryň we girdejileriň hasabyna ýaýradýş ýollary saýlap almaklygyň girdejä we çykdaýjylara täsiri uludyr.

Harydy ýerlemekde haryt hereketinde näçe köp wezipäni alan kärhananyň, şonça-da onuň çykdaýjylary köp bolýar we şona göräde onuň köp girdeji almagy zerur. Başgaça aýdylanda haryt hereketindäki tapgyryrlarda her bir haryt hereketini amala aşyrmak üçin ýerine ýetirýän wezipeleriniň mukdaryna baglylykda çykdaýjylary çykar we girdejiler alar.

Marketing gurluşynyň gözegçiligi - öndüriji kärhana harydy ýerlemekde näçe aralyk kärhanalary köp derejede ulansa, şonça-da olar sarp edijilerden daşda durýar.

Ýokarky faktorlara görä harytlary ýerlemekde ýaýradýş kanallaryny meýilnamalaşdyrmak bolar. Ýöne hökmany suratda

harytlary ýerlemekde ýaýradyş kanallaryň wezipeleriniň köp taraplaýynlygyny göz önünde tutmaly.

Ýaýradyş kanalyňa gatnaşyjylaryň şu aşakdaky wezipelerde täsiri has uludyr.

- Marketing barlagynda kanallar sarp edijileriň gerekli zatlaryny gowy bilýär;
- Satyn almakda köplenç halatda ýaýradyş kanallaryna gatnaşýanlar haryt üçin satuw ýerine gelyänçä tölenýärler. Kä halatda tölegini harydy satandan soňra töleýär, hatda kä halatlarda ylalaşylyp, tölegiň gijiräk tölenýän wagty-da bolýar (konsignasiýa şertnamasy)
- Bahany emele getirmekde, ýagny haryt hereketindäki çykdajylary oňa gatnaşýanlar kesgitleýär. Hatda köplenç harydyň soňky bahasyny olarsyz kesgitlemek asla mümkin däl.
- Önümi meýilnamalaşdyrmaga adatça haryt hereketine gatnaşyýjy kanallar dürli ýollar bilen täsir edýär. Olar öňden bar bolan harytlar we täze harytlar barada doly häsiýetnama we maslahatlar bermegi başaryar. Hatda haýsy önümiň bäsdeşlik ukybynyň pesligi ýa-da olary goýbermeli dälidigini kesgitlep biler.

Harytlary ýaýratmak we ýerlemek esasy üç sany wajyp elementlerden durýar:

- transportirlemek;
- saklamak;
- sarp edijiler bilen sataşdyrmak.

Transportirlemek - ýagny islendik haryt hereketi önümçilikden sarp edijilere çenli hereket hökmany bolup durýar.

Saklamak - bu adatça önümçilik mydama berlen wagtyň isleginden ýokarda durýar (isleg - haryda sarp edijileriň töläp bilijilik ukuby)

Sarp edijilere sataşdyrmak - bu dükanlarda sarp edijilere satylýança haryt hereketi, ýagny ätiýaçlyk harytlary dükanlarda

talaba laýyk enjamlarda ýerleşdirmek, dükanlaryň iş gününüň dowamlylygy umuman, sarp edijilere harytlary sataşdyrmakdyr.

Haryt hereketini meýilnamalaşdyrmagyň wajyp tapgyrlaryň biri haryt hereketiniň kanallaryny saýlap almakdyr.

Harydy ýerlemekde haryt hereketiniň ýollaryny saýlap almak

Islendik önümçilik kärhanasy harydy ýerlemekde haryt hereketiniň ýollaryny (kanallaryny) saýlap almakda önünde tutmalydyr: sarp edijiler, önümçilik kärhanasy, haryt, bäsdeşlik, haryt hereketiniň ýollary.

1) **Sarp edijiler** - olara häsiýetnama, ýagny olaryň sany, gürlügi, ortaça satyn alyş ukuby, olaryň haryt satyn almagy üçin dükanlaryň ýerleşşi, iş režimi, assortimentiniň giňligi, çuňlugy, dükandaky satyjylaryň sarp edijilere kömek berip bilijilik ukyby, segmentler - ululygy, satyn almakda özlerini alyp baryşy.

Sarp edijileriň satyn almaga hyýallanýan, haryda bolan isleginiň berlen ilatly ýerde (şäherde, obada) köp-azlygy takmyny sanlar. Mysal üçin, Aşgabadýň gaz apparaturalar kärhanasynyň goýberýän 4 gözli gaz plitasyny alaýjak sarp edijileriň Türkmenistan boýunça jemi näçeräk. Şol sanda Aşgabatda, Türkmenbaşyda näçesi alynmagy mümkin, beýleki welaýat merkezlerinde welaýat etraplarynyň oba we şäherjiklerinde her haýsynda aýratynlykda we jemi sanyny sarp edijileriň islegini öwrenmek ýollary bilen belli bir derejede kesgitlep bolar. Ýagny birnäçe ýylyň dowamynda satylan gaz plitalaryň çaklamalaryny düzmek bilen (1996-2000 ýyllarda 5 ýylyň dowamyndaky satylan gaz plitalaryň çaklamasy boýunça) belli bir derejede kesgitlep bolar. Ýagny segmentlere bölmekde - welaýatlar boýunça, oba we şäher ilatlary, her ýylda emele gelýän täze maşgalalar, wagtyň geçmegi bilen olaryň hyzmat ediş möhletiniň gutarmagy (fiziki könelmegi, moral taýdan könelmegi) daşary ýurt gaz plitalaryny ýa-da elektrik plitalaryny isleg bildirýän potensial sarp edijiler baradaky maglumatlar;

2) **Önümçilik kärhanasy** - bu görkeziji ýagdaý (faktor) gözden geçirmek ilki bilen onuň maliýe taýdan gowşaklygy, önümçilik tehnologiýasynyň könelişenligi, çig mal serişdeleriň ýeterlik dældigi (takyk markaly polat listleriň, reňkleriň, çalynýan reňkli - emal materialynyň hiliniň pesligi, umuman, ähli gerekli şaýlaryň hiliniň pesligi) işçileriň kwalifikasiýalarynyň ýeterlik dældigi, zawodyň enjamlarynyň köneligi bilen gelejekde ösüş derejesiniň boljaklygyna şaýatlyk edýär.

3) **Haryt** - gaz plitasy uzak wagtlap (10-15ýyl) hyzmat edýän, her bir öýde gerekli ýanyjy (konforka sany) enjamy 4 sany her bir maşgalany üpjün edýän, estetiki görnüşi boýunça ýokary bolmadyk, bahasy el ýeterli, çylşyrymly däl, uzak wagtlap saklamaga ukyply haryt hasaplamak bolar.

4) **Bäsdeşlik** - Aşgabadynyň gaz plitasynyň bäsdeşlik ukyby pes: estetiki görnüşi, uniwersallyk derejesi pes we tehnika taýdan häzirki zaman talaplaryny doly ödemeýär, bu kärhananyň harydynyň bäsdeşlik ukyby ýok diýen ýalydyr.

5) **Haryt hereketiniň ýollary (kanallary)** - bu görkeziji boýunça zawod öz harydyny ýaýratmakda - ekstensiw usulyň köp derejeli ýaýradýş ýoluny başgaça, gytaklaýyn marketing usuly boýunça alyp barýar.

Sebäbi bu kärhananyň bäsdeşlige ukybynyň pesligi sebäpli araçy söwda kärhanalarynyň öz önümini ýerlemekde saýlap ýaýratmak ýoluny ýa-da beýleki görnüşleri ulanmaga mümkinçiligi ýok. Bu kärhana maliýe ýagdaýynyň pesligi sebäpli marketing çärelerini geçirmäge mümkinçilik pes ýa-da oňa çykmaýar.

Mysal üçin, bu kärhana göni marketing boýunça öz harydyny zawodyň meýdançasynnda ýerleşen öz kiçeňräk dükanynyň üsti bilen gaz plitalaryny ýerleýär.

Welaýatlarda öz harydyny göni marketing boýunça ýerlemäge mümkinçiligi ýok. Ýöriteleşdirilen dükan çykdaýjylaryny ýapmaga mümkinçiligi ýok bolmaga çemeli.

Köplenç önümçilik kärhanalary harydy ýerlemek boýunça çykdaýjylardan dynmak üçin öz hususy ýerleşiş ýollaryny döretmeýär. Arada durup harydy ýerleýän söwda kärhanalaryndan

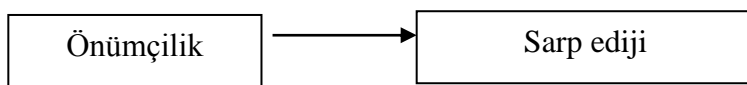
peýdalanýarlar ýa-da gytaklaýyn harydy ýerlemek ýollaryny ulanylýar.

Netijede bu wezippedäki çykadjylar we belli derejedäki girdejiler lomaý we bölek satuw kärhanalaryň paýyna düşýär.

Gyýtaklaýyn ýaýradys ýolunda bu ýoluň uzynlygy we giňligi barada aýdyp geçmek zerurdyr.

Harydy ýerlemekde ýaýradys yolunyň uzynlygy harydyň näçe derejeli ýaýradys ýoly boýunça sarp edijilere ýetirilişine baglydyr.

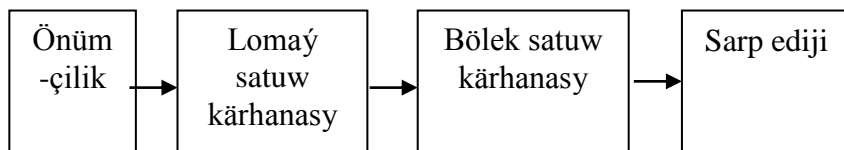
Gysga haryt ýaýradys ýoly

Sur.10

Ýagny muňa başgaça göni marketing ýa-da bir derejeli haryt ýaýradys ýoly diýilýär.

Uzyn haryt ýaýradys ýoly

Sur. 11

Başgaça, gyýtak ýaýradys ýoly ýa-da harydy ýerlemekde 3 derejeli ýaýradys ýoly diýilýär.

Gysga haryt ýaýradys ýoluna Türkmenistanyň “Galla önümler assosiasiyasynyň” çöregi öz dükanlarynda sarp edijilere ýetirmegi mysal bolup biler.

Uzyn haryt ýaýradys ýoluna Gypjak şäherçesiniň “Türkmenistanyň Prezidenti Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy” adyndaky jinsi matalar toplumyndan şertnama arkaly

“Türkmenbirleşik” ulgamynyň Aşgabat şäherindäki “Türkmenkooptorg” lomaý söwda bazasy satyn alyp jinsi jalbarlaryny öz nobatynda şertnama arkaly Köýtendag etrap alyjylar jemgyýetiniň üsti bilen sarp edijilere ýetirmegi mysal bolup biler. Kä halatlarda lomaý söwda kärhanasy bilen haryt öndüriji birleşmegi mümkin, bu ýagdaýda öndüriji gysgaltmak bilen vertikal integrasiýa amal etmek bolar.

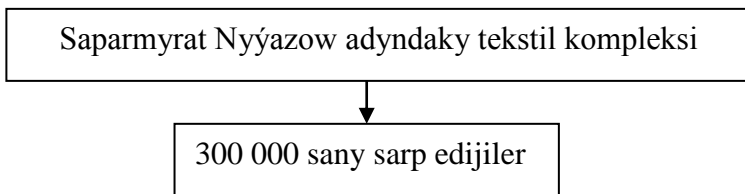
Harydy ýerlemekde haryt ýaýradys ýolunyň giňligi - bu haryt hereketiniň islendik etabynda garaşsyz haryt hereketine gatnaşyjylaryň sanyna baglydyr.

Harytlary ýerlemekde dar haryt ýaýradys ýoly diýip az sanly gatnaşyjylar bilen harydy ýerlemeklige düşünmek bolar. Mysal üçin, konditer sehi özünüň taýýar önümlerini birnäçe kafe, restoranyň üsti bilen sarp edijilere ýerleýä.

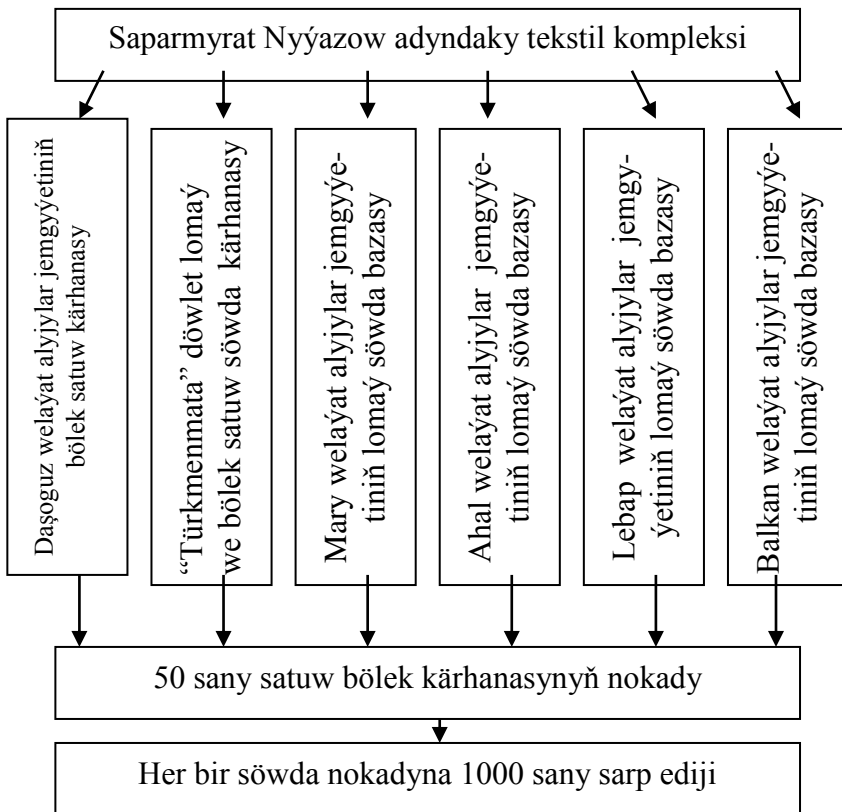
Harytlary ýerlemekde haryt hereketiniň ýolunyň giňligi - munda harydy ýerlemekde öndüriji harydyň hereketi-niň islendik etabynda köp sanly söwda kärhanalary ulanylýar. Mysal üçin, Aşgabadýň “Ahal” fabrigi özünüň önümlerini köp sanly lomaý söwda we daşary ykdysady gatnaşyklar ministrligine degişli lomaý söwda kärhanaly “Türkmenmata” döwlet lomaý we bölek satuw kärhanasy, “Harytimpeks” daşary gatnaşyklar firmasy, “Türkmenbirleşik” ulgamynyň Aşgabat şäherindäki lomaý bazasy, “Türkmenkooptorg” Ahal, Mary, Lebap, Daşoguz, Balkan welaýat alyjylar jemgyýetleriniň lomaý söwda bazalary we Türkmenistanyň söwda we daşary ykdysady gatnaşyklar ministrligine degişli bölek satuw kärhanalary: “Aşgabat”, “Merw”, “Amyderýa”, “Balkan”, “Daşoguz” döwlet söwda firmalary, Aşgabat şäherindäki Milli söwda merkezi, Türkmenistan, “Altyn Asyr” ýaly giň söwda setiniň üsti bilen harydyny ýerlemegi mysal bolup biler.

Has düşnikli bolar ýaly, göni ýaýradys ýoly we gyýtak ýaýradys ýoly boýunça haryt harytlary ýerlemek hakda sada mysala seredeliň. Goý, Aşgabadýň Beýik Saparmyrat Nyýazow adyndaky tekstil kompleksi 300000 sany sport maýkasyny ýerlemeli.

Göni ýaýradyş ýoly (kanaly)

Gyýtaklaýyn ýaýradyş ýoly (kanaly)

Sur.13.

Ýaýradys ýolunyň ýygylgy. Önümçilik kärhanalary harydy ýaýratmak üçin haryt hereketiniň diňe ýoluny saýlaman, eýsem, olaryň ýygylgyny hem giňden kesgitlemelidir.

Ýygylk belli bir sebitde ýerleşen araçylaryň sany bilen kesgitlenilýär.

Mysal üçin Aşgabatda, Ahal welaýatynda, Maryda, Lebapda, Daşoguzda we Balkan welaýatynda her haýsynda aýratynlykda näçe sany araçy barlygynyň sany bilen ýygylgy kesgitlemek mümkin. Näçe araçy köp bolsa, şonça-da ýygylgy ýokary bolýar.

Çendenaşa ýygylk marketing işleriniň barlagyny ýerine ýetirmegi kynlaşdyrýar ýa-da gözegçilikden çykmagyna getirýär.

Ýaýradys kanaly saýlanandan soňra olary amatly ýagdaýda işlər ýaly şert döretmek zerurdyr.

Fiziki taýdan harydy ýaýradys ýoly - bu zakaz bilen işlemek, ýüki işläp bejermek, ammar hojalyk işlerini guramak, ätiýaçlyk harytlaryny dolandyrmak, harydy daşamak ýaly zatlardyr.

Haryt hereketiniň esasy maksady sarp edijileriň islegini mümkin boldugyndan iň az çykdajylar bilen haryt hereketini amala aşyrmakdyr.

Haryt hereketinden: zakazlary doly ýerine ýetirmek, gerekli möçberde ätiýaçlyk önümlerini saklamak, gyssagly goýumlary ýerine ýetirmek, kepil geçen borçlaryny ýerine ýetirmek, satuwdan soňky hyzmatlary ýerine ýetirmek ýaly işlere garaşylýar.

Birnäçe kärhanalar berlen işde belli bir ölçegde iş ýagdaýlary kabul edýär. Mysal üçin: 24 sagadyň içinde eltilmeli ýerine size gowşurmaga güwä geçmek (kepil bolmak)

Haryt hereketini taslamak ýagdaýlarynda (prosent projéktirowaniýe) önümçilik - ýerlemek meseleleri çözülýär:

a) Önümçilige mysal, harydy nirede ygnamaly ýa-da öndürmeli: haýsy ýagdaýda daşamak amatly (ýarym fabrikat, çig mal, taýýar önüm, işçi güýji nirede arzan, sarp edijilere haýsy ýerden ýetirmek amatly we başgalar) ýa-da nirede önümi sarp edijiler gaplaryna gaplamak amatly: önümçilikdemi ýa-da sarp

edijilere ýakyn ammarlarda (daşamak çykarylýan çykdajylara, harydyň hili bilen bagly ýagdaýlar) ýa-da gaplaýyş materiallary nirede arzan.

b) Ýerlemek bilen bagly meseleler: harydy nirede saklamak amatly - önümçilikdemi, lomaý söwdadamy ýa-da bölek satuw söwdasynda ýada belli bir ölçeglerde dürli ýerlerdemi?

Ulagyň haýsy görnüşlerinde daşamak amatly, hyzmatlary haçan ýerine ýetirse gowy, satandan soňmy ýa-da satmanka, kähalatda saklamak we satuw ýagdaýyny birleşdirme işleri amala aşyrylýar - **konsignasiýa şertnamasy**.

Konsignassiýa - bu satuwy araçy konsignassiýa ammarlarynyň üsti bilen şertler döredilmegine, haçan-da haryt konsignassiýa ammaryna gelende haryda bolan hukuk tä şol harytlar satylyp tölegi geçirilýänçä satyjyda galýar. Harydy saklamak, transportirmek, işläp bejermek, satmaga taýýarlamak satyjylyk hasabyna amala aşyrylýar.

Eger-de bellenen möhletde haryt satylmasa, ol haryt goýumça gaýdyp berilýär. Ýöne hil taýdan pese gaçmadyk ýagdaýda (gaplary, bergileri we harydyň özi).

1.7. Haryt hereketi

Harydy ýerleşdirmekde ýaýradýş ýoluny saýlandan soňra haryt hereketini amatly ýagdaýda işläp ýaly döretmeli.

Ýagny harytlary fiziki taýdan öndürijilerden sarp edijilere çenli geçen ýoluna haryt hereketi diýip düşünmek bolar.

Haryt hereketiniň esasy maksady - talap edilýän assortimentine görä ýeterlik möçberde, gerekli ýerine, gerekli wagtda iň az mukdarda çykdajylary çykarmak bilen harytlary önümçilikden sarp edijilere ýetirmekdir.

Haryt hereketini birnäçe bölekler bölme bolar:

Zakaz bilen işlemek, ammar hojalygynyň işini guramak, ätiýaçlyk harytlaryny dolandyrmak, transportirmek.

Zakaz bilen işlemek: zakazy almakdan, işläp bejermekden, ýerine ýetirmekden durýar. Zakazlar, poçta üsti bilen, telefon üsti

bilen, kompýuter setiniň üsti bilen ýa-da zakaz berýäniň hususy wekiliniň üsti bilen gelmegi mümkin.

Zakazy işlemek - bu zakazy ammara geçirmek, ýagny şol harytlaryň (önümleriň) hakykatda bar ýa-da ýoklugyny barlamak, soňra ykdysady bölüme geçirilýär. Ol bölümde şol zakaz berlen (zatlaryň) önümleriň bahasyny, goýluş şertini we zakaz berijiniň tölemäge ukyplylygyny barlaýarlar. Zakazyň ýerine ýetirilip boljakdygyna güwä geçilenden soň ony ýerine ýetirmäge başlaýar. Eger-de zakaz edilen önüm ýok bolsa, onda önümçilige tabşyryk berilmeýär.

Berlen zakaz taýýar bolandan soňra ammar işgärleri ony ýörite tertipde ulagyň haýsy görnüşinde we haçan iberilendigini zakazyň goýum möhletine baglylykda çözüýär.

Ýüklemäge taýýarlyk - munda berlen zakazy görnüşi, bahasy boýunça umumy harytdan gerekli möçberde bölünip aýyrylýar, oňa sçýot faktura, ulag nakladnoýy we beýleki harydy ugradyjy resminamalary taýýarlanýar, talaba görä gaplanýar, belgilenýär we ýüklenýär. Bu çykdajylar ýüküň görnüşine baglydyr (tiz zaýаланýan harytmy ýa-da ýok).

Ammar hojalyklary ýa-da önümi (harydy) saklamaklyga önümi (harydy) düşürmek, sortlamak, mukdar we hil taýdan barlamak, bahasyny barlamak, girdeji etmek, ýerleşdirmek we goýberilenden soň, resmi resminamalaşdyrmak: önümiň durýan ýerini, sanyny, görnüşi boýunça hasabata almak, haryt saklamakda harydy ugradyjy resminamalary taýýarlamak (sertifikat, sçýot faktur, nakladnoý we beýleki hasabat resminamalar degişlidir).

Haryt ätiýaçlyklaryny dolandyrmak - bu gerekli möçberde, assortimentde, ýagny sarp edijileriň islegini ödemäge mümkin ýagdaýda saklamakdyr.

Ondan başga-da ätiýaçlyk harytlaryny döretmek önümçiligi bütin ýylyň dowamynda öndürmäge mümkinçilik berýär.

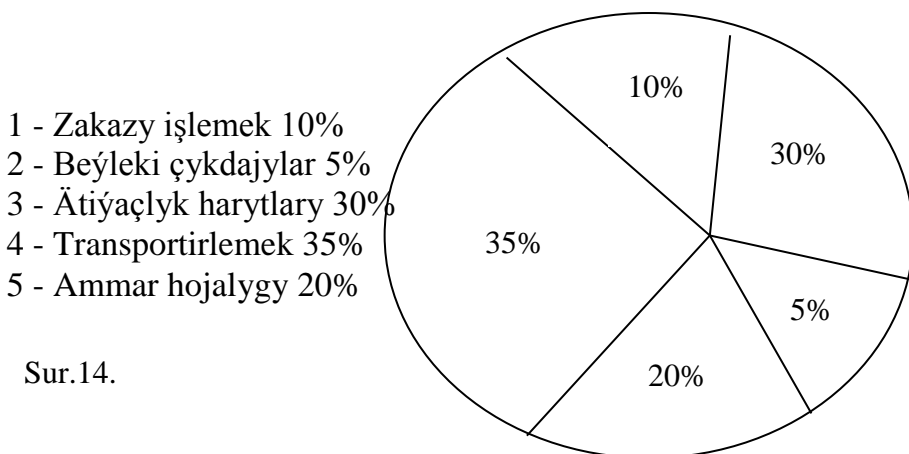
Haryt zapasyny köp saklasaň, sarp edijiler bäsdeşlik harydyny alyp ugrasa geçmezligi mümkin. Eger-de az mukdarda saklasaň, bölek satuwy üznüksiz haryt bilen üpjün etmek meselesi

ara düşýär. Netijede-de ätiýaçlyk harytlary oňa täsir edýän ýagdaýlara görä optimal ýagdaýda saklamak zerur.

Ätiýaçlyk harydy çendenaşa köpelse, ony saklamak boýunça çykdajylar köpeler, ammarlaryň ýetmezçiligi ýüze çykar.

Ätiýaçlyk harydyny has az saklasaň, birinjiden, olary ýygy-ýygydan daşamaly bolýar, ikinjiden bölek satuwyň arasy üzülmegi mümkin.

Harytlary fiziki taýdan ýaýratmak wezipesi boýunça çykýan çykdajylaryň gurluşy.

Sur.14.

Transportirlemek (daşamak) - bu harydy önümçilikden başga ýere geçirmäge we olary satmaga, ulanmaga mümkinçilik döredýär.

Haryt daşamaga ulag serişdeleriniň dürli görnüşleri ulanylýar: suw, demir ýol, awtomobil, howa, truba ýoly.

Ýokarda seredilen harytlary fiziki taýdan ýaýratmaga: zakaz bilen işlemek, ýükleri işläp bejermek, ammar hojalyk işlerini guramak, ätiýaçlyk harytlaryny dolandyrmak we transportirlemek (daşamak) işleriniň çykdajylarynyň jemi transportirlemegiň (daşamak) 1/3 (üçden bir) bölegini tutýar.

Sarp edijileriň islegini ödemäge güýçli täsir edýän bu işler marketologyň bu wezipesiniň ähmiýetiniň gaty uludygyny görkezýär.

2. Harytlary ýaýratmagyň usullary

2.1. Bölek we lomaý söwda

Halkyň sarp edýän harytlaryna ilatyň islegini olaryň köp möçberde öndürilişi, assortimentiniň giňligi, hiliniň ýokarylygy bilen kanagatlandyrylman, olary satylýan ýerine gerekli wagtynda eltip bermekligi, guramaklygy üpjün edilişi boýunça gazanylýar. Şu möhüm wezipäni çözmeklik marketing esasynda önümi ýaýratmaklyk ulgamyny guramaklykdyr.

Bu ulgam bazarda şu aşakdaky barlaglary geçirmekligi talap edýär:

1. Haryt öndürijiler bilen ýygy aragatnaşyklary ýola goýmaklygy;
2. Alyjylaryň talaplaryna jogap berýän has netijeli ýollaryny we satmaklygyň görnüşlerini gözlemekligi;
3. Harydyň satylyşyny tizleşdirmeklik üçin onuň satylyşyna barlagy güýçlendirmekligi.

Ýaýratmaklygyň marketing barlaglar esasynda alnyp barylmany marketing täsirlilikiniň esasydyr.

Harytlary ýaýratmagyň şeýle barlaglaryna şu aşakdakylar degişlidir:

1. Halkyň islegini we zerurlygyny barlamak;
2. Bazaryň göwrümini barlamak;
3. Umumy haryt satylyş göwrüminde şol haryt assortimentiniň lomaý kärhana düşýän paýyny kesgitlemek;
4. Bazar tilsimlerine analiz bermek;
5. Daşary bazara çykmaklyk mümkinçiligini öwrenmeklik;
6. Satylyşyň ösüş göwrümini barlamak;
7. Ýaýradýjy kanallara analiz bermek;
8. Alyjylaryň pikirini öwrenmek.

Harytlary ýaýratmaklygy öwrenmeklik bilen biziň maksadymyz ýaýratmaklygyň kämilleşdirilen ugurlaryny alyp görkezmeklikdir. Harydy ýaýratmaklyk ýönekeý ýa-da

çylşyrymly görnüşlerde bolup biler. Ol uly bolmadyk önümçilik kärhanasy we ýerli bölek söwdasy dükanynyň aralaryndaky dilden ylalaşyk esasynda esaslandyrylyp bilner ýa-da önüm öndürijilik bilen lomaý we bölek söwda kärhanalarynyň şertnama baglaşmaklyklary esasynda mümkin bolup biler.

Harytlary ýarýratmaklyk üçin köp firmalara bitarap bölek dükanlary gerek. Ol dükanlar firmalaryň harytlaryny satyp, maliýe görkezijilerini ýokarlandyryňlar.

2.2 Bölek söwda diýmeklik näme?

Bölek söwda harytlary alyjylara dürli görnüşde satmaklyk we olara medeniýetli hyzmat etmeklikdir. Bölek söwda setlerinde satylýan harytlar täjirçilik maksatlary ýerine ýetirmeklik üçin salgylanman, alyjylaryň özleri peýdalanmak üçin satylýan harytlardyr.

Soňa göräde bölek söwda setleriniňesasy halkasy dükanlardyr.

Dükanlar dürli hukukly düzgünnamalardan peýdalanmak bilen söwda birligindäki we söwda kärhanalaryndaky dükanlara bölünýärler. Söwda birligindäki dükanlar esasy söwda hadysasynyň belli bir bölegini ýerine ýetirýär, ýagny harytlary satmaklygy we alyjylara medeniýetli hyzmat etmekligi.

Söwda kärhanasy, dükanlary – söwda hadysalarynyň ähli görnüşlerini ýerine ýetirýär, ýagny harytlary üpjün edijilerden lomaý satyn almaklykdan başlap, ony ilata satmaklyga çenli hadysalary ýerine ýetirýär. Ol dükanlaryň özleriniň aýlandyryş, dolandyryş serişdeleri, özbaşdak balanslary, Türkmenistanyň gerbi şekillendirilen möhürleri bardyr.

Haryt dolanyşygynyň 39% artmagy real göwrümleriniň ösmegi esasynda üpjün edilipdir.

Bölek söwda-da örän kiçi “maşgala” dukanlary köpdür. Şeýle dukanlar Türkmenistan döwleti özüniň garaşsyzlygyny, bitaraplygyny alanyňdan soňra biziň ýurdumyzda has-da köpeldi. Ownuk – bölek söwdagärleriň döremegi ilatyň harytlara bolan isleginiň has-da doly kanagatlandyrylmagyna ýardam etdi.

Şol söwdagärleriň döremegi bilen bölek söwdanyň täze görnüşleri döräp başlady. Ol görnüşler bolsa gijrägem bolsa uly dukanlar tarapyndan kabul edilip başlady. Ownuk – bölek söwda alyjylar üçin amatlydyr, sebäbi olar ähli ýerde duşýarlar (mysal üçin; aeroportlarda, köçeleriň golaýynda, bazarlaryň we teatorlaryň, demir ýol menzilleriň golaýynda, kiçi şäherçejiklerde).

Olar alyjylara düzgüniň hojaýyny bolmagy duýmaklyga mümkinçilik döredýärler.

Bölek söwda kärhanalaryň görnüşleri

Türkmenistan döwleti özüniň garaşsyzlygyny we bitaraplygyny alanyndan soňra dürli ölçeglerde we hyzmat ediş görnüşlerinde bölek söwda setleri açyldy.

Ýurdumyzda ilatyň real girdeýjisiniň ýokarlanmagy, halkyň sarp edýän harytlarynyň ösdürilişiniň ölçegi, olaryň assortimentleriniň giňelmegi, şol esasyda haryt dolanyşygynyň artmagy bölek söwda setleriniň derejesiniň ýokarlanmagyny talap edýär.

Bölek söwda setleri kesgitli çäklerde ýerleşip, söwda birligindäki we söwda kärhanalary, dukanlaryny özüne birleşdirýär.

Ýokarda belläp geçişimiz ýaly bölek söwda setleri dürli görnüşlerde, görwürmlerde alyjylara hyzmat edýärler.

Hyzmatyň
sanynyň
kemelmegi

Hyzmatyň
sanynyň
ösmegi

Biziň birinji suratymyzda hyzmat derejesiniň 4-si we ösüşde hereket edýän söwda jaýlary görkizilendir.

<i>Öz – özüňe hyzmat Ediş</i>	<i>Harytlary erkin saýlamak</i>	<i>Kesgitli hyzmat</i>	<i>Doly hyzmat</i>
Berilýän hyzmatlaryň minimal sany Bahanyň özüne çekijiligi mydama isleg bildirýän esasy harytlaryň söwdasy Gündelik isleg bildirilýän harytlaryň söwdasy	Berilýän hyzmatlaryň kesgitli sany Bahanyň özüne çekijiligi, hemişelik isleg bildirýän harytlaryň söwdasy Gündelik isleg bildirilýän harytlaryň söwdasy	Uly däl hyzmatlaryň dürlüligi Öňünden saýlanýän harytlaryň söwdasy	Giň hyzmatlaryň dürliligi Gözellik harytlarynyň söwdasy Esasy isleg bildirilýän harytlaryň söwdasy
Bölek dükanlar – ammarlar, lomaý- bölek dükanlar ýa-da milli söwda merkezleri, söwda awtomatlary	Bahasy peseldilen dukanlar	Etilýän söwda, uniwersamlar Telefon boýunça satmaklyk, alyjylaryň öýüne eltip satmaklyk, alyjylaryň talaby (zakazy) boýunça satmaklyk	Ýöriteleşdirilen dukanlar Uniwersamlar

Tablisa 1. Alyjylar üçin hyzmat görkezijileri boýunça bölek söwdagärleriň klassifikasiýasy

Öz – özüňe hyzmat edýän bölek söwda kärhanasy

Öz – özüňe hyzmat ediş usulynda alyjylar dükanyň söwda zalynda goýlan harytlary erkin, satyjylaryň kömegine mätäçsiz saýlap almak, olar bilen hasaplaşyk geçirýärler.

Dünýä tejribesinde öz – özüňe hyzmat ediş usulyny ornaşdyrmaklyk harytlaryň satylyş hadysasynyň çaltlandyrylmagyna, hyzmatyň medeniýetiniň artmagyna we durmuş we ykdysady netijeliligiň gazanylmagyna mümkinçilik berdi.

Öz – özüňe hyzmat etmekligiň durmuş we ykdysady netijesi alyjylar haryt satyn alanlarynda çykdaýlaryň azalmagy bilen, netijede boş wagtlarynyň artmagy bilen düşündirilýär.

Öz – özüňe hyzmat etmekligi şol bir meýdanda dükanyň goýberijilik ukybynyň ýokarlanmagynyň hasabatyna önümçiligiň göwrüminiň artmagyna mümkinçilik berýär.

Häzir öz – özüňe hyzmat edýän bölek dükanlaryň hyzmatlaryndan jemgyýetiň dürli gatlagynyň wekilleri gündelik isleg bildirilýän harytlary we önünden saýlanylan harytlary satyp almaklyk bilen peýdalanýarlar.

Öz – özüňe hyzmat etmeklik ähli söwdanyň arzanladylan esasydyr. Tygşytlylygyň hasabyna alyjylar özbaşdak harytlary gözlemeklige, deňeşdirmeklige we saýlamaklyga taýýardyrlar.

Harytlary erkin saýlap alynýan bölek söwda kärhanalaryň satyjylary bardyr, eger-de haryt satyn alýarkaň kömek gerek bolsa, onda olara ýüz tutup bolýar. Satyjynyň ýanyna barýar we onuň bilen satyp alan zatlaryna hasaplaşyk geçirýär. Harytlary erkin saýlap alynýan bölek söwda kärhanalaryň goşmaça işgärleri saklaýandygy sebäpli öz – özüňe hyzmat edýän dükanlar bilen deňeşdireniňde goşmaça çykdaýlary köpdür.

Doly hyzmatly bölek söwda kärhanalary

Şeýle bölek söwda kärhanalarynyň satyjylary gözlemeklik hadysasynyň ähli tapgyrynda: deňeşdirmeklikde we harytlary saýlamaklykda alyjylara kömek etmeklige taýýardyrlar. Bu bölek

söwda kärhanasynyň hyzmat ediş gullugy saklamklyk üçin edýän çykdaýjysy uludyr, şeýle-de, olarda esasy isleg bildirilýän harytlaryň nomenklatura göterimi has ýokarydyr.

Doly hyzmatly bölek söwda kärhanalarynda alyjylaryň satyn alan harytlaryny mugt eltip bermeklik üpjün edilendir. Bu bolsa dükanyň goshmaça çykdaýjalarynyň artmagyna getirýär. Söňky on ýyllyklaryň dowamynda şeýle bölek söwda kärhanalarynyň sany barha gysgalýar.

Bölek söwda kärhanalarynyň tipine häsiýetnama berenimizde şu aşakdaky parametrlr hökman göz önünde tutulmalydyr:

1. Hödür edilýän haryt assortimenti;
2. Her hilem bolsa, bahalara üns bermeli;
3. Söwda hyzmatynyň häsiýetnamasy;
4. Dükanlaryň degişililigi we dükanlaryň dürli görnüşleriniň konsentrasiýasy.

Bölek söwda kärhanalarynyň esasy görnüşleri şu aşakdaky 1-nji tablisada görkezilýär.

Bölek söwda kärhanalarynyň klassifikasiýalarynyň dürli usullary

Tablisa1.

<i>Hödür edilýän haryt assortiment-leri</i>	<i>Her hilem bolsa bahalara üns berilmeli</i>	<i>Söwda hyzmatynyň hasiýeti</i>	<i>Dükanyň degişililigi</i>	<i>Dükanyň dürli görnüşleriniň konsentrasiýasy</i>
Yöriteleşdiril en dükanlar, Uniweromag, Uniwersam, Harytlara gündelik isleg bildirilýän dükany, “Türkmenista n” söwda	Bahalar peseldilen dükanlar Ammar dükan Katalog boýunça söwda edýän dükan	Telefon aragatnaşyk boýunça harytlaryň talap söwdasy Söwda awtomatlary Arzanladylýa n talaplar	Korporatiw set Bölek söwdagär leriň we kooperatiw söwdagärleriň meýletin setleri, Alyjylar kooperatiwi, Saklaýjylaryň	Merkezi işjeň etrap, sebitara söwda merkezi, Etrap söwda merkezi, Şäherçelerdäk i söwda merkezi

merkezi, “Gülüstan” söwda merkezi, “Ýympaş” söwda merkezi		(zakazlar) gullugy eltilýän söwda	ýeňillik birleşigi, Bölek konglomerat (ykdysadyýeti ň dürli pudaklaryny birleşdirýän kärhana)	
---	--	--	---	--

Hödürleşýän haryt assortimenti

Bölek söwda kärhanalarynyň klassifikasiýalarynyň 1-nji parametri olaryň hödürleşýän haryt assortimentleridir. Arak – çakyr, çörek – bulka, et – balyk, alkogolsyz içgiler, gök – miwe dükanlary.

Haryt assortimentiniň formirlenmeginiň esasy faktorlary alyjylaryň islegi we harytlaryň öndürilişidir.

Isleg assortimentiň talaplaryny formirleşýänleýän önümçilik bolsa ony kanagatlandyryň. Uly faktorlary hasaba almazdan assortimenti toplamaklyk mümkin däl.

Azyk harytlarynyň öndürilişiniň göwrümi ösýär, olaryň assortimenti giňelýär, hili gowylanýar, ýöne entek ilatyň köp harytlara bolan islegi doly kanagatlandyrylanok. Assortiment 2 hili bolýar:

1. Önümçilik assortimenti;
2. Söwda assortimenti.

Önümçilik assortimenti diýip aýry önümçilik kärhanalarynyň öndürýän harytlarynyň assortimentine aýdylýar. Mysal üçin; Türkmenistanyň Azyk senagat assosiasiyasyna degişli Aşgabadýň Çakyr zawodynda öndürilýän arak-çakyr önümleriniň dürli görnüşleri (“Rus” aragy, “Paýtagt” aragy, “Ilçi” aragy, “Serdar” aragy, “Sähra”, “Çemen”, “Köpetdag” çakyrlyry).

Söwda assortimenti diýip birnäçe önümçilik kärhanalarynyň harytlarynyň assortimentine aýdylýar. Mysal üçin; “Süýt” paýdarlar jemgyýetiniň “Garagum” konditer fabriginiň, “Koka-

kola” kompaniýasynyň we başga-da birnäçe kärhanalaryň öndüren önümleri.

Haryt assortimentiniň toplanýşy boýunça ýöriteleşdirilen dükanlar şu aşakdaky tiplere bölünýärler:

1. Uniwermaglar;
2. Uniwersamlar;
3. Söwda merkezleri;
4. Gündelik isleg bildirilýän harytlar dükanlary.

Ýöriteleşdirilen dukanlar

Dukanlaryň ýöriteleşdirilişi diýip bölek söwda kärhanalarynda haryt assortimentiniň toplanmagyna baglylykda olaryň arasynda zähmet bölünişik hadysasyna aýdylýar.

Dukanlaryň ýöriteleşdirilişi 2 ugur boýunça alnyp barylýar:

1. Harytlar boýunça ýöriteleşdirilen;
2. Alyjylara niýetlenilişi boýunça ýöriteleşdirilen;

Dukanlar harytlaryň ýöriteleşdirilişi boýunça şu aşakdakylara bölünýärler:

1. Ýöriteleşdirilen;
2. Has ýöriteleşdirilen;
3. Gatşyk dukanlar.

Ýöriteleşdirilen dukanlar – harytlaryň haýsam bolsa bir toparyny satmaklyk üçin niýetlenendir. Mysal üçin: çörek – bulka önümleri, arak – çakyr önümleri, süýt önümleri we ş. m.

Has ýöriteleşdirilen dukanlar – harytlaryň kesgitli toplumyny saýlamaklyk üçin niýetlenendir. Mysal üçin: mineral suwlar, konditer önümleri we ş.m.

Gatşyk dukanlar – iki – üç haryt toplularyny saýlamak üçin niýetlenendir. Mysal üçin: et-balyk, gök-miwe we ş.m.

Soňky ýyllarda alyjylara niýetlenilişi boýunça ýöriteleşdirilen dukanlar ösüp başlady. Şeýle dukanlaryň haryt assortimentleri dürli harytlaryň toplumynda formirlenýär we bu ýerde alyjylara harydy toplumlaýyn satyn alýarlar.

Alyjylara niýetlenilişi boýunça ýöriteleşdirilen dukanlar kesgitli alyjylar üçin niýetlenendir (berhizlik dukanlary, çagalar iýmiti dukanlary).

Hünärmenleriň pikirine görä geljekde bütin maksatly segmentleri ýöriteleşdirilen harytlary we bazar segmentleriň artykmaçlygyny ulanýan has ýöriteleşdirilen dukanlaryň sany artýar.

Eýýäm şeýle dukanlaryň birnäçe görnüşleri Türkmenistanyň azyk senagaty assosiýasynyň “Türkmengallaönümleri” assosiýasynyň, Türkmenistanyň söwda we daşary ykdysady aragatnaşyklar ministrlikleriň düzümlerinde bardyr.

Uniwermaglar – alyjylara harytlaryň assortimentiniň birnäçe toplumyny hödürleýärler. Mysal üçin: geýimler, hojalyk harytlary.

Türkmenistanda azyk däl harytlaryň satylyş düzüminde udel agramy tutupdyr:

- ❖ Gurluşyk harytlary 6%;
- ❖ geýimler 4% ;
- ❖ matalar we elektro harytlar 3%;
- ❖ hojalyk harytlary, aýakgap, tikilen önümleri 2%;
- ❖ benzin we ýangyç çalynýan materiallar 13%;
- ❖ awtomobiller we şaýlar 10%.

Uniwermaglarda harytlaryň her assortiment topary üçin ýörite bölümler berilýär.

Birnäçe hünärmenleriň hasaplamalaryna görä uniwermaglara gatnyşyk harytlary dukanlaryň fundamentinde ösüpdür. Ikinji jahan urşundan soň bolan söwdada uniwermaglaryň sany has azalypdyr. Olaryň girdejiligi pese gaçypdyr. Şonuň netijesinde birnäçe uniwermaglar ýapylypdyr. Şonda-da uniwermaglar özüniň “gaýdyp gelmegi” üçin göreşipdirler. Olaryň köpüsi şäher eteginde olaryň ösýän ilatyna laýyklykda söwda merkezlerinde öz filiallaryny açypdyrlar.

Uniwersamlar – bu uly öz-özüne hyzmat edýän az çykdaýjy uly bolmadyk derejedäki girdejili kärhanalardyr. Uniwersamlarda azyk harytlary bilen birlikde gurluşyk seriş-

deleri, hojalyk harytlary satylýandyr. 1930-njy ýyllarda uniwersamlar uly meşhurlyga eýe bolupdyrlar. Sowadyjylaryň öndürilip başlanmagy uniwersamlarda we alyjylarda tiz zaýalanýan harytlary köp wagtlap saklamaklyga mümkinçilik berdi.

Gaplanýan täze tehnikalar alyjylaryň iýmit önümlerini mäkäm gaplarda saklamaga mümkinçilik döredi. Bu bolsa markaly harytlaryň mahabatlandyrmalarynyň üsti bilen ýerleşdirilşine, dukanlarda satyjylaryň sanynyň kemelmegine kömek etdi. Şeýlelikde bakaleýa, et harytlarynyň şeýle-de oba hojalyk önümleriniň bölümüniň bir ýerde birleşmegi, bir ýerdeharytlaryň bir näçe görnüşlerini saýlap almagy alyjylary özüne çekmeklige mümkinçilik döretti. Bu bolsa geljekde uniwersamlaryň üstünlikli işlemegini, haryt dolandyrmagynyň göwrümlerini artdyrymagyny üpjün etdi.

Gündelik isleg bildirilýän harytlar dükanlary

Gündelik isleg bildirilýän azyk harytlary dükanlary beýleki dükanlar bilen deňeşdireniňde onçakly pes dälidir. Ol dükanlar ýaşaýyş jaý massiwleriniň golaýynda ýerleşip alyjylara gündelik gerek bolan geçginli haryt assortimenti satýar. Şeýle dükanlar Türkmenistanyň söwda we daşary ykdysady aragatnaşyklar ministrligine degişli Azatlyk we Nyýazow etrabynda azyk söwdasy kärhanalarynyň düzüminde welaýatlarda, etraplarda, şäherlerde döredilendir. Gündelik isleg bildirilýän harytlara çörek, süýt, çilim, kofe, alkohol içgiler we başga-da birnäçe harytlar degişlidir.

Gatyşyk uniwersamlar, giň profilli uniwersamlar we söwda toplumlary

Gatyşyk uniwersamlar, giň profilli uniwersamlar we söwda toplumlary bölek söwda kärhanalaryň beýleki gutarýan tarapynda dükanlaryň üç tipi ýerleşdirilendir.

Gatysyk uniwersamlar – bu uniwersamlaryň dürli görnüşleri bolup, dermanlary erkin satmaklyk we resentler boýunça satmaklyga niýetlenen bölek söwda kärhanalarydyr.

Söwda meýdanynyň ölçegi boýunça giň profilli uniwersamlar ýönekeý uniwersamlardan tapawutlanýandyr. Giň profilli uniwersamlaryň tutýan meýdany 2800m^2 , ýönekeý uniwersamlaryň tutýan meýdany 1700m^2 .

Giň profilli uniwersamlarda harytlar giň assortimentde bolany üçin bahalar beýleki uniwersamlara seredeniňde 5-6 esse ýokarydyr.

Giň profilli uniwersamlar alyjylara dürli hyzmatlary ýola goýar. Mysal üçin: aýakgaplary bejermek, sagatlary bejermek, geýimleri himiki usulda arassalamak we ş.m.-ler.

Söwda toplumy – öz ölçegi boýunça giň profilli uniwersamlardan uludyr. Olaryň tutýan meýdany 7500m^2 -dan 19500m^2 çenlidir. Söwda toplumy uniwersamlardan, pes bahaly dükandan we bölek ammar dükandan ybaratdyr. Onuň assortimentine mebelleri, agyr we ýeňil elektrik enjamlar we başga-da birnäçe önümler girýändir. Giň profilli uniwersamlardaky bahalaryň ýagdaýy bilen deňeşdireniňde söwda toplumynda bahalar arzanladylandyr. Söwda toplumynda köp harytlar ammarlara getirilişi ýaly göni önümçilikden getirilýär.

Dükandan özbaşdak harytlary alyp gidýän alyjylara (mysal üçin, uly mebelleri) arzanladylan bahalarda satyn almaklyk mümkinçiligini döredýär.

Bölek kärhana hyzmaty

Bu kärhanada “haryt assortimentini” hyzmatlardan durýan. Bölek kärhanalaryň hyzmaty bu myhmanhanalar, banklar, awiokompaniýalar, hassahanalar, restoranlar, kollejler kinoteatrlydyr.

ABŞ-da bölek kärhana hyzmatlarynyň sany boýunça ösüşi harytlary bölek satýan söwdagärleriň sanyndan has çalt ösýär.

Bölek dükanlaryň klassifikasiýasyny bahalaryň döreýşi esasynda köpeltmeklik mümkindir. Dükanlaryň köpüsi orta bahadaky harytlary we hyzmatlary alyjylara hödürleýär.

Aşaklandyrylan bahaly dükanlar

Aşaklandyrylan bahaly dükanlar belli bir ölçegdäki harytlaryň has pes bahalarda girdejiniň peselmeginiň we ýerleşdiriliş göwrüminiň ýokarlandyrylmagynyň hasabyna söwdany gurýar. Aşaklandyrylan bahalardaky dükanlarda wagtly-wagtynda bahalary aşaklandyryp, harytlaryň satylyşyny guramaklyk söwda kärhanalaryny ýetmeýär.

Aşaklandyrylan bahalardaky dükanlar şu aşakdaky 5 sany esasy aýratynlyklardan durýandyrlar:

- 1) Ol uly haryt gor dolanyşygy bolmadyk jaýlara seredeniňde mydama aşaklandyrylan nyrhlar boýunça söwda edýär.
- 2) Ol umumy milli markaly harytlaryň ýaýradylmagynda saklanýar, sebäbi harytlaryň bahalarynyň aşaklandyrylmagy önümleriň hiliniň peselmegini aňladýar;
- 3) Ol öz işini öz-özüne hyzmat ediş usuly boýunça alyp barýar.
- 4) Ol, esasan, kärende tölegleriniň ösüşi pes ýerlerde ýerleşýän we daş ýerlerdäki alyjylary özüne çekýär;
- 5) Olarada ýönekeý söwda enjamlary oturdylandyr.

Ammar – dükanlary. Ammar dükanlarynyň maksady pes bahalarda harytlaryň köp göwrümini satmaklykdyr. Ammar dükanlaryň düzümine söwda toplumlary goni toplumlardan pes bahada goýan azyk dükanklary degişlidir. Ammar dükanlarda hayrt satmagyň esasy görnüşi mebel – haryt dükanlarydyr.

Katalog boýunça söwdany guraýan görkeziş zallary dükanlar

Katalog boýunça söwdany guraýan dükan görkeziş zallarynda katalog boýunça söwda ýörelgelerini ulanýar, goşmaça geçginli giň assortimentdäki markaly harytlaryň ýerleşdirilişi üçin pes

bahalar boýunça söwdany gurýar. Katalog boýunça görkeziş zally dükanlar puly gözellik (moda) bilen baglanşyksyz, umumy milli markaly harytlary ýaýratmaklygy teklipe etmekligiň hasabyna gazanýar. Ol dükanlar şeýle-de kärende tölegleri pes ýerlerde söwda otaglaryny hakyna almagyň hasabyna, söwda gullugynyň 3/1 bölegini gysgaltmagyň hasabyna, witrinalarda ýerleşdirilen ownuk harytlaryň dagadylmagynyň hasabyna, şeýle-de söwdada nagt hasaplaşyk geçirmegiň hasabyna pul gazanýar.

Harytlaryň zakaz (talap) bilen poçta boýunça ýa-da telefon boýunça bölek söwdasy

Alyjylar talaplary zakaz (talap) bölümleriniň üsti bilen, poçtaň, telefonyň üsti bilen edip bilýär. Talaplar blankalarda iki nusgada doldurylýar. 1 nusgasyny talap edilen kärhanada galdyrylýar, beýleki nusgasyny talap edilýän harydyň sany, olaryň bahasy we edilýän hyzmatlaryň bahasy görkezilip gaplanýan harytda goýulýar.

Kesgitli wagtyň geçmegi bilen alyjy harydy dükandan alýar ýa-da harydy onuň öýüne eltip berýärler. Talap üçin tölegi öňündenem ýa-da harydy satyp bolanyňdan soňam töläp bolýar.

Katalog boýunça talap (zakaz) söwdasy

Satjylar saýlanan müşderilere kataloglary iberýärler ýa-da öz otaglarynda olary mugt almaklyga ýa-da pes bahada satyp almaklyga mümkinçilik döredýär. Şeýle işler gatyşyk assortimentli posylkaly söwda kärhanalarynda giňden alnyp barylýar. Şeýle kärhanalaryň dükanlarynda katalog boýunça satylýan harytlaryň seksiyasy açylýar ýa-da uly bolmadyk ilatly ýerlerde katalogy býurosy açylyp, alyjy katalog boýunça satyn aljak harydy bilen tanyş bolýar we talap (zakaz) berýär. Talap edilen harytlar merkezi ammarlarda ýüklenilip, talap edilen seksiya ýa-da býuro ugradylýar. Alyja telefonyň ýa-da poçtanyň üsti bilen harydyň talap edilenlere eltilenligi barada habar edilýär.

Göni marketing. Göni marketingi döredijiler käwagtlar alyjylar poçta ýa-da telefon boýunça talap eder ýaly gazetlerde, žurnallarda, telewideniýede haýsam bolsa bir harydyň häsiýetini ýazmak bilen bildirişler berýär. Ol şeýle bildirişleri ýerleşdirmek üçin köp sanly talap (zakaz) geler ýaly reklama serişdelerini saýlaýar.

“Direkt Meýl”. Göni marketingi döredijiler aragatnaşygyň üsti bilen potensial müşderilerine harytlary, prospektleri, listowkalary ugradýar.

Iberilýän spisoklar ýöriteleşdirilen üpjün ediji broker firmalary tarapyndan satyn alynýar. Goni aragatnaşyk reklamasy gazetleri, kitaplary, žurnallary ýerleşdirmekde örän täsirlidir. “Direkt Meýliň” kömegi bilen ýurduň haýyr – sahabat guramalary ýylda 21,4 mln. dollar ýygnaýar.

Telefon boýunça satmaklyk. Göni marketingi döredijiler telefonyň üsti bilen çem gelen satuw hyzmatyny ýola goýýarlar. Mysal üçin: ýaşaýyş jaýlary bejermekden başlap, gazet, žurnallara ýazylmaklyga çenli.

Telefon boýunça talap etmekligiň söwdasynyň ösmegi birnäçe faktorlaryň döremegine mümkinçilik döretdi. Köp aýallaryň işe girmegi dükanlarda geçirmeli wagtlarynyň kemelmegine getirdi. Birnäçe sebäplere görä satyn almaklyk pese düşüp başlady, gelmeklik üçin awtotransporta edilýän çykdajylar artdy, alyjylar şäher etegindäki söwda guramalaryna gidip başladylar, şeýlede bolsa telefon üsti boýunça müşderileriň günün islendik gününde, hatda dynç alyş günlerinde hem mugt jaň edip, göni marketing jaýlaryna talap etmegi bölek söwdanyň bu görnüşine uly meşhurlyk getirdi.

Söwda awtomatlary

Söwda awtomatlarynyň üsti bilen harytlary satmaklygyň giňelmegi ylmy-tehniki ösüşiň gazananlarynyň esasy üstünlikleridir. Söwda awtomatlarynyň üsti bilen harytlary satmaklyk zähmetiň netijeliligini ösdürdi we söwdanyň medeniýetini ýokarlandyrdy.

Söwda awtomatlarynyň üsti bilen haryt satylanda gowy tarapy hyzmat edýän personal bilen baglanyşykly bolmazlygy bilen we alyjylaryň haryt satyn alanlarynda has özbaşdaklygy bilen düşündirilýär.

Esasan soňky ýyllarda söwdanyň awtomatlaşdyrylmagynyň üsti bilen söwda hyzmatlaryny etmeklik has çalt depginde ösüp başlady.

Söwda awtomatlarynyň üsti bilen köp sanly harytlara, şeýle-de gündelik isleg bildirilýän harytlara bolan (çilim, alkohol içgiler, süňjüler, sowuk we gyzgyn içgiler) islegler kanagatlandyrýar. Söwda awtomatlary ilatyň köp barýan ýerlerinde oturdylýar. Mysal üçin; aeroportlarda, uly dükanlarda, wokzallarda, merkezi meýdançalarda. Söwda awtomatlary alyjlara günün doly dowamynda haryt saýlamaklyk bilen öz-özüňe hyzmat etmeklige mümkinçilik döredýär. Şonuň bilen birlikde ýaýratmaklyk kanalynyň gymmatydyr we ondaky satylýan harytlaryň bahalary dükanlarda satylýan harytlardan 15-20% gymatdyr.

Satyjynyň çykdaýjysy kändir. Sebäbi uly çäkde oturdylan söwda awtomatlary köplenç harytlar bilen dolandyrylyp durulmagy talap edýär, kä wagtlarda hatardan çykýar. Söwda awtomatlarynyň döwürmegi öz wagtynda harytlar bilen doldurylmazlygy, satyn alnan zatlary yzyna gaýtarylyp berilmezligi alyjylarda nägilelik döredýär.

Arzanladylan zakaz (talap) gullugy

Arzanladylan talap gullugy özbaşdak toparly müşderilere duýgudaşlyk berýär. Mysal üçin: uly guramalaryň işlerine, gullukçylaryna, mekdeplere, hassahanalara.

Olar harytlary bellenen bölek satyjylardan aşaklandyrylan bahada satyp alýarlar. Darydy satyn alyjy talap gullugynda ýörite blanka alýar we bölek satyjynyň ýanyna gidýär we harydy aşaklandyrylýan nyrhdan satyn alýar. Şondan soňra bölek satyjy talap gullugyna belli bir möçberde töleg töleýär.

Üstüne eltip söwda etmeklik

Üstüne eltip söwda etmeklik adamlarda haryt satyn alanlarynda mäkämliگی we zerurlygy kanagatlandyrýar. Şeýle usul bilen satylýan harytlaryň bahasy pes diýip hasap edip bolmaz, sebäbi kärhana hakyna tutulanlaryň çykadjylaryny özüne alýar.

Bölek söwdanyň gelejegi kesgitlenen dälđir.

Biziň ýurdumyzda bölek söwdanyň şu görnüşi boýunça alkohol içgileri, käbir konditer önümlerini, süýdi satýarlar.

Bölek söwdanyň şu görnüşleriniň işini kämilleşdirmek maksady bilen talyplary, pensionerleri köpräk şu işe çekmeli.

Bölek söwda jaýlarynyň niýetlenilişi, olaryň eýeçiligi boýunça şu aşakdaky klaslara bölüp bolýar:

- 1) Korporatiw setler;
- 2) Meýletin setli bölek söwda korporasiýalary;
- 3) Alyjylar kooperatiwi;
- 4) Ýeňillikli hukukly guraýjylar we bölek konglomeratlar.

Korporatiw setler. Dükanlaryň setleri XXI asyrda bölek söwdanyň möhüm ähmiýetli fenomenleriniň biri bolar.

Dükanlaryň setleri diýip 2 ýa-da birnäçe söwda jaýlarynyň umumy eýeçilikde we barlagda bolmagyna, şeýle-de şol assortimentdäki harytlaryň satylmagyna aýdylýar.

Korporatiw setleriň eýeçiliginiň we barlagynyň umumylygy onuň esasy aýratynlygydyr.

Dükanlaryň setleri birmeňzeş assortimentdäki harytlary satýarlar.

Dükanlaryň haryt assortimentini kesgitlemekde ştab-kwartira aýgtyly roly aýnaýar.

Dükanlaryň setleri özleriniň düşewüntililigini birnäçe usullar arkaly üpjün edýarler:

Birinjiden, olaryň ölçegleri uly möçberdäki harytlary satyn almaklyga mümkinçilik döredýar. Şonuň netijesinde bolsa, sany üçin bahany maksimal aşakladýarlar we şol bir wagtda ulag çykadjylary tygşytlanýar;

Ikinjiden, olar gowy dolandyryjyny hakyna tutup, täsirli guramaçylyk strukturany döretmäge ukyplydyr. Ol bolsa ýerleşdirmekde, haryt – material gorlaryny dolandyrmakda, nyrhalary dolandyrmakda we höweslendirmekde ýörite ugurlary işleýärler;

Üçünjiden, setler lomaý we bölek söwdanyň funksiýalaryny birleşdirmeklige ukyplydyr, şonda bir tarap bölek satyjylar köp sanly lomaý satyjylar bilen bilelikde bolýarlar.

Dördünjiden, setler öz dükanlaryna peýdaly reklama etmeli satyn alyp ýerleşdirmekde höwes döredip çykdaýlary tygşytlaýarlar;

Bäşinjiden, setler öz dükanlaryna ýerli bazarda bäsdeşligi üstünlikli geçirer ýaly kesgitli erkinligi berýär.

Alyjylar kooperatiwleri. Alyjylar kooperatiwleri alyjylaryň hususy eýeçilikde saklanylýan bölek söwda firmalarydyr. Alyjylaryň kooperatiwleri haçan-da jemgyýetiň ol ýa-da beýleki ýaşaýjylary bölek söwda tarapyndan edilýän hyzmatdan nägile bolanlarynda we satylýan harydyň hili pes bolanda döreýär.

Şeýle ýagdaýda ýaşaýjylar öz hususy dükanlaryny açmaklyk üçin pul ýygnaýarlar we onuň iş ýörelgeleri kesgitleýärler. Şonuň ýaly-da prawleniýäniň agzalaryna satyn alnan harytlarynyň göwrümine baglylykda dewidentleri tölemeli.

Aýratyn hukuky saklaýjy gurama. Bu gurama aýratyn hukugyň eýeleri bilen ýeňillikleri saklaýanlaryň arasyndaky şertnamalaýyn birleşmedir. Şertnamada maliýe gatnaşyklarynyň düzgünlerine seredilýär, şeýle-de aýratyn hukugyň eýeleri we ony saklaýjylaryň arasyndaky borçlar kesgittenilýär.

Aýratyn hukugy saklaýjy guramalaryň beýleki kärhanalardan tapawutlanýan tarapy şeýle kärhanalarda uly harytlar, uly hyzmatlar edilýär.

Bölek konglomeratlar

Bölek konglomeratlar bu dürli ugurlardaky we bölek söwda görnüşdäki birnäçe kärhanalaryň birleşmesindäki erkin

korporasiýa görnüşleridir. Bölek söwda jaýlarynyň soňky ýörelgesi alyjylaryň duş gelýän dükanlarynyň sanydyr.

Dükanlaryň 4 sany esasy tipleri gabat gelýär:

- 1) Merkezi işjeň raýon;
- 2) Sebitara söwda merkezi;
- 3) Etrap söwda merkezi;
- 4) Şäherçe söwda merkezi.

Bölek söwda setleriniň möhüm şertleriniň biri olaryň şäheriň çäginde kämil ýerleşdirilmegidir.

Söwda setleriniň ýerleşişine birnäçe faktorlar täsir edýär:

- 1) Şäheriň ululygy;
- 2) Onuň çäginin funksional zonasy;
- 3) Şäheriň planynyň görnüşi
- 4) Ilatyň gürliگی;
- 5) Ulag aragatnaşyklary;
- 6) Potoklaryň hereketiniň ugry we intensiwligi.

Şulary hasaba almak bilen dükanlaryň setleri ýerleşdirilende şu aşakdaky 3 wezipä tabyn bolmalydyrlar:

- 1) Ilat dükana baranynda wagtynyň az ýitmegini gazanmak;
- 2) Her dükana alyjylara giň assortimentdäki harytlary hödürlemek.

Bölek söwda setlerini ýerleşdirmek şu aşakdaky esasy ýörelgelerden durýar:

- 1) Dükanlary yzygiderli ýerleşdirmek;
- 2) Toplumlaýyn ýerleşdirmek;
- 3) Basgançakly ýerleşdirmek.

Yzygiderli ýerleşdirmek diýmeklik bir tipli dükanlar şäheriň çäginde ilatyň gürliğine laýyklykda yzygider ýerleşdirilmegini aňladýar. Şu ýörelgeler boýunça gündelik öpçülikleýin isleg bildirilýän dükanlar ýerleşdirilýär.

Toplumlaýyn ýerleşdirmeklik diýip dürli haryt profilli dükanlaryň çägara golaý ýerleşdirilmegine aýdylýar.

Uniwersamlaryň, uniwermaglaryň ýok ýerinde ýöriteleşdirilen şeýle dükanlaryň toplumlaýyn ýerleşdirilmegi haryt satyn alnanda wagtyň az ýitmegine mümkinçilik berýär.

Basgançaly ýerleşmegi islegiň tizligi boýunça harytlaryň bölünmegine esaslanandyr. Birinji basgançaga gündelik köpçülikleýin isleg bildirilýän söwda kärhanalary degişli, ikinji basgançaga köpçülikleýin isleg we gündelik isleg bildirilýän harytlary satýan kärhanalar degişlidir.

Merkezi işjeň raýon. Her uly şäherde we uly bolmadyk şäherde merkezi işjeň raýon bolupdyr. Şol raýonlarda uniwermaglar, uniwersamlar, ýöriteleşdirilen dükanlar, banklar we esasy kinoteatrlar ýerleşipdir. 1950-nji ýyllarda şol raýona ýakyn ýerde koçi işjeň raýonlar ýerleşipdir. Şäheriň etegine gelen alyjylar merkezi işjeň raýondan haryt almaga gelmändirler, şonuň üçin işjeň raýonlarda ýerleşen dükanlaryň eýeleri ösüp barýan şäher eteklerinde özleriniň dükanlaryny açypdyrlar.

Sebitara söwda merkezleri. Ilata mundan beýläk-de söwdany kämilleşdirmekde söwdanyň effektivligini ýokarlandyrmakda söwda merkezleriniň ähmiýeti uludyr.

Söwda merkezi – bu jemgyýetçilik iýmiti we hyzmatyň başga görnüşleriniň özarabaglanyşykly söwda kärhanalarynyň toplmdyr. Söwda merkezleriniň ösdürilmegi alyjylara harytlary satyn almaga we wagtalarynyň az ýitirilmegi bilen hyzmatlaryň dürli görnüşlerinden peýdalanmaga mümkinçilik berýär.

Söwda setleriniň kabul edilen ýerleşdiriş ulgamyna laýyklykda söwda merkezleri 2 tipde bolýarlar:

- 1) Ýaşalýan zonadaky söwda merkezi;
- 2) Umumy şäher ähmiýetli söwda merkezi.

Ýaşalýan zonadaky ýerleşýän söwda merkeziniň düzümine uniwersam, naharhana, ýarym fabrikatlary we kulinar önümlerini satýan dükanlar, şeýle-de hyzmat ediş kärhanalar (himiki usulda geýimleri arassalaýan punkt, geýimleri we aýakgaplary bejerýän ussahana) girýär.

Şäher ähmiýetli söwda merkezleriniň güýji we düzümi şäheriň ýörite gurluşygyna baglylykda kesgitlenilýär. Onuň

düzümine uniwermag, restoran, kafe, hyzmat ediş kärhanalary (surat atelýesi, süşürintgiler kassasy) girýär.

Türkmenistanyň söwda we daşary ykdysady aragatnaşyklar ministirliginiň düziminde Aşgabat şäherinde 2 sany söwda merkezi hereket edýändir:

- 1) “Türkmenistan” söwda merkezi;
- 2) “Gülüstan” söwda merkezi

Türkmenistanyň Döwlet haryt çig mal biržasynyň düzümine degişli Türkmenistanyň Milli Söwda Merkezi Türkmenbaşy şaýolunyň ugrynda ýerleşýär. Şeýle-de Türkmenbaşy şaýolunyň 54-nji jaýynda “Ýympaş” söwda merkezi ýerleşýär.

Sebitara söwda merkezleri birnäçe dükanlary özüne birleşdirýär. Şeýle söwda merkezleriniň girdejili bolmagy üçin olar günde azyndan 100 müň adama söwda hyzmatyny etmelidirler.

Etrap söwda merkezleri. Etrap söwda merkezleri özlere birnäçe dükanlary birleşdirmelidirler. Şeýle merkeziň bir sany baş dükany bolmalydyr. Etrap söwda merkezleriniň düzümine uniwersam, gündelik isleg bildirýän dükanlar, banklar girýär.

Kiçi şäherçelerdäki söwda merkezleri. Şäherçelerdäki ýerleşýän söwda merkezleri gündelik isleg bildirilýän harytlaryň söwdasyny guraýar. Uly söwda merkezlerinden tapawutlylykda şäherçelerdäki ýerleşýän söwda merkezleri ulgamsyz ýerleşen dükanlaryň toplumyny özüne birleşdirýär.

Bütün bazar barada çözümler. Bölek satyjynyň önünde durýan esasy möhüm çözümler bütün bazary saýlamakdyr.

Maksatly bazary saýlamazdan onuň profilini düzmezden yzygider özara baglanyşykly haryt assortimentli dükany döretmeklik mümkin däl.

Bölek satyjy öz müşderileriniň hyzmatyndan kanagatlanýandygyna ynamly bolmagy üçin hökman yzygider marketing barlaglary bilen bolmalydyrlar.

Özüniň göz önüne getiriň, dükan özüne baý müşderleri çekmek isleýär. Ikinji suratda görkezilişi ýaly dükanyň häzirki ýagdaýy göni çyzyk bilen görkezilendir.

Şeýle obraz maksatly bazar üçin gyzykly däldir. Şoňa göräda dükan köpçülikleýin bazara hyzmat etmek bilen meşgul bolmaly ýa-da öz işini täzeden ýokary klasda alyp barmaly.

Ikinji warianty alyp görelin. Birnäçe wagtyň geçmegi bilen dükan müşderilerinden sorag geçirýär. Onuň täze obrazy ikinji suratda ýaşyl çyzyk bilen görkezilendir. Suratdan görnüşi ýaly, dükana öz obrazyny maksatly bazaryň islegine golaýlatmak başardypdyr.

Surat 16.

Maksatly bazary özüne çekmeklige ymtylýan dükanyň täze we köne obrazyny deňeşdirmek

1	Örän	Razy	Aýdyp biljek дәл	Razy	örän	11
2						12
3						13
4						14
5						15
6						16
7						17
8						18
9						19
10						20

Her san aşakdaky liniýany aňladýar.

1. Gelşikli interýer;
2. Dükanda satyn almaklyk ýeňil;
3. Köp hyzmatlar hödürlenýär;
4. Hili ýokary harytlar;
5. Harytlaryň giň saýlawy;
6. Başga dükanlara garanyňda baha ýokary;
7. Satyjylar hoşgylaw;
8. Satyjylar hyzmatçy;
9. Beýleki dükanlar bilen deňeşdireniňde dükanyň ýerleşşi mäkäm;
10. Öýe gatnaşyk boýunça dükan kämil ýerleşen;
11. Gelişiksiz interýer;
12. Dükanda satyn almaklyk kyn;

13. Az hyzmatlar hödürlenýär;
14. Hili pes harytlar;
15. Harytlaryň kesgitli saýlawy;
16. Başga dükanlara garanyňda bahalar aşak;
17. Satyjylar hoşgylaw däl;
18. Satyjylar hyzmatçy däl;
19. Beýleki dükanlar bilen deňeşdireniňde dükanyň ýerleşşi mäkäm däl;
20. Öýe gatnaşyk boýunça dükan kämil ýerleşmedik.

Haryt assortimenti barada çözgütler we hyzmatlar toplumy

Bölek söwdanyň söwda assortimenti alyjylaryň maksatly bazara garaşýanyna jogap bermelidirler. Bölek söwda kärhanalarynyň harytlarynyň assortimenti bäsdeşligiň esasy faktorydyr.

Söwda assortimentiniň ýene-de bir häsiýetnamasy hödürlenýän harytlaryň hiliniň ýokary bolmaklygydyr. Sebäbi alyjyny diňe bir haryt assortimentiniň geňligi kanagatlandyрман eýsem-de olaryň hilem kanagatlandyrmalydyr.

Bölek satyja müşderilere hödürleýän hyzmatlaryň toplumyny çözmeklik esasy meseledir.

Biziň ikinji tablisamyzda bölek söwda kärhanalaryň käbir esasy hyzmatlary görkezilendir.

Tablisa 2.

Bölek dükanlarda berilýän bir tipli hyzmatlar

№	Satylmazdan önümden hyzmatlar	Satylandan soňky hyzmatlar	Goşmaça hyzmatlar
1	Telefon boýunça talap kabul etmek	Satyn alnan harydy eltmek	Çekleri kassa getirmek
2	Harydy aragatnaşygyň üsti bilen ugratmak	Satyn alnan harydy gaplamak	Habar berýän gulluk

3	Mahabatlandyrmalar y geçirmek	Sowgady çaklamak	Mugt ulag duralgasy
4	Witrina enjamy	Harydy dogrulamak	Restoranlar, kafeler
5	Dükanyň içerki ekspozisiýasy	Harydy yzyna gaýtarmak	Bejermek boýunça hyzmatlar
6	Geýim görülyän kabina	Bilimli hyzmatlar	Interýeri tertibe getirmek
7	Iş wagty	Harydy oturtmak	Karz bermek
8	Gözelligi görkezmek	Haryda ýazgy geçirmek	Dynç alyş otagy
9	Köne harytlary almaklyk	Harydy täzeden bölme	Çagalar seretmek
10		Goýulýan tölegde eltmeklik	

Bölek söwdanyň haryt arsenalynyň 3-nji elementi dükandaky atmosferadyr (ýagdaýdyr). Her söwda jaýynyň öz plany bolup käbir ýagdaýlarda alyjylaryň hereketini ýeňilleşdiribem, kynlaşdyrybam biler. Her dükan özünde kesgitli täsir galdyrýar. Biri hapa ýol bilen özüne çekýär, ikinjisi owadan we ş.m.

Dükanyň özüniň atmosferasyny alyjylaryň maksatly, bazardaky talabyna laýyk gelýändigini beýan edip, harydy satyn almaklyga položitel täsir etmelidir.

Bahalar bazarда çözümler.

Bölek söwdadaky soralýan bahalar bäsdeşligiň esasy faktory bolup, şol bir wagtda harydyň hiline täsir edýär. Bölek söwdanyň pikirlenip harydy satyn almaklygy onuň işiniň ýokarlanmagynyň möhüm üstünligidir. Bulardan başga-da birnäçe sebäplere görä, bahalary bellemeklikde örän pikirlenip çemeleşilmelidir.

2.3 Lomaý söwda. Lomaý söwdanyň ähmiýeti we tebigaty

Lomaý söwda önümçilik bilen bölek söwdanyň arasynda hojalyk aragatnaşygyny ýola goýmak bilen döwletde haryt hereketiniň kämil guralmagyny üpjün edýär.

Lomaý söwdanyň esasy wezipesi bölek söwda kärhanalaryny hökmany göwrümde, giň assortimentde, ýokary hilli harytlar bilen üpjün etmeklikdir.

Senagatyň önünde bölek söwdanyň maksadyny goýmak bilen lomaý söwda ilatyň isleginiň kanagatlanmagyna doly jogap berýär.

Halkyň sarp edýän harytlaryna talapçy bolup çykyş etmek bilen lomaý kärhana senagat we oba hojalyk kärhanalary bilen, bir tarapdan bölek söwda guramalary we kärhanalary bilen, başga bir tarapdan hojalyk aragatnaşygyny dikeldýär.

Harytlary lomaý satmak we satyn almak hadysasynda lomaý we bölek söwda kärhanalarynyň we guramalarynyň özleriniň arasynda aragatnaşyk dikeldilýär.

Lomaý söwda önümçilikden harydy alyjylaryň punktyna ýetirmek bilen, haryt baýlyklarynyň meýilnamaly bölünmegine, ulag serişdeleriniň ulanylyşynyň netijeliligini ýokarlandyrmaklyga, çykdaýynyň peselmegine ýardam edýär.

Lomaý söwdanyň önümçilige täsiri harydy öndürmeklik meýilnamalaşdyrylanda ýüze çykmalýdyr.

Halkyň sarp edýän harytlarynyň öndürilişiniň artmagy, olaryň assortimentiniň giňelmegi lomaý söwda kärhanalarynyň we guramalarynyň islegini öwrenmek baradaky işlerini gowulandyrylmaklygy talap edýär.

Lomaý söwda kärhanasy harytlaryň öndürilişine we olaryň ulanylyşyna bölek söwda setleriniň üsti bilen täsir edýär. Bu täsirlilik bölek söwda kärhanalarynda haryt assortimenti formirlenende, islegi öwrenmeklik guralanda we harytlara talaplar işlenende, mahabatlandyрма işleri alnyp barlanda, harydy satmaklygyň ýörgünli görnüşleriniň netijeliligi ýokarlananda ýüze çykýar.

Lomaý kärhanalar öz ammarlarynda harytlaryň gorlaryny döretmek bilen olary soňky alyjylara satmaklyga taýýarlamak işlerini alyp barýar. Bu taýýarlaýyş işlerine şu aşakdaky operasiýalar degişlidir:

- 1) harytlary saklamak, gaplamak, bölüp gaplamak;
- 2) söwda assortimentini toplamak;
- 3) harytlary hili we sany boýunça kabul etmek;
- 4) harytlary ammarlardan goýbermek.

Biziň 17 suratymyzda Türkmenistanyň söwda we daşary ykdysady aragatnaşyklar ministrliginiň düzümine girýän lomaý söwda kärhanalary görkezilipdir.

Döwlet tabynlygyndaky lomaý söwda kärhanalarynyň esasy wezipesi kämil haryt hereketiniň hasaba almak bilen lomaý alyjylygy üpjün edijilere berkidilişiniň planyny düzmek, söwda we senagat kärhanalarynyň we guramalarynyň arasynda harytlary üpjün etmek boýunça kämil hojalyk gatnaşyklaryny ösdürmeklikdir.

Türkmenistanyň söwda we daşary ykdysady aragatnaşyklar ministrligi					
Aşgabat şäheri	Ahal wel.	Balkan wel.	Mary wel.	Lebap wel.	Daşoguz wel.
“Altyn” DLBSF	—	Balkan DLBSF (Balkanabat şäherinde)	“Mur-gap” DLBSF (Mary şäherinde)	“Amyde rýa” DLBSF (Türkmenabat şäherinde)	Daşoguz DLBSF
“Türkmenbalkaleýa” DLBSF	—	“Hazar” DLBSF (Türkmenbaşy şäherinde)			

Medeni – hyzmathojalyk DLBSF	–				
Metalmäşelektro DLBSF	–				
Türkmenetsüýt söwda DLBSF	–	Türkmenbaşy etsüýt söwdasy Lomaý söwda bazasy Balkanabat et – süýt söwda LSB	Mary et – süýt söwda LSB	Türkmenabat et süýt söwda LSB	Daşoguz etsüýt söwda LSB
Türkmenbakaleýa DLBSF	–	Balkanabat bakaleýa LSB	Mary bakaleýa LSB	Türkmenabat bakaleýa LSB	Daşoguz bakaleýa LSB

“Türkmenbakaleýa” Döwlet lomaý bölek satuw firmasy şekerini, konserwalaryň durli görnüşleriniň, temmäki önümleriniň, arak – çakyr önümleriniň, piwäniň, duzuň we başga-da birnäçe bakaleýa harytlarynyň lomaý söwdasyny guraýar. Ýokardaky suratdan görnüşi ýaly “Türkmenbakaleýa” Döwlet lomaý bölek satuw firmasynyň her welaýatda lomaý söwda bazasy hereket edýändir.

Bu lomaý söwda bazalarynyň özbaşdak balansy, aýlandyryş, dolandyryş serişdeleri banklarda hasapnamalary, Türkmenistanyň gerbi şekillendirilen möhüri bardyr.

“Türkmenetsüýtsöwda” DLBSF et – ýag we süýt önümleriniň lomaý söwdasyny guraýar. “Türkmenetsüýtsöwda” DLBSF-niň her welaýatda lomaý söwda bazasy bardyr.

Lomaý söwdagärler özläriniň häsiýetleri boýunça bölek söwda kärhanalaryndan tapawutlanýarlar:

- a) Birinjiden, lomaý kärhana höweslendirmeklige az üns berýär. Sebäbi ol alyjylar bilen däl-de professional müşderiler bilen iş salyşýar;

- b) Ikinjiden, göwrümi boýunça lomaý şertleşikler bölek söwda seredeniňde has uly, şeýle-de lomaý kärhanaň söwda zakazy bölek söwdanyňka seredeniňde uludyr;
- ç) Üçünjiden, olaryň kabul edilen düzgünli gatnaşyklary dürli pozisiýalardadyr.

Umuman, lomaý söwdagär gerekmi?

Önüm öndürijileriň özleri öz harytlaryny bölek söwda kärhanalaryna özlerem satyp bilerdi. Munuň jogaby şeýle: lomaý satyjylar söwda hadysasynyň netijeliligini üpjün edýär:

- a) Birinjiden, maliýe resursy kesgitli kiçi önüm öndürijilere göni marketing döretmeklige we saklamaklyga güýji ýetmeýär;
- b) Ikinjiden ýeterlik maýa goýumy bolanda-da kiçi önüm öndürijiler öz serişdelerini lomaý söwdany guramaklyk üçin ugrukdyrman, önümçilik serişdelerini ýokarlandyrmaklyga ugrukdyrýar;
- ç) Üçünjidenem, lomaý söwda kärhanalarynyň ýerine ýetirýän işleri bölek söwda kärhanalaryna garanyňda ýokary we effektiwdir;
- d) Dördünjiden, giň assortimentdäki harytlar bilen iş salyşýan bölek söwda kärhanalary dürli görnüşdäki harytlary dürli önüm öndürijilerden satyn alaslary gelmän, harytlaryň ähli toplumyny bir lomaý kärhanadan alasy gelýär.

Şeýlelikde, bölek söwdagärlerem, önüm öndürijiniňem lomaý söwdanyň hyzmatlaryna mätäçdigine esas bar.

Lomaý kärhanalar olaryň kömekleri bilen bir ýa-da birnäçe wezipeleri has netijeli ýerine ýetirýärler.

1) Ýerleşdiriş we ony höweslendiriş.

Lomaýçylar şeýle personallarda ýerleşip, ýagny önümçilige az çykdajylarda birnäçe kiçi müşderileri tutmaga kömek berýär. Lomaýň işjeň kontaktlary uly alyjyny, onuň güýjiniň önümçiliginiňden köpdüğine ynanýar.

2) Satyn almak we haryt assortimentiniň formirlenmegi.

Lomaý satyn almaklyk lomaý söwda kärhanalarynyň täjirçilik işleriniň esasydyr.

Olaryň maksady – bölek söwda setlerini meýilnamasy we üznüksiz haryt bilen üpjün etmeklikdir. Lomaý satyn almaklyk şu aşakdaky uly işleri geçirmekden ybaratdyr:

- 1) talaplary ylalaşmakdan;
- 2) spesifikasiýalary (goýumlary) dogrulamakdan;
- 3) üpjün etmeklik üçin şertnama baglaşmakdan;
- 4) baglaşylan şertnama laýyklykda haryt bilen üpjün etmeklikden.

Satyn almaklyga geçilmezden önünden çylşyrymly weuly göwrümlü işleriň ýerine ýetirilişi satyn almaklygyň gidişini kesgitleýär. Şeýle önünden geçirilýän işlere, şu aşakdakylar degişlidir:

- 1) alyjylaryň isleglerini öwrenmeklik we umumy gerek bolýan harytlara zaýawka (isleg) bermeklik;
- 2) haryt resurslarynyň döreýiş çeşmeleriniň seljerilişi we mümkin bolýan üpjün edijileri ýüze çykarmak;
- 3) üpjün etmekligiň şertlerini ýüze çykarmak boýunça üpjün edijiler bilen şertnama baglaşmazdan ön geçirmek.

Düzülýän islegleriň (zaýawkalaryň) dogrulygy we gerekli haryt assortimentiniň formirlenmegi üçin alyjylaryň isleglerini öwrenmeklik weharyt çeşmeleri seljerilip bir wagtda alnyp barylmagydyr.

Lomaý söwda kärhanalary we guramalary lomaý satyn almaklyk bilen öndürüjileriň öndürýän harytlarynyň göwrüminiň ýokarlanmagyna, olaryň assortimentiniň giňelmegine täsir edýär.

Şertnama borçnamalaryny ýerine ýetirmedik üpjün edijilere jerime (töleg) töledilýär.

Döwletimiziň içkeri bazaryna harytlaryň köp bölegi ýerli önüm öndürüjilerden gelýär:

- 1) Türkmenistanyň azyk senagaty assosiasiyasyndan;
- 2) “Türkmengallaönümleri” assosiasiyasyndan;

- 3) Dokma senagaty ministriliginden;
- 4) Hususy kärhanalardan, firmalardan.

Harytlaryň belli bir bölegi ýurdumyzda kliring esasynda getirilýär.

3) Uly möçberdäki harytlary ownuk böleklere bölmek.

Ammar hojalyklaryny netijeli ulanmak üçin lomaý söwda kärhanalary harytlary böleklere bölýärler. Ýagny getirilýän harytlar lomaý söwda kärhanalarynyň ammarlarynda gaplanylýar, bölüp gaplanylýar, belgilenýär, bölek söwda guramalaryndan gelýän zaýawkalar (islegler) esasynda ownuk böleklere bölünýär. Şu işler lomaý söwda kärhanalarynyň ammarlarynda merkezleşdirilen görnüşlerde alnyp barylýar. Bölüp gaplamaklyk we gaplamaklyk üçin lomaý söwda kärhanalaryň ammarlarynda gaplaýjy we bölüp gaplaýjy sehler guralýar.

4) Ammar hojalygynyň guralyşy.

Ammar hojalygynyň guralyşyna, ammar hojalygynyň taslanyşy, ammar amallarynyň ulanylyşy, ýerleşdiriş serişdelerine baglylykda olarda harytlaryň saklanylyşy degişlidir. Harytlary ammarlarda ýerleşdirmeklik bahalaryň ösüşini saklamaklyga we ilatyň möwsümleýin islegini kanagatlandyrmaklyga mümkinçilik berýär.

Lomaý söwda kärhanalarynyň ammar hojalyklary şu aşakdaky wezipeleri ýerine ýetirýär:

- 1) Harydy hili we sany boýunça kabul edýär;
- 2) Harytlary hasaba alýar;
- 3) Harytlary saklaýar;
- 4) Harytlary bölüp gaplaýar we gaplaýar;
- 5) Harytlary baglaşylan şertnama esasynda goýberýär.

Ammarlary taslamak, esasan, iki taslama boýunça alnyp barylýar:

- 1) Indiwiidual;
- 2) Tipli.

Ammarlar, esasan, proyekt smeta meýilnamalarynyň arzan we şol taslamany birnäçe gezek ulanyp bolýandygy sebäpli tipli taslama boýunça taslanýar.

Şahsy taslamalar diňe uly ammarlar üçin ulanylýar. Bu proýekt smeta resminamalaryň gymmat düşýändigini sebäpli käbir ulanylyp durulmaýar.

- 1) Ulag serişdelerini düşürmekligiň tehnologiýasy we ýürekleri saklanylýan ýere geçirilişi.

Lomaý söwda kärhanalaryna harytlar demir ýol we awtomobil ulaglary bilen getirilýär. Ammarlara wagonlarda we awtoulaglarda getirilen harytlar çalt düşürilmelidir. Eger-de wagonlar saklanylmaly wagtyndan köp saklansa, onda harydy kabul edijiden jerime tölemeklik talap edilýär.

Ulag serişdelerini düşürmeklik boýunça edlýän işleriň tehnologiýasy we kabul etmeklik düşürülýän harytlaryň fiziki – himiki düzümine baglydyr.

- 2) Ammarlarda harytlaryň kabul edilişiniň guralşy.

Ammarlardaky tehnologiki prosesler harytlary kabul etmekden başlanýar.

Harytlary kabul etmeklik esasynda üpjün edijileriň baglaşylan şertnamasyna laýyklykda harytlaryň üpjün edilişiniň sany, olaryň assortimenti, hili barlanylýar. Harytlary hili we sany boýunça kabul etmeklik ülnüler tehniki şertler, görkezijiler esasynda alnyp barylýar.

Ammarlarda harytlary sany boýunça kabul etmeklik getirilen harytlaryň, sany ugradyjy resminamadaky görkezilenine gabat gelýärmä ýa-da ýok (hasap – faktura, spesifikasiýalar). Kabul edilýän harytlaryň sany ugradyjy resminamadaky görkezilen ölçeg birlikleri esasynda kesgitlenilýär.

Harytlary kabul etmekligiň wagty we düzgüni, haryt haýsy gaplarda getirilendigine, harydyň fiziki – himiki düzümini getirilişiniň usulyna baglydyr.

Harytlar üpjün edijilerden kabul edilýärkä ýetmezçilik ýüze çyksa, onda harydy kabul ediji kabul etmekligi saklamalydyr we harydyň saklanylyşyny üpjün etmelidir. Ýüze çykan ýetmezçilik barada harydy kabul etmekligi geçiren adam akt düzýär.

Harydyň ýetmezçiligi barada düzülen akta ähli maglumatlar görkezilmelidir. Mysal üçin, ýetmeýän harytlaryň sany, olaryň bahasy we ýetmezçiligiň dörän ýeri hakynda netije.

Getirilen harytlaryň hilini barlamaklyk ammar hojalyklarynyň ýerine ýetirýän möhüm tehnologiýa hadysalarynyň biridir. Getirilen harytlar hili boýunça kabul edilende ýörite ölçegler, tehniki şertler, instruksiýalar esasynda alnyp barylýar.

Harytlar hili boýunça haryt ulag nakladnoý esasynda kabul edilýär. Harytlar üpjün edilende we olaryň öz wagtynda dogry hili boýunça kabul edilmegini üpjün etmeklik üçin harydy ugradyýy harytlaryň gaplanylyşynyň düzümlerini dogry ýerine ýetirmelidir, şeýlede ýüklenensanyny dogry kesgitlemelidir.

Üpjün ediji ugradýan harydynyň baglaşylýan şertnama laýyk gelmelidigini üpjün etmelidir.

Ol harytlar ölçegleriň, tehniki şertleriň talaplaryna laýyk gelmelidir.

Şeýle-de üpjün ediji harydyň sanyna güwä geçýän resminamalary dogry tertibe getirmelidir.

Şol resminamalar harydy hili boýunça kabul edijä öz wagtynda harytlar bilen bilelikde ugradylmalydyr.

Aşgabadynyň gök we miwe söwda birleşiginde gelen haryt hili boýunça kabul edilende ýörite barlag topary döredilýär. Şol barlag toparyna aşakdakylar girýär:

- 1) Ulag edarasyndan wekil;
- 2) Gümrükçi;
- 3) Türkmenistanyň söwda senagat palatasyndan ekspert;
- 4) Harydy ugradyýy “ITERA” kompaniýasynyň wekili;
- 5) Haryt öwrenijiler;
- 6) Ammar müdiri.

Ulag edaralaryndan harytlar kabul edilende ýük getirilýänçä ýolda saklanylyşynyň talaba laýyklygynyň üpjün edilişiniň düzgünleri barlanylýar.

Şeýle-de konteýnerdäki wagonlaryň, plombalaryň sany, olaryň bitinligi, ulag serişdeleriň ýagdaýy, gaplaryň daşky görnüşi, ýüki gorajyýy markirowkanyň sany barlanylýar.

Eger-de ýük getirilende plombasy zaýa bolsa, wagtynda getirilmedik bolsa, saklanylmalytemperaturasyna we çyglylykda saklanmadyk bolsa onda täjirçilik delilnama netijesinde demir ýol ulagyna nägilelik bildirilýär.

Harydy hili boýunça kabul edilýärkä hiliniň pesligi ýüze çyksa, onda kabul etmeklik saklanylýar we bir taraplaýyn akt düzülýär. Kabul etmekligi geçiren adamlar getirilen harydyň hiliniň oňat saklanylmagyna çäre görmelidirler.

Eger-de gaply agramy ugradyjy resminamada görkezilişine gabat gelmese, onda alyjy gaby açmaly dälidir.

Harydy kabul etmeklik işini dowam etdirmek üçin iki taraplaýyn akt düzülýär. Eger-de ol harydy üpjün etmeklik baradaky düzgünnamada seredilen bolsa, bir şäherdäki üpjün ediji çagyryşy alandan soň harydy kabul etmäge gatnaşmak üçin ertesi gelmelidir, eder-de şu zaýаланан haryt bolsa, onda çakylygy alanyndan soň 4 sagadyň dowamynda gelmelidir.

Üpjün edijiden wekil gelmedik ýagdaýynda harydy kabul etmeklik şu aşakdakylaryň gatnaşmagynda dowam etdirilýär:

- 1) Başga kärhananyň wekiliniň gatnaşmagynda;
- 2) Jemgyýetçilik guramalaryň wekilleriniň gatnaşmagynda;
- 3) Ekspertleriň gatnaşmagynda.

Haryt gutarnykly kabul edilip gutarylandan soň akt düzülýär. Harydy hili boýunça kabul etmeklik baradaky akta kabul etmäge gatnaşanlar öz gollaryny goýýarlar.

2.4. Harytlaryň ammarlarda ýerleşdirilişi, goýluşy we saklanylyşy

Kämil gurlan ammar tehnologiýa hadysalar ammarlarda harytlaryň ýerleşdirilişine, goýluşyna we saklanylyşyna oňat täsir edýär. Şonuň üçin ammarlarda harytlary ýerleşdirmek boýunça ykdysady we tehnologiýa shemalar düzülýär. Şu işiň esasy elementleriniň biri haryt toparlaryna mydamalyk ýeriň berkidilmegidir. Her saklanylýan ýer üçin kod ýa-da indeks berilýär. Eger-de harytlaryň getirilişi saklamaly ýerden has köp bolsa onda getirilen harytlary ätiýaçlyk üçin niýetlenen ýerde ýerleşdirilýär. Ammarlarda harytlary ýerleşdirmekligiň iki görnüşi ulanylýar:

1. Ştabellerde ýerleşdirilişi. Harytlary ştabellerde ýerleşdirmeklik uly partiýadaky birmeňzeş harytlary saklamaklyk üçin has oňaýlydyr.
2. Göni goýmaklyk. Harytlary göni goýmaklyk birmeňzeş gaplarda gelen harytlarda ulanylýar.

Harytlaryň ammarlardan goýberilişi

Ammarlardaky tehnologiýa hadysalar harytlaryň goýberilişi bilen tamamlanyp, şu aşakdaky işleri özünde jemleýär:

1. Goýbermekligi tertibe getirmek;
2. Saklanylýan ýerinden harytlary saýlamak;
3. Goýbermeklige taýýarlamak;
4. Bellenilen ýerine ugratmak.

Harydy goýbermeklik alyjynyň wekiliniň gatnaşmagynda ýa-da aragatnaşyk üsti bilen talap etmekleri boýunça harytlary saýlamaklykdan başlanýar. Hasap – sypatnamalar ýa-da talaplar şeýle tertibe getirilen bolmaly, ýagny harytlaryň hasap – sypatnamalardaky edilen ýazgysynyň zygiderililigi stellažlaryň seksiyalaryndaky bellenen nomere gabat geler ýaly edilip dogrylanymalydyr.

Harytlary saklanylýan ýerlerinden mehanizmleşdirilen usulda ýa-da el bilen saýlaýarlar.

Saklanylýan ýerinden saýlanan harytlar goýbermeklige taýýarlanylýan ýere getirilýär. Bu ýerde uly gaplardaky harytlary, ownuk gaplara boşatmaklyk işleri amala aşyrylýar.

2.5. Haryt gorlaryny dolandyrmak

Gorlary dolandyrmak islege görä harytlaryň assortimentini ölçeglere, tehniki şertlere laýyklykda harytlaryň hilini dolandyrmaklyk diýmekdir.

Mundan başga-da harytlaryň gorlaryny dolandyrmak ilatyň harytlara bolan islegini kanagatlandyrmaklyga gulluk edýär.

Haçan-da ammarlarda harytlaryň az gory saklansa, onda ol bir tarapdan satylmadyk harytlaryň goruny aşaklandyrýar, başga bir tarapdan bolsa alyjy äzüne gerek bolan harydy satyn bilmese, onda şol harydyň bäsdeşligini gözleýär.

Gorlar boýunça menejerler adatdan daşary 2 möhüm kynçylyga duş gelýärler. Olar gorlaryň haçan üstüni doldurmaklygy we näçe mukdarda harytlary talap (zakaz) etmelidigini bilmelidirler.

Lomaý kärhanalar özleriniň ammarlarynda harytlaryň gorlaryny döretmeklik üçin isleg barada habarly bolmalydyrlar. Ol bolsa zerur harytlar üçin zaýawkalary (islegi) we zakazlary (talaby) düzmeklikde möhüm ugurdyr.

Zaýawkalar (islegler) – uly haryt toparynyň zerurlygy barada önüm öndürýän assosiasiyalara, ministrliklere ýazmaga habardyr. Islegleri işlemeklik üçin bölek söwda kärhanalarynyň hünärmenleri çagyrylýar.

Islegleri düzmeklik esasynda önüm öndürýän kärhanalarda öndüriljek harytlaryň göwrümi kesgitlenilýär.

Zakaz (talap) – bu meýilnamaly esasynda düzülen resminamadyr. Ondaky görkezilen harytlaryň sany bölünýän haryt resurslarynyň ölçeginde kesgitlenilýändir. Talaplar aýyk assortimentde düzülýär. Haryt bilen üpjün etmekligiň ölçegi kwartallara bölmek boýunça kesgitlenilýär.

Lomaý söwda kärhanalary önüm öndürýän kärhanalara meýilnama aktyny alandan soň 30 günün dowamynda talaby iberýär.

Talaplar harytlary üpjün etmeklik üçin baglaşylýan şertnamanyň esasydyr.

Täzeden talap (perezakaz) nokady gorlaryň ýokarlanmagyny häsiýetlendirýär.

Perezakazy (täze talaby) saýlamaklyk 3 sany faktory kesgitleýär:

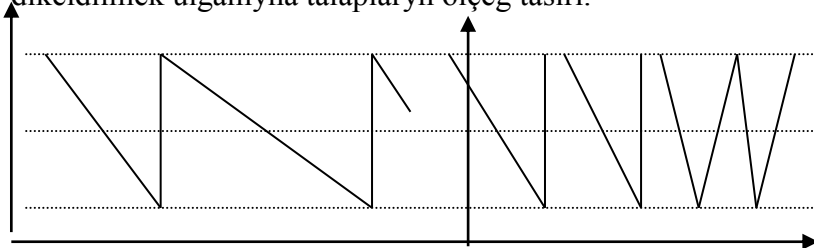
1. Harytlar talap edilenden soň olaryň gijikdirilip getirilmegi;
2. Mydama alyjylaryň islegini kanagatlandyrmaklyga mümkinçilik berýän satylýan harytlaryň tizligi;
3. Gorlaryň howpsuzlygy.

Gorlaryň howpsuzlygynyň optimal ýokarlanmagy alyjylara berilýän hyzmatlar boýunça islege we ölçege baglydyr. Ammarlarda harytlaryň uly gorlarynyň doredilmegi harytlaryň talap edilýän sanynyň ammalarda gorlarynyň bolmagyna, şeýle-de talaplary saýlamaklygyň bahasyny peseldýär.

Eger-de ammarlarda harytlaryň gorlary az dördilse, onda tiz-tizden talap düzmekligi talap edýär. Ol bolsa talaplary saýlamaklygyň bahasyny ýokarlandyrýar.

Şonda-da şeýle çemeleşilmegi gorlaryň hyzmatynyň umumy bahasyny peseldýär.

Biziň indiki suratymyzyň (surat 18) a-wariantynda islegiň kesgitli ösüşinde talaplaryň seýrek gelşi, b-wariantynda bolsa islegiň kesgitli ösüşinde talaplaryň köp gelşi görkezilýär. Gorlaryň dikeldilmek ulgamyna talaplaryň ölçeg täsiri.

a) seýrek talaplar

b) köp talaplar wagty

1 – Ortaça gor;

2 – Howpsuzlyk gor.

Sur. 18. Gorlaryň ösüşi

2.6 Daşama

Harytlary daşama olary önüm öndürýän ýerden satylýan ýa-da ulanylýan ýere üpjün etmekligi guraýar. Ýükleriň dürli görnüşlerini daşamaklyk üçin ulaglaryň dürli görnüşleri ulanylýar.

Tablisa 4.

**Dürli harytlary daşamaklyk üçin ulaglaryň dürli
görnüşleriniň ulanylyşy**

Demir ýol	Awto	Suw	Turba geçiriji	Howa
Kömür	Geýim	Benzin	Nebit	Güller
Däne	Kagyz harytlary	Himikatlary	Tebigy gaz	Tiz zaýalanýan önümler
Himikatlary	Kompýuterler	Magdan	Kömür-lüýçi	Instrumental
Awtomobiller	Kitaplar	Boksitler	Suw	Ätiýaçlyk şaýlary
Tokaý	Täze miweler	Däne		Poçta (aragatnaşyk)
Magdan	Diri mallar			

Aşakdaky ulaglaryň dürli görnüşleriniň 6 sany görkezijisi boýunça deňeşdirmesi häsiýetlendirilýär.

Tablisa 5.

Ulaglaryň dürli görnüşleriniň deňeşdirme häsiýetleri

Görnüş	Milde bahasy	Üpjün etmeklikde tizligi	Üpjün etmekligiň wagty	Üpjün etmekligiň grafiginiň yzygiderligi	Ýükleri işleme kligiň ýygylgy	Ýerleş-yân ýeri
Suw	5	1	1	2	5	3
Demir ýol	3	4	3	4	5	4
Awto- ulag	2	4	5	4	3	5
Turba geçiriji	3	2	5	5	1	1
Howa	1	5	3	3	2	2

Bellik:

- 1 – netijeliligi gaty pes;
- 2 – netijeliligi pes;
- 3 – netijeliligi ortaça;
- 4 – netijeliligi gowy;
- 5 – netijeliligi has gowy.

Dürli ulag serişdeleriniň peýdalylygyny ulanmak üçin köplenç birnäçe ulagyň görnüşleriniň kombinasıýasy ulanylýar.

Konteýnerizasiýalaşdyrmak ulagyň dürli görnüşlerini ulanmaklygyny ýeňilleşdirýär.

Maliýeleşdirmek

Lomaý söwdagärler öz müşderilerini we üpjün edijilerini öz wagtynda talaplary bermek bilen we wagtynda hasaplaşyk hasabyny tölemek bilen maliýeleşdirýärler.

Töwekgelçiligi almak.

Harydy hususy özüňe almak we çykadjylary etmek bilen lomaý söwdagärler özlerine töwekgelçiligiň belli bir bölegini alýarlar.

Bazar hakynda habarlary bermek.

Lomaý söwdagärler öz müşderilerine we üpjün edijilerine bäsdeşleri barada, täze harytlar barada, nyrhyň ösüşi barada habarlary berýärler.

Lomaý söwdagäriň lomaý söwdadan tapawudy. Ol aýratyn kärhana bolup onuň esasy wezipesi lomaý söwdany guramaklykdyr.

Lomaý söwdagärler önümçilige we bölek satuw guramalaryna we kärhanalaryna hyzmatlaryň dürli görnüşini bermek bilen olar 3 sany esasy toparlara bölünýärler:

1. Täjirçilik lomaý guramalary;
2. Brokerler we agentler;
3. Öndürijileriň ýerleşdiriji jaýy.

Täjirçilik lomaý guramalary bitarap täjirçilik guramasy bolup, satýan harytlaryna eýeçilik hukugy bardyr.

Şeýle guramalar iki tipe bölünýärler:

1. Doly hyzmatly täjirçilik lomaý guramalary;
2. Kesgitli hyzmatly täjirçilik lomaý guramalary.

Doly hyzmatly täjirçilik lomaý guramalary harytlary üpjün etmek, saklamak boýunça, karz bermek boýunça söwda personalyny ulanmak boýunça, harydy ýerleşdirmek boýunça, hyzmatlaryň doly görnüşlerini ýerine ýetirýär.

Şeýle guramalar iki tipde bölýärler:

1. Bölek söwdagärlere hyzmat edýän lomaý guramalar;
2. Önüm öndürijilere hyzmat edýän lomaý guramalar;

Birinji – harydyň kime üpjün edilýändigine baglylykda hyzmatlaryň doly toplumyny edýär.

Ikinji – bular lomaý söwdagärler bolup bölek söwdagärlere seredeniňde öndürijilerden harytlary çalt satýarlar.

Kesgitli hyzmatly täjirçilik lomaý söwda guramasy öz üpjün edijilerine we alyjylaryna hyzmatyň kesgitli toplumyny berýärler.

Şu guramalar şu aşakdaky ýaly bölünýär: bölek söwdagärlere kesgitli assortimentdäki harytlary satýarlar, ýükleri ýükleýärler we ugradýarlar.

Broker – alyjy we satyjynyň arasynda gymmat kagyzlara, haryt we fond biržalarynda, walýuta bazarlarynda ylalaşyk baglaşylanda hasaba alnan dellaldyr.

Broker müşderiniň tabşyrmagy boýunça müşderini ýa-da ynanýanyň hasabyna öz adyndan ylalaşyk baglaşýar.

Alyjy bilen satyjynyň arasynda dellallyk edeni üçin brokere kesgitli tölek tölenýär. Dellal ylalaşyklary esasan broker kontoralarynyň, firmalarynyň, ýa-da olaryň firmalarynyň üsti bilen amala aşyrylýar.

Uly broker firmalary alyjylara karz kömegini berip bilýär.

Broker satylýan harytlara eýeçilik hukukly däl, onuň öndürijiler we satyjylar bilen gatnaşygy wagtlaýynça häsiýetlidir.

Agent – brokerden tapawutlylykda alyjylara we satyjylara ýeterlik esasyda kömekleri berýärler. Ol satylýan harytlara eýeçilik hukukly dälidir. Ýöne gurýan ylalaşygy üçin kesgitli töleg tölenýär.

Agentleriň birnäçe tipleri bardyr:

Önümçilik agentleri birnäçe öndürijilere ähniýetlidir we ol olaryň hersi bilen bahalar barada, olaryň çägi barada, formal ylalaşýar.

Ýerleşdiriji agentler ylalaşyklara laýyklykda önümleriň ýerleşdirilmegine jogap berýär.

Satyn almak boýunça agentler – olar alyjylar bilen uzak möhletleýin ylalaşyp, olaryň şertine görä harytlary satyn almak, hilini barlamak, saklamak we alyjylara ugratmak ýaly işleri ýerine ýetirýär.

Diler gymmat kagyzlaryň, walýutalaryň satyn almak – satmak boýunça ylalaşyklaryň dellalydyr.

Diler – haryt ýa-da fond biržalarynyň agzasy bolmak bilen öz adyndan we öz hususy hasaplaşyk hasabyndan täsir edýär. Dilerler ylalaşygy öz aralarynda brokerler bilen, şeýle-de müşderiler bilen baglanyşyp biler. Dileriň girdejisi harytlaryny satyn alyş we satyş bahalarynyň aratapawudy esasynda walýutalaryň, gymmat kagyzlaryň esasynda döreýär. Diler girdejisini artdyrmak üçin harytlary satmak we satyn almak bilen özüne töwekgelçiligiň köp bölegini alýar.

Distribýutor – uly bitarap dellal firma bolup önüm öndürýän firmalardan harytlary lomaý satyn alyp olary ýerleşdirmekligi amalaaşyrýar.

Distribýutorlar öz müşderilerine şeýle hyzmatlary, ýagny harytlary saklamak, eltip bermek, karz bermek ýaly hyzmatlary hödürläp bilýärler. Distribýutorlar öndürijiler we satyjylar bilen uzak aragatnaşygy saklajak bolup jan edýär. Distribýutor bilen önüm öndürijiniň arasyndaky gatnaşyk şertnama esasynda gurulýar. Olaryň arasynda ylalaşyk baglaşylanda lomaý bahada satylýan harytlaryň arzanladylyşyna ylalaşylýar.

Düzgüne laýyklykda arzanlatma şertnama baglylykda anyk şertleriň ýerine ýetirilişi esasynda kesgitlenýär. Önümiň görnüşi,

talabyň ýerine ýetirilişiniň wagty, haryt partiýalarynyň ösüşi, üpjün edilen harytlarynyň tölegleriniň wariantlary.

Bahalaryň aşakladylmagy distribýutorlaryň esasy çeşmesi bolup, olar öz çykdaýjalaryny şol girdeji esasynda ýapýarlar.

Öndürijileriň söwda kontoralary

Öndürijileriň söwda kontoralary haçanda öndürijiler öz harytlaryny ýerleşdirjek bolup lomaý funksiýany alanlarynda ýüze çykýar. Ýerleşdiriş bölümi harytlary satmaklyk bilen çäklenmän, olary saklamaklyk bilen hem meşgullanýarlar.

Söwda ediş ýa-da ýerleşdiriş kontoralary önümçilik kärhanalarynda ýa-da ýerleşdiriş bazaryň golaýynda ýerleşýärler. Olar harytlaryň gollaryny saklamaýarlar.

Harytlary ýaýratmaklygyň gutarnykly tapgyry bölek söwda zynjyrydyr. Köp önümçilik kärhanalary lomaý söwdagärler bölek söwda bilen meşgul bolýarlar. Türkmenistanyň Azyk senagaty assosiasiýasyna, “Türkmengallaönümleri” assosiasiýasyna degişli birnäçe önüm öndürýän kärhanalar özleleriniň firma dükanlaryny ýagny bölek söwda setlerini açyp, öz öndüren önümlerini ilata satýarlar.

Ol kärhanalar Aşgabadýň çakyr zawody we başga-da welaýatlaryň, etraplarynda, şäherlerinde ýerleşýän çakyr zawodlary, Aşgabadýň “Süýt” paýdarlar jemgyýeti, etraplardaky, şäherlerdäki süýt zawodlary, Türkmengallaönümler assosiasiýasyna degişli “Goşant” makaron zawody, “Aşgabatçörek” önümçilik birleşigi we olaryň etraplardaky, şäherlerdäki çörek zawodlary girýär.

Lomaý söwdagärler marketing çözgütleriniň birnäçesini kabul etmelidirler. Olardan esasy maksatly bazary saýlamak, haryt assortimentini formirmek we hyzmatlaryň köp görnüşini etmek, nyrh syýasaty we kärhanalaryň ýerleşýän ýerini saýlamak we höweslendirmek we ş.m.

1) Maksatly bazar barada çözgütler.

Bölek we lomaý söwdagärler özleleriniň maksatly bazaryny kesgitlemelidirler. Lomaý söwdagärler maksatly müşderileri harytlaryň ölçegleri boýunça, olaryň görnüşi boýunça saýlap biler.

Olar şeýle müşderilere ýolbaşçylarynyň kurslarda okadylyşyny we konsultasiýa gulluklaryny gurap bilerler.

2) Haryt assortimenti we hyzmatlaryň toplumy barada çözümler.

Lomaý söwdagärler alyjylary çalt üpjün etmeklik üçin ýeterlik derejede haryt assortimentini we gurlaryny saklamalydyr. Ýöne beýle etmeklik girdejä otrisatel täsir edip biler. Şoňa görä-de lomaý söwdagärler şu gün haýsy haryt toparynyň assortimenti we hyzmatlaryň görnüşleri barada pikir edip, özüne has oňadyny saýlamalydyrlar.

Nyrhlar barada çözümler

Lomaý söwdagärler öz çykdajylaryny ýapmak üçin haryda ilkinji sapar 20% bahany üstüne goýýar. Çykdajy arassa girdjiniň 17%-ini tutup biler, onda lomaý kärhananyň arassa girdejisini 3%-den bolar.

Lomaý söwdada bakaleý – gastronom harytlarynyň arassa girdejisini 2%-den ýokary bolmaýar. Lomaý söwdagärler nyrhlaryň döreýiş meselesine täzeçe çemeleşip başlaýarlar. Mysal üçin, olar haýsam bolsa bir harydyň arassa girdejisine kemeldip, özüne gerekli müşderileri gazanyp bilerler.

Lomaý söwdagärler önüm öndürijilere öndüren harytlaryny bölek söwda kärhanalara eltip bermek bilen uly kömekleri edýärler. Lomaý söwda ykdysadyýetiň özbaşdak pudagydyr.

II – BAP

HARYTLARY HEREKETE GETIRMEK

2.1. Höweslendirmegiň we kommunikasiýanyň strategiýasy

Häzirkizaman marketing (bazar işi) gowy haryt öndürmekden, oňa özüne çekiji baha goýmakdan we maksatly alyjylar üçin elýeterligi üpjün etmekden başga has köp talaplary edýär. Kärhanalar öz talap edijiler bilen kommunikasiýany, ýagny aragatnaşygy ýerine ýetirmeli. Munda aragatnaşygyň düzüminde hiç hili duýdansyz zat bolmaly däl.

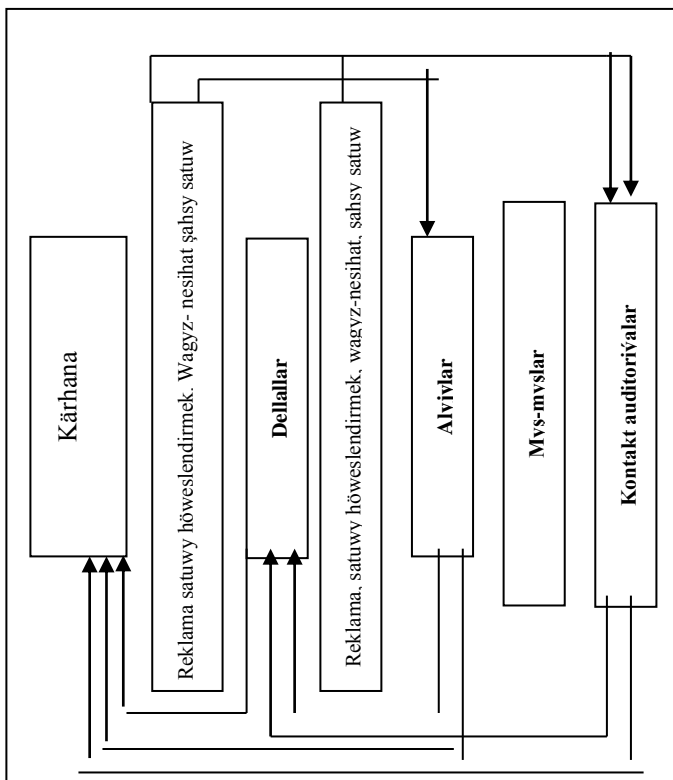
Täsirli aragatnaşygy üpjün etmek üçin kärhanalar netijeli bildirişleri düzmäge reklama agenstwolary, höweslendiriji maksatnamalary düzmek üçin satuwy höweslendirmek boýunça hünärmenleri we kärhananyň şekilini kemala getirmek üçin jemgyýet pikiri guramak boýunça hünärmenleri hakyna tutýarlar. Kärhanalar öz söwda işgärlerini açyk göwünli we habarly bolmagyny öwredýärler. Kärhanalaryň köpüsi üçin aragatnaşyk esasy wezipe däl, şol sfera näçe we nähili sarp etmek esasy wezipe bolup durýar.

Häzirkizaman kärhanar bazar işi aragatnaşygyň çylşyrymly ulgamyny dolandyryýar (surat 19). Onuň özi aragatnaşygy öz dellallary, alyjylary we dürli aragatnaşykda bolýan auditoriýalary bilen saklaýar. Onuň dellallary aragatnaşygy öz alyjylary we dürli gatnaşykda bolýan auditoriýalar bilen saklaýarlar.

Alyjylar özara we başga kontakt auditoriýalar bilen gep, gürrüň, myş-myş görnüşde dilden kommunikasiýa bilen meşgullanýarlar. Şol wagt her topar galanlar bilen kommunikasiýa dolanyşykly gatnaşyklary saklaýar.

Bazar işi aragatnaşygyň toplumy (höweslendirmegiň toplumy) 4 esasy täsir edýän serişdelerden ybarat.

Reklama – belli howandaryň adyndan ideýalary, harytlary ýa-da hyzmatlary herekete getirmegiň we şahsy däl görkezmegiň dürli tölegli görnüşidir.

Sur.19. Kommunikasiýalar we marketing aragatnaşygynyň ulgamynda dolanyşykly gatnaşyklar.

Satuwy höweslendirmek – harydy ýa-da hyzmaty höweslendirip, satyn almagyň ýa-da satmagyň az wagtlaýyn gyzyklandyryjy çäreleridir.

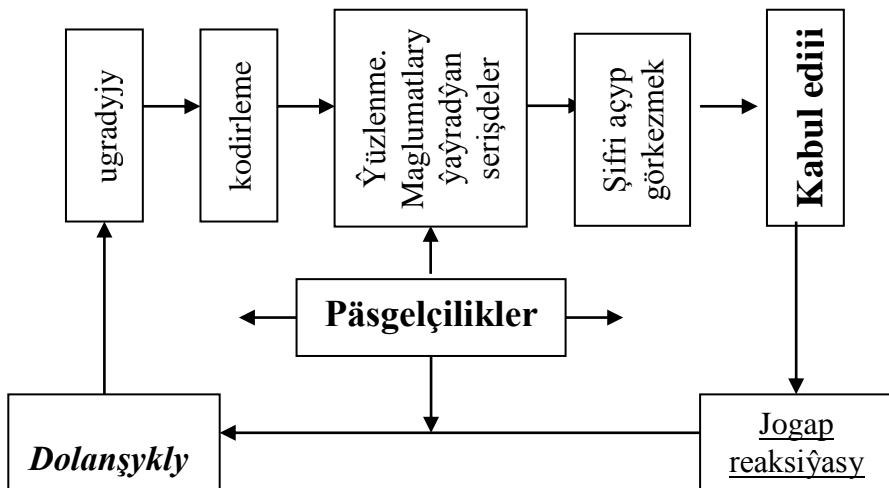
Propaganda (“pablisiti”) – haryda, hyzmata ýa-da guramaçylyk birlige islegi howandar tarapyndan şahsy däl we tölegli däl höweslendirmekdir, olar hakda täjirçilik ähmiýetli maglumatlary metbugatda ýaýradyp ýa-da radioda, teleýaýlymda hoşniýetli görkezmekdir.

Sahsy satuw – harydy öňünden söwdalaşyp pul almak maksady bilen bir ýa-da birnäçe bolup biljek alyjylar bilen gürrüňiň arasynda harydy dilden hödürlemek.

Her bir kategoriýa söwda görkezmeklikler, harydyň satylýan ýerlerinde ekspozisiýalar, suwenirleriň kömegi bilen reklama, ýöriteleşdirilen serişdeler, ýarmarkalar, demonstrasiýalar, kataloglar, söwda reklama edebiýatlar, metbugat üçin reklama maglumatlary ýygnamalydyr, plakatlar, konkurslar, premiýalar, kuponlar we ýeňillik talonlar ýaly aragatnaşygyň özboluşly ugurlary häsiýetli bolýar. Şol wagtyň aragatnaşygyň düşüňjesi şular ýaly hemme serişdeleriň we ugurlaryň çäginde daşa çykýar. Harydyň daşky bezelişi, onuň nyrhy, şekili we gaplanylyşynyň reňki, satyjynyň özüni alyp barşy we eşikleri – şularyň hemmesi alyjylarda nähili hem bolsa bir pikiri döredýär. Has uly aragatnaşyk netijeliligine ýetmek üçin kärhana diňe höweslendirmegiň toplumyny däl-de, eýsem bazar işiniň butin toplumyny yhlasly sazlaşdyrmalydyr.

Netijeli aragatnaşygy işläp taýýarlamagyň tapgyrlary

Bazar işgäri aragatnaşygyň nähili işleýändigine düşünmelidir. Bu hadysa dokuz sany elementden düzülen.

Sur.20. Aragatnaşyk hadysasynyň elementlerini görkezýän model

Birinji iki elementi kommunikasiýanyň esasy gatnaşyjylary, ýagny ugradyjy we kabul ediji, zyndaky ikisi – kommunikasiýanyň esasy gurallary, ýagny ýüzlenme we maglumatlary ýaýradýan serişdeler. Dört element bolsa esasy funksional düzüjiler bolup durýar: kodirlemek, şifri açyp görkezmek, jogap reaksiýasy we dolanşykly gatnaşyklardyr. Soňky element – ulgamyň tötänleýin päsgelçilikleridir. Şu düzüjileriň kesgitlemeleri aşakda görkezilen:

Ugradyjy – başga tarapa ýüzlenme iberýän tarap.

Kodirlemek – belli bir pikirde pikiri görkezýän hadysa.

Ýüzlenme – ugradyjynyň iberýän bellikleriniň toplумы.

Maglumatlary ýaýradýan serişdeler – ugradyjydan kabul edijä ýüzlenmäniň iberilýän aragatnaşygyň ýollary.

Şifri açyp görkezmek – ugradyjynyň iberen belliklerine kabul edijiniň beren ähmiýetleriniň prosesi.

Kabul ediji – başga tarapdan ýüzlenme alýan tarap.

Jogap reaksiýasy – ýüzlenme bilen gatnaşyk netijesinde döreýän kabul edijiniň jogap toplумы.

Dolanşykly gatnaşyk – kabul edijiniň ugradyja iberýän jogap reaksiýasynyň bölegi.

Päsgelçilikler – aragatnaşyk prosesinde meýilnamada bolmadyk sredanyň goşulmalarynyň ýa-da ýoýulmalarynyň ýüze çykmagy netijede ugradyjyň iberen ýüzlenmesi üýtgäp kabul edijä barýar.

Netijeli aragatnaşygyň esasy faktorlaryny model böleklere bölüp görkezýär. Ugradyjylar haýsy auditoriýalara ýetjek bolýandygyny we nähili jogap reaksiýalary alasy gelýändigini bilmelidir. Bular maksatly auditoriýanyň köplenç ulanýan şifri açmagyň prosesini özboluşlyygyny hasaba alyp ýüzlenmäni ussatlyk bilen kodirlemegi bilmelidir. Bular maksatly auditoriýa edýän ýüzlenmäni maglumatlary ýaýratmagyň netijeli serişdeleriň kömegi bilen iberilmelidir. Bular öz ýüzlenmesine auditoriýanyň jogap reaksiýasyny bilmek üçin gatnaşyklar kanallaryny gurmalydyr.

Kommunikasion modelini düzýän elementleri, esasan meýilnamalaşdyrmagyň zynjyrjygy nukdaý nazardan (yza tarap

gidip – maksatly auditoriýadan kommunikatora tarap) seredeliň. Bazar işi sferasynyň aragatnaşygyň borçlary: 1) özüniň maksatly auditoriýasyny görkezmek; 2) isleýän jogap reaksiýasyny kesgitlemek; 3) ýüzlenmäni saýlamak; 4) maglumatlary ýaýradýan serişdeleri saýlamak; 5) ýüzlenmäniň çeşmesini häsiýetlendirýän häsiýetleri saýlamak; 6) dolanyşykly gatnaşyklar kanallary boýunça gelýän maglumatlary ýygnamak.

Maksatly auditoriýany aýan etmek

Bazar işi sferasynyň kommunikatory işe başlamazdan öň özüniň maksatly auditoriýasy hakda anyk düşüňjeleri bolmaly. Ony kärhananyň harytlarynyň bolup biljek alyjylary, häzirki alyjylary, çözgütleri kabul edýän we olaryň kabul edilşine täsir edýän şahsyýetler düzüp bilýär. Auditoriýa aýry şahslardan, şahslaryň toparlaryndan, belli bir kontakt auditoriýalardan ýa-da giň märekededen ybarat bolup bilýär. Maksatly auditoriýa **näme** diýmeli, **nähili** diýmeli, **haçan** diýmeli, **nireden** diýmeli we **kimiň adyndan** diýmelidigi şu zatlaryň çözgütlerine kesgitli täsir eder.

Isleýän jogap reaksiýany kesgitlemek

Maksatly auditoriýany aýan edensoň, bazar işi sferasynyň aragatnaşdyryjy haýsy jogap reaksiýany almak isleýändigini kesgitlemeli. Maksimal amatly reaksiýa bolup satyn almakda durýar. Ýöne satyn almak – şu hakda çözgütleri kabul etmegiň uzak wagtlaýyn prosesiniň netijesidir. Bazar işi sferasynyň kommunikatory – şu wagt onuň maksatly auditoriýasynyň nähili ýagdaýdadygyny we ony haýsy ýagdaýa geçirmelidigini bilmelidir.

Maksatly auditoriýa alyjylyk taýýarlygynyň 6 ýagdaýynda bolup bilýär: **habarlylyk, ylym, hoşamaýlyk, makul bilmeklik, ynamlylyk, satyn almaklyk.**

Habarlylyk – ilki bilen haryt ýa-da gurama hakda maksatly auditoriýanyň habarlylyk derejesini kesgitlemeli.

Auditoriýa doly habarsyz bolup bilýär, diňe adyny bilýändir ýa-da adyndan başga-da haýsam bolsa bir zat bilýändir. Eger-de maksatly auditoriýanyň uly bölegi habarsyzybolsa, komunikatoryň wezipesi – iň bolmanda adyny tanar ýaly zerur habarlylygy döretmekdir. Muňa ýönekeý ýüzlenmeleriň kömegi bilen ýetip bolýar, olarda hemişe şol at gaýtalanýar, ýöne şu ýagdaýda-da habarlylygyň formirlenilişi wagty talap edýär.

Ylym. Maksatly auditoriýa kärhana hakda ýa-da onuň harytlary hakda habarly bolup bilýär, emma hiç hili başga bilimi ýok.

Hoşamaýlyk. Eger-de maksatly auditoriýa harydy tanaýan bolsa, ol nähili duýgulary duýar? Dürli derejeli bahaly şkalany düzüp bolýar: örän ters garaýyş, ters garaýyş, perwaýsyz garaýyş, hoşal bolup, oňaýly garaýyş, örän oňaýly garaýyş.

Ileri tutmak. Maksatly auditoriýa haryda hoşamaýlyk bildirýär, ýöne başgalaryň önünde ol ileri tutulanok. Şu ýagdaýda aragatnaşdyryjy alyjylyk makul bilmegini kemala getirmäge synanyşýar. Harydyň hilini, onuň gymmaty ähmiýetliligini, iş häsiýetlendirmelerini we başga häsiýetleri ol öwüp ýörer. Aragatnaşdyryjy öz işiniň şowlulugy hakda ol gutarandan soň alyjylaryň makul bildirmekligini ýene-de ölçäp, netijeleri boýunça baha berer.

Ynamlylyk. Maksatly auditoriýa belli bir haryda makul bildirip bilýär, ýöne ony satyn almak zerurlyga ynamy ýok.

Satyn almak. Maksatly auditoriýanyň käbir agzalarynyň zerurlyga ynamy bar bolup, satyn almaga hyýallananoklar. Olar, mümkin, goşmaça maglumatlary almaga garaşýarlar, harydy soňrak satyn almagyny göz önünde tutýarlar we ş.m. Aragatnaşygy we alyjylara olardan talap edilýän soňky ädimi berjaý etmäge getirmelidir. Satyn almaga itergi berýän usullaryň arasynda – pes bahadan harydy hödürlemek, satyn alany üçin sylag hödürlemek, çäkli wagtyň dowamynda harydy barlap görmäge hödürlemek ýa-da şu haryt tiz wagtdan elýetmez bolar diýip yşarat etmek ýaly usullar bardyr.

Ýokarda görkezilen alty ýagdaý köplenç üç basgançak getirýär: öwrenme (habarlylyk, ylym), emosiýa (hoşamaýlyk,

makul bilmek, ynamlylyk) we häsiýet görkezmeler (satyn almak). Alyjylar, düzgün bolşy ýaly üç basgançagyň hemmesinden geçýärler. Aragatnaşdyryjynyň wezipesi – alyjylaryň esasy bölegi haýsy basgançakda durýandygyny ýüze çykaryp we olary indiki basgançaga itergi berip biljek kommunikasion kompaniýany işläp taýýarlamakdan durýandyr.

Ýüzlenmäni saýlamak. Auditoriýanyň isleýän jogap reaksiýasyny kesgitläp, kommunikator netijeli ýüzlenmäni işläp taýýarlamaga başlaýar. Asyl nusgada ýüzlenmä ünsi çeker ýaly etmeli, gyzygyny saklamaly, islegi döretmeli we işi berjäý eder ýaly oýarmaly. Tejribede diňe aýry bildirişler alyjy bütün ýoly geçer ýaly edýärler, ýöne mahabatlandyrmanyň nähili isleýän häsiýetleriniň bolmagydygyny mödel gönükdirýär.

Ýüzlenme döredilse üç meseläniň çözülmegine ýardam eder: näme diýmeli (ýüzlenmäniň düzümi), ony nähili paýhasly diýmeli (ýüzlenmäniň gurluşy) we nyşanlar görnüşde düzümini nähili görkezmeli (ýüzlenmäniň şekili).

Ýüzlenmäniň düzümi. Isleýän jogap reaksiýany çagyryp biljek gyzyklandyryjy sebäbi ýa-da temany aragatnaşdyryjy pikirlenip geçirmeli. Sebäpleriň üç tipi bar.

- 1. Rasional motiwler** auditoriýanyň şahsy peýdasy bilen baglanyşykly. Haryt wada eden peýdalary üpjün eder diýip şular ýaly motiwleriň kömegi bilen görkezýärler. Mysal hökmünde harydyň hilini görkezýän ýüzlenmeler, onuň tygşytlylygyny, gymmatyny ýa-da ulanylyş parametrleri çykyş edýärler.
- 2. Emosional motiwler** satyn almak üçin esas bolup biljek ters ýa-da pozitiw duýgyny döretmäge dyrjaşýarlar. Aragatnaşdyryjylar adamlara zerur bolan işleri etdirmek maksady bilen (mysal üçin, dişleri arassalamak, her ýyl dispanserizasiýany geçmek) ýa-da gerek däl işleri etmegini bes etmek (mysal üçin, çilim çekmek, çensiz içmek, dermanlary hyýanat etmek, artyk iýmek) gorky, günä we utanç ýaky motiwleri ulanýarlar. Gorky motiwler diňe belli bir çaka çenli netijeli işleýärler, ýöne ýüzlenme has köp gorkyny toplasa, onda auditoriýa bu reklamadan çekiler.

Aragatnaşdyryjylar pozitiw emosional motiwleri hem ulanýarlar, olar söýgi, degişme, namys we şatlykdyr. Ýöne, degişme ýüzlenmeler, temanyň göni görkezilişine görä has netijeli bolýar diýip hiç hili deliller ýok.

- 3. Ahlakly motiwler** auditoriýany adalat we dogruçylyk duýga çagyryňlar. Daşky gurşawy sagdyn etmek, jyns aralyk gatnaşyklary gowulandyrmak, aýallaryň deň hukuklylygyny üpjün etmek ýa-da garyp düşenlere kömek etmek ýaly jemgyýetçilik hereketleri gollamaga adamlary oýarmak üçin köplenç ahlakly motiwler ulanylýar. Her günki harytlar üçin ahlakly esaslandyrmalar seýrek ulanylýar.

Ýüzlenmäniň strukturasy. Ýüzlenmäniň netijeliligi onuň strukturasyňa bagly. Aragatnaşdyryjy üç çözgüdi kabul etmeli: 1) ýüzlenmede anyk netijä gelmelimi ýa-da auditoriýa belli bir netijä gelmäge ygtyýar bermelimi? Kesgitlenen netije, düzgün bolşy ýaly, has netijeli bolýar; 2) diňe “razy” argumentirlemäni beýan etmekmi ýa-da iki tarapyň delillerini hem görkezmelimi? Söwda görkezmeklikler geçirilende has netijeli bolup, köplenç birtaraplaýyn argumentasiýa çykyş edýär; 3) has täsirli argumentleri haçan görkezmeli – ýüzlenmäniň başynda-my ýa-da soňundamy? Olar başynda beýan edilse ünsi derrew alarda, ýüzlenmäniň soňuna çenli üns has gowşap bilýär.

Ýüzlenmäniň şekili. Aragatnaşdyryjy öz ýüzlenmesi üçin täsirli şekili saýlamaly. Metbugat reklamanyň bildirişlerinde tekstiň ady, suraty ýa-da reňkli bezelişi hakda çözgüt kabul etmeli. Üns almak üçin reklama berijiler dürli usullary ulanýarlar: täzeligi we gapma-garşylygy peýdalanýarlar, ünsi çekýän illýustrasiýalary we atlary, öwrenişilmedik konfigurasiýalary, ýüzlenmeleriniň ölçeglerini we ýerleşýän ýerlerini, reňkini, şeklini we herekedini ulanýarlar. Eger-de ýüzlenme radiodan goýberilse, aragatnaşdyryjy formulirowkasyny, ses maglumatlaryny (sözleşiş depgini, onuň ritmi, tony, düşnükililigi) we sözleşiş çeperçiliginiň serişdelerini (pauzalar, dem alyş, pallama) gowy saýlamalydyr. Saklanyp satylýan awtomobili mahabatlandyryň diktoryň sesi,

ýokary hili matraslary mahabatlandyryňan diktoryň tärinden tapawutlanmalydyr. Eger-de ýüzlenme teleýaýlymda alyp görkezilse ýa-da ýüzme-ýüz aýdylsa, ýokarda görkezilen hemme ýagdaýlary gowy pikir edip üstüne dilden aýdylmadyk sözsüz indikatorlary goşmalydyr. Alyp baryjy öz ýüz keşbine, hereketlerine, eşiğine, duruşyna, saçynyň timar berlişine göz gezdirmelidir. Ýüzlenmäniň görerijisi bolup harydyň özi ýa-da onuň gaplanylyşy çykyş etse, aragatnaşdyryjy harydyň aýratynlygyna, onuň ysyna, reňkine, ölçegine we şekiline üns bermelidir.

Iýmit önümlere alyjylyk ileri tutmalar hakda gürrüň gidende aragatnaşygyň iň wajyp guraly bolup reňk çykyş edýär. Öý hojalykçy aýallara dört kase kofe datmaga berlende, olary goňur, gök, gyzyl we sary reňkli gaplaryň ýanynda ýerleşdirdiler (kofäniň özi birdi, ýöne aýallar ol hakda bilmeýärdiler), şonda synalýan aýallaryň 75%-mi goňur gabyň ýanynda duran kofe olaryň pikiri boýunça has güýçli diýip, mälim etdiler. Synalýan aýallaryň 85%-mi gyzyl gabyň ýanynda duran kofäni iň hoşboý ysly we tagamly diýip hasap etdiler. Hemmesi diýen ýaly, gök gabyň ýanynda duran kofe mylaýym, sary gabyň ýanynda duran kofe bolsa ýuwan diýip tassykladylar.

Maglumatlary ýaýradýan serişdeleri saýlamak.

Indi aragatnaşdyryjy aragatnaşygyň täsirli kanallaryny saýlamalydyr. Umuman, aragatnaşyk (kommunikasion) kanallar iki görnüşli bolýar: **şahsy kommunikasiýanyň kanallary we şahsy däl kommunikasiýanyň kanallary.**

Şahsy kommunikasiýanyň kanallary. Şahsy kommunikasiýanyň kanalyňa biri-biri bilen gatnaşýan iki ýa-da ondan hem köp şahsyýetler gatnaşýar. Ýüzbe-ýüz aragatnaşyk, telefon arkaly, telewideniýäniň kömegi bilen we poçta arkaly, şahsy hat ibermek arkaly aragatnaşyklar bolup bilýär. Şahsy kommunikasiýanyň kanallary netijeli bolýar, sebäbi gatnaşyjlara şahsy ýüzlenmek üçin we dolanyşykly gatnaşyklary guramak üçin mümkinçilikler berýär.

Şahsy kommunikasiýanyň kanallaryny goşmaça düşündiriji – wagyz etmek, ekspert-baha beriji we jemgyýetçilik – durmuş görnüşlere bölüp bolýar. **Düşündiriji – wagyz etmek kanalynda** kärhananyň söwda personalynyň wekilleri gatnaşýarlar, olar maksatly bazarda alyjylar bilen gatnaşyga girýärler. **Ekspert – baha beriji kanaly**ny garaşsyz şahsyýetler düzüp, zerur bilimli bolup maksatly alyjylaryň önünde ýüzlenme bilen çykyş edýärler. **Jemgyýet – durmuş kanaly**nyň esasy gatnaşýan şahslary bolup, maksatly alyjylar bilen gürrüň geçirýän goňşylar, dostlar, maşgala agzalary ýa-da kârdeşler durýarlar. Şu soňky kanal gep kanaly ýaly belli bolup, haryt sferalaryň köpüsinde has täsirli bolup çykýar.

Ýokary bahaly we töwekgelçilik kategoriýaly harytlara degişli bolanda şahsy täsir uly agramly bolýar. Awtomobilleri we durmuşda ulanylýan iri elektrik enjamlary alýan alyjylar köpçülikleýin maglumatlar serişdeleriň çeşmelerine ýüzlenip çäklenmän, bilýän adamlaryň pikirleri bilen tanyşjak bolýarlar.

Öz peýdasyna şahsy täsir kanallarynyň işini höweslendirmek üçin kärhana birnäçe ädim kabul edip bilýär. Ol: 1) abraýly şahslary we guramalary ýüze çykaryp, olaryň üstünde işlemekde goşmaça tagallalary jemläp bilýär; 2) belli bir şahslary ýeňillik şertlerde haryt bilen üpjün edip, pikirleriň liderini döredip bilýär; 3) ýerli abraýly şahslar, mysal üçin; dürli okuw kurslaryň we aýallar guramalaryň ýolbaşçylary bilen maksatly işläp bilýär; 4) abraýly şahslary maslahat berilýän şaýat reklamada ulanylyp bilýär; 5) “gürrüň üçin tema hökmünde uly gymmatly” boljak reklamany döredip bilýändir.

Şahsy däl aragatnaşygynyň kanallary. Şahsy däl aragatnaşygynyň kanallary – maglumatlary ýaýradýan serişdeler bolup, şahsy gatnaşyk we dolanyşykly gatnaşyklar ýok şertlerde ýüzlenmäni iberýärler. Bulara köpçülikleýin we saýlap täsir ediji serişdeler, özboluşy atmosfera, waka häsiýetli çäreler degişlidir. **Köpçülikleýin we saýlap täsir ediji serişdeleri** – metbugat reklamanyň serişdelerini (gazetler, žurnallar, göni poçta mahabatlandyrmalaryň ýollamalary), reklamanyň elektron serişdelerini (radio, telewideniýe) we reklamanyň suratlandyryş

şekilli serişdelerini özüne alýar. Köpçülikleýin maglumatlar serişdeleri uly differensirlenen däl auditoriýalara, saýlap täsir ediji serişdeler bolsa – ýöriteleşdirilen auditoriýalara gönükdirilen. **Özboluşly atmosfera** – bu ýörite döredilen sfera bolup, alyjynyň harydy almaga ýa-da ulanmaga meýilliligini döretmäge ýa-da berkitmäge ýardam edýär.

Waka häsiýetli çäreler – belli bir takyk ýüzlenmeleri maksatly auditoriýalara çenli ýetirmäge göz önünde tutulan çärelerdir. Auditoriýa aragatnaşyk netijelilige ýetmek maksady bilen jemgyýetçilik pikiri gurmak boýunça bölümler, metbugat-konferensiýalary, dabaraly açyşlary we ş.m. geçirýärler.

Şahsy kommunikasiýa köpçülikleýin görnüşine görä köplenç netijeli bolsa-da, köpçülikleýin maglumatlar serişdeleri ulanylsa, şahsy kommunikasiýany höweslendirmegiň ol esasy usuly bolup biler. Kommunikasion akymynyň iki derejeli prosesiniň kömegi bilen köpçülikleýin aragatnaşyk şahsy gatnaşyklara we häsiýetlere täsir edýär. “Köplenç radioda we metbugatda aýdylýan ideýalaryň akymy pikirleriň liderlerine baryp, olardan bolsa – ilatyň işjeňligi pes böleklerine barýar”.

Şu iki derejeli kommunikasion akym birnäçe netijeleri döredýär:

- 1) köpçülikleýin maglumatlar serişdeleriň täsiri jemgyýetçilik pikiri şeýle bir göni we güýçli däl. Sebäbi, pikirleriň liderleri, ýagny ilkinji auditoriýa degişli adamlar, ýüzlenmäni kemala getirip köpçülige ýetirýärler, bir ýa-da birnäçe haryt sferalarda olaryň pikirlerini başgalar hem hasap edýärler.
- 2) Alyjylyk häsiýetiniň stili - ilki bilen has ýokarky jemgyýetçilik ýagdaýly klaslardan duýgy bilen kesgitlenilýär, pikiriniň garşysyna garşylyklar döreýär. Adamlar, esasan az jemgyýetçilik klasynyň wekilleri bilen gatnaşýanlygy üçin özlerine kybapdaş şahslardan, ýagny pikirleriň liderlerinden, modany we başga ideýalary alýarlar;
- 3) Köpçülikleýin aragatnaşyk boýunça hünärmen öz ýüzlenmelerini takyk pikirleriň liderlerine gönükdirip, olar

ýüzlenmelerini özbaşdak başgalara ýetirmäge mümkinçilik berse, şonda hünärmeniň işi has netijeli bolar. Mysal üçin: farmasewtiki kärhanalar öz derman serişdelerini ilki bilen has abraýly lukmanlara bermäge dyrjaşýarlar.

Ýüzlenmäniň çeşmesini häsiýetlendirýän häsiýetleri saýlamak

Auditoriýa ýüzlenmäniň täsiri şol auditoriýa ugradyjyny nähili kabul edýändigine baglydyr. Ýokary ynamy gazanan çeşmelerden iberilýän ýüzlenmeler has ynandyryjy bolýar. Farmasewtiki kompaniýalar öz harytlarynyň peýdasyna lukmanlaryň aýan etmegine dirjaşýarlar, sebäbi lukmanlaryň sözleri aýratyn ynam döredýär. Neşe bilen göreşijiler neşe etmekden talyplary goramak üçin öňki neşekeşleri kömege çekýärler. Öz ýüzlenmelerini beýan etmek üçin bazar işçileri gowy belli şahsyýetleri, ýagny radio we telekomentatorlary, sportsmenleri çekýärler.

Üç sany faktor çeşmä ynam gazandyrýar: ussatlyk, ak ýüreklilik we mähirlilik.

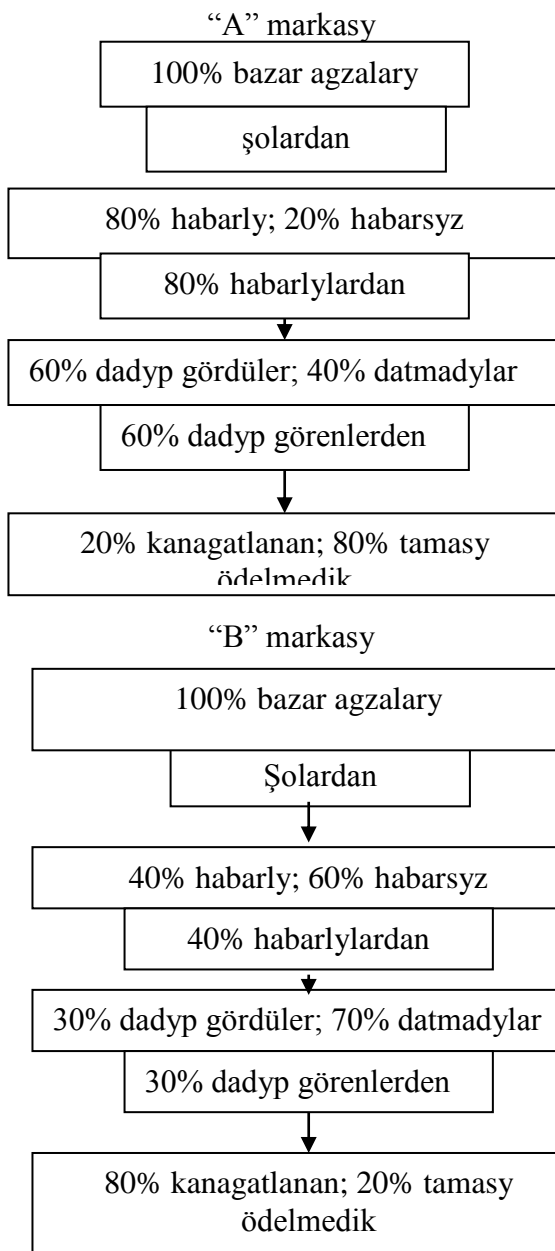
Ussatlyk – aragatnaşdyryjynyň eden oýpikirlerini berkitmek işinde keseki tarapdan kabul edilen ýeterli başaraňlygyň derejesidir. İşleriň öz sferalarynda ussatlygyň ýokary derejesi bolup, lukmanlar, alymlar we mugallymlar hasaplanylýar. **Ak ýüreklilik** – çeşmäniň näçe esse obýektiw we dogry kabul edilýändiginiň görkezijisidir. Nätanyş adamlara we satyjylara görä, dostlara ynam köp bolýar. **Mähirlilik** diýlende çeşmäniň auditoriýa edýän amatly duýgusy göz önünde tutulýar. Çeşmäniň mähirliligi oňa degişli ýaşyrmazlygy, wäsilik duýgusyny we tebigylyk ýaly häsiýetleri ýokarlandyrýar. Diýmek, hemme parametrlr boýunça iň köp ballary alan şahs ynamy has köp gazanar.

Dolanyşykly gatnaşyklar akymynyň hasaby.

Ýüzlenmäni ýaýradanson aragatnaşdyryjy maksatly auditoriýa täsir eden duýgyny ýüze çykarmak boýunça derňewleri geçirmeli. Bu – maksatly auditoriýanyň agzalaryndan – olar ýüzlenmäni tanaýarlarmy, ony kabul edýärlermi, näçe gezek ony

gördüler, ondan nähili ýagdaýlary ýatda sakladylar, şu ýuzlenme boýunça nähili duýgylar döredi, kārhana we onuň harytlaryna olaryň öňki we şu wagtky gatnaşygyny ýüze çykarmak üçin soraglary çak edýär. Aragatnaşdyryjy jogap reaksiýany häsiýetlendirýän häsiýet statistikany ýygnasy gelýär, mysal üçin, näçe adam harydy aldy, näçesiniň göwnüne ýarady, näçesi başga adamlar bilen ol hakda gürrüň geçirdi.

21-nji suratda dolanyşykly gatnaşygynyň analiziniň mysaly görkezilýär.

Sur.21. Alyjylyk auditoriýanyň nukdaý nazaryndan 2 markanyň ýagdaýy.

“A” markany alyp, biz şeýle netijeleri ýüze çykarýarys: ol hakda bütün bazar agzalaryň 80%-mi habarlydy, 60%-mi ony dadyp gördüler, ýöne dadyp görenleriň sanyndan diňe 20%-mi kanagatlanan bolup galdylar. Bu aragatnaşygyň maksatnamasynyň habarlylygy gurmak nukdaý nazardan netijelidigini görkezýär, emma harydyň özi alyjylaryň umydyny ödemedi. Başga tarapdan, “B” markasy hakda bütün bazaryň diňe 40% agzalary habarly bolup, şolardan 30%-mi ony dadyp gördüler, emma dadyp görenlerden 80%-mi kanagatlandy. Şu ýagdaýda alyjylary kanagatlandyrmak harydyň ukyplylygyndan peýda almak üçin, kommunikasiýanyň maksatnamasyny güýçlendirmelidir.

Höweslendirmegiň toplumlaýyn býujetini işläp taýýarlamak we höweslendirmek toplumynyň elementlerini saýlamak.

Höweslendirmäge umumy býujetiň hasaplanylşy. Kärhanaň önünde duran iň kyn bazar işi meseleleriň biri höweslendirmäge goýberilýän pullaryň möçberi hakda çözgüdi kabul etmek bolup durýar.

Senagatyň dürli pudaklarynda we dürli kärhanalarda höweslendirmek maksatlary biri-birinden ep-esli tapawutlanýan pullar sowulýar. Höweslendirmek maksatlary kosmetika önümçiliginde 30-50%, agyr maşyn gurusygynda – jemi 10-20% harajatlary tutup bilýär. Dürli takyk pudagyň çäginde köp sowýan, hem az sowýanlary hem tapyp bolýar. Mysal üçin, “Fillip Morris” firmasy köp sowýar. “Miller” piwo-gaýnadýan kompaniýany we “7-up” humarsyz içgiler kompaniýany satyn alandan soň, “Fillip Morris” firmasy höweslendirmäge öz harajatlarynyň umumy möçberini ep-esli köpeltdi. Bu goşmaça harajatlar “Miller” kompaniýasyna birnäçe ýylda bazaryň öz paýyny 4-den 22%-me çenli galdyrmaga kömek etdi.

Höweslendirmegiň toplumynyň düzüminden, mysal üçin reklama, dürli işleriň görnüşlerine çykdajylaryň baş smetalary işläp taýýarlananda has giňden ýaýran ulanylýan dört usulyna seredeliň.

Nagt serişdelerden hasaplamak usuly. Firmalaryň köpüsi höweslendirmäge, öz pikiri boýunça mümkin bolan sowjak belli

bir puly bûujete goýberýärler. Bir ýolbaşçy işgär bu usulyň manysyny şeýle düşündirýär: “Hemme zat ýönekeý. Ilki bilen men ýokary galyp baş hasapçydan şu ýyla bize näçe pul goýberilerkä diýip soraýaryn. Ol bir ýarym million berip bolýar diýip aýdýar. Birnäçe wagt geçensoň meniň ýanyma başlyk girip, soraýar – şu ýylda biz näçe sowmaly, men şeýle jogap berýärim: takmynan bir-ýarym million”

Bûujetiň ölçeglerini kesgitlemegiň şular ýaly usuly satuwyň möçberine höweslendirmegiň täsirini bütinleşýin we doly hasap etmeýär. Netijede, bûujetiniň ululygy ýyldan – ýyla bellisiz galýar, bu bolsa bazar işini gelejege meýilnamalaşdyrmagyny kynlaşdyrýar.

Satuwyň jemine göterimde hasaplamak usuly

Firmalaryň köpüsi satuwyň jemine (häzirki ýa-da garaşylýan) ýa-da harydyň satuw nyrhyna belli bir göterim gatnaşykda öz höweslendirmek bûujetlerini hasaplaýarlar. Bir demir ýol kompaniýanyň ýolbaşçy işgäri şeýle diýdi: “Biz gelýän ýyla şu ýylyň 1-nji dekabryna pul goýberýäris. Munuň üçin, indiki ýylda biletleri satmakdan düşewündiň barlag sanyny çykaryp ondan 2% alýarys, şol hem täze ýyla reklama goýberjek pulumyzyň jemini düzýär. Awtomobil kompaniýalar höweslendirmäge awtomoboliň meýilnamalaşdyrylan nyrhundan üýtgemeýän görnüşde puly goýberýärler”.

Şu usulyň birnäçe artykmaçlygy bar diýip hasaplanylýar: 1) satuwyň möçberine göterimde hasaplaşyk, höweslendirmäge goýberilýän puluň kärhanaň özüne döreden mümkinçiliklerine görä üýtgejekdigini aňladýar. Bu bolsa maliýe ýolbaşçylaryny bütinleşý kanagatlandyrýar, sebäbi kärhananyň satuwynyň dinamikasy bilen iş işjeňliligiň sikliniň dürli döwürlerde harajatlar berk baglanyşmaly diýip hasap edýärler; 2) bu usul höweslendirmek boýunça harçlary, harydyň satuw nyrhynyň we haryt birliги hasabynda girdejiniň jeminiň arasynda arabaglanyşygyny hasap etmäge ýolbaşçylary mejbur edýär; 3) bäsdeşler-firmalar höweslendirmäge öz satuw jemiden, takmynan, şol bir göterimi sowmaga şeýle derejede bäsdeşlik durnuklylygy saklamaga ol ýardam edýär.

Emma, şu artykmaçlyklary hasaba alman, satuwyň jemini göterimde hasaplamak usuly öz barlygyny ödemeýär. Satuw – höweslendirmegiň netijesi däl-de, sebäp diýip, ol sowa pikirlere esaslanýar. Býujetiň ölçegi bar bolan mümkinçilikler bilen däl-de, nagt pullar bilen kesgitlenilýär diýip, ol soňa getirýär. Höweslendirmegiň başga görnüşleri we hüjüm, agressiw harçlaryň usullary bilen synaglary geçirmäge ol päsgel berýär. Höweslendirmek býujetiniň ýyllar boýunça satuwyň görkezijilerini üýtgemeginden baglanyşygy gelejekki meýilnamalaşdyрма päsgel berýär, diňe öňki tejribäniň ýa-da bäsdeşleriň häzirki işleriniň esasynda tötänlik işler bolaýmasa, bu usul takyk göterim görkezijini saýlamak üçin logiki esaslary berenok. Iň soňy, her bir aýry haryt ýa-da her bir aýry satuw çäginin gazançlary hasaba alyp höweslendirmek býujetiniň emele getirilişini ol sylaglamaýar.

Bäsdeşlik deňliginiň usuly. Käbir kärhanalar özüniň höweslendirmek býujetiniň möçberini bäsdeşleriň harajatlarynyň derejesinde kesgitleýärler.

Bu usuly iki delil goldaýar. Şolaryň biri şundan ybarat – bäsdeşleriň harajatlarynyň derejesi, pudagyň köpçülik paýhaslylygyny tymsal edip, görkezýär. Ilkinjisi bäsdeşlik deňligini goldamak – bu höweslendirmek sferasynda ýiti göreşden sowulmaga kömek edýär diýip aýdýar.

Ýöne, şu delilleriniň hakyky güýji ýok. Höweslendirmek maksatlara näçe sowmalydygyny bäsdeşlerde has dogry pikirler bar diýip hasaplamaga hiç hili esaslary ýok.

Kärhanalar biri-birinden öz abraýy, baýlygy, mümkinçilikleri we maksatlary bilen ýiti tapawutlanýarlar, şonuň üçin olaryň höweslendirmek býujetiniň möçberini ähtibar çelgi diýip hasaplap bolanok. Ondan başga bäsdeşlik deňliginiň usuly boýunça formirlenen býujetler höweslendirmek sferasynda ýiti göreşi ýaýbaňlandyrmaga päsgel berer diýilýän görkezmäniň peýdasyna hiç hili deliller ýok.

Maksatlardan we meselelerden ugur alyp hasaplamak ýoly. Maksatlardan we meselelerden ugur alyp hasaplamak usuly bazar işgärlerden özüniň höweslendirmek býujetlerini şularyň

esasynda formirlemegini talap edýär: 1) takyk maksatlary işläp taýýarlamak; 2) şu maksatlara ýetmek üçin çözülmeli meseleleri kesgitlemek; 3) şu meseleleri çözmek üçin harajatlary hasaplamak. Şu harajatlaryň hemmesiniň jemi höweslendirmäge býujet goýberilýän pullaryň çelgi sanyny berer.

Maksatlardan we meselelerden ugur alyp hasaplamak usulynyň kömegi bilen “Sputnik” atly (ady şertli) filtrli çilimleriniň täze sortuna reklama býujetiniň möçberini nädip çykarmagyny ýol görkezýär. Proses şeýle tapgyrlardan ybarat:

1. **bazar paýynyň barlag görkezijisini kesgitlemek.** Reklama beriji bazaryň 8%-ni aljak bolýar. Bazar 50 mln. çilim çekýänlerden ybarat bolany üçin, kärhana şolardan dört millionyny “Sputnik” çilimi çekmäge geçmegini isleýär.
2. **“Sputnik” çilimleriniň mahabatlandyrmasy bilen tutjak bazaryň göterim paýyny kesgitlemek.** Reklama beriji öz reklamasy bilen bazaryň 80%-ni (ýa-da 40 mln. çilim çekýänler) tutmaga tama edýär.
3. **Habarly çilim çekýänleriniň göterim sanyny kesgitlemek, olary “Sputnik” çilimi çekip görmäge yrmak.** Habarly çilim çekýänleriniň 25%-i, ýagny 10 mln. adam çilimleri çekip gören bolsa, reklama beriji razy bolar. Onuň hasaby boýunça çekip görenleriniň 40%-i, ýagny 4 mln. adam onuň tarapdarlary bolarlar. Bu bolsa – göz önünde tutulan bazaryň paýynyň barlag görkezijisidir.
4. **Çekip görmegiň intensiwliginiň 1% ösüşine hasapda reklama täsirleriniň sanyny kesgitlemek.** Reklama berijiniň hasaby boýunça 40 sany reklama täsirleri (kontaktlar) auditoriýanyň her göterimine täze harydyň çekip görmek intensiwliginiň 25% derejede üpjün eder.
5. **Üpjün edilmeli umumy baha koeffisiýentiniň punktlarynyň jemini kesgitlemek:** Umumy baha koeffisiýentiniň punkty – bu maksatly auditoriýanyň 1%-i bilen 1 reklama gatnaşygydyr. Kärhana maksatly auditoriýanyň 80%-i bilen 40 sany reklama gatnaşyklary etjek bolýanlygy sebäbi, ol 3200 punkty (40x80) umumy baha koeffisiýenti üpjün etmeli.

6. **Umumy baha koeffisiýentiniň punktunyň orta bahasyny hasaba alyp, zerur mahabatlandyрма býujetiniň ölçegini kesgitlemek.** Maksatly auditoriýanyň 1%-i alnyp mahabatlandyрма täsirini ortaça harajatlaryny 3200-e köpeldip, ýyllyk umumy baha koeffisiýenti hasaplap bolýar.

Şu usulyň artykmaçlygy – çykdaýlaryň jemi, reklama gatnaşyklaryň derejesi, ulanyp görmegiň intensiwligi we wagty-wagtynda harydyň ulanylyşynyň arasyndaky baglanyşygy hakda ýolbaşçylardan öz pikirlerini anyk görkezmegini talap edýär.

Bütün bazar işi toplumyň çäginde (harydy kämilleşdirmek boýunça işler bilen, bahalary peseltmek, hyzmatlaryň sanyny köpeltmek we ş.m. bilen deňşdireniňde) howeslendirmäge nähili agramly roly bermek hakda soraga doly jogaby – kärhananyň harytlarynyň ýaşaýyş sikliniň tapgyrlaryna, olar belli bir ölçegdäki giňden ulanylýan harytlardan ýa-da başga önümlerden gaty tapawutlanýandygyna, şu harytlarda hemişe zerurlygyň barlygyna ýada “basys bilen” satylýandygyna we başga pikirlere baglydyr.

Höweslendirmek toplumynyň emele gelşi

Bu pudagyň çäginde kärhanalar özüniň höweslendirmek býujetleriniň içinde serişdeleriň ýaýratmak häsiýetlerine görä ýiti tapawutlanýarlar. “Eýwan” firmasy esasy serişdelerini şahsy satuwa goýberýär (reklamasyna bolsa satuwyň jeminden diňe 1,5 % goýberýärler), “Rewlon” bolsa reklama köp sowýar (satuwyň jeminden 7 %). “Elektrolýuks” firmasy tozan sorujylary satanda köp serişdeleri aýlap satmaga goýberýär, emma “Guwer” firmasy köplenç reklama ýnanýar. Şonuň üçin satuwyň bir derejesine reklamany, şahsy satuwy, satuwy höweslendirmegi we wagyz etmegi (“pablisiti”) dürli ýollar bolen utgaşdyrylyp goýberilýär.

Kärhanalar hemişe öz işiniň netijeliligini ýokarlandyrmagyň ýollaryny we usullaryny görkezmeli. Höweslendirmegiň bir serişdesi başgasyndan has amatly ykdysady netijelere ýetmegini üpjün etse şony ulanýarlar.

Firmalaryň köpüsi satyjylaryň iş möçberini gysgaldyp telefon arkaly we “Direkt-meýil” (poçta arkaly şahsy satuwyň görnüşi) söwdasyna ýüzlenýärler. Başgalar bolsa tiz satuwa ýetmek üçin reklama çykdaýjlara görä, höweslendirmäge çykdaýjlary köpeldýärler. Höweslendirmegiň serişdeleri biri-biriniň deregini tutýanlygy üçin, bazar işi funksiýalaryny bütin bazar işi bölümüniň çäginde sazlaşdyrmagy zerurdyr.

Höweslendirmegiň toplumyny kemala getirmek, onuň bir serişdesini başgasyny wagyz etmek üçin ulanyp bolanda, has çylşyrymly hem bolup biler. Mysal üçin, lotereýany (satuwy höweslendirmegiň bir görnüşi) geçirmek hakda çözüň kabul edilse, kärhana şu lotereýa hakda ylaty bildirişleriň üsti bilen habardar etmelidir. Garaşsyz we baky Bitarap döwletimiziň paýtagtynda - Aşgabat şäherinde ýerleşýän “Ýimpaş” Söwda Merkezi baýramçylyklara bagyşlap lotereýa geçirende ylata telewideniýe we gazet arkaly habar berýär.

Höweslendirmegiň dürli serişdelerini saýlamaga köp ýagdaýlar täsir edýär. Şolara seredeliň:

Höweslendirmegiň serişdeleriniň tebigaty.

Höweslendirmegiň her bir serişdesine - reklama, şahsy satuwa, satuwy höweslendirmäge we wagyz etmäge - öz seýrek düşgelyň häsiýetleri, harajatlaryň öz görnüşleri mahsusdyr. Höweslendirmegiň serişdelerini saýlaýan bazar işgäri şu häsiýetlere we aýratynlyklara düşünmelidir:

Reklama. Reklamanyň ulanylyşynyň görnüşleriniň we usullarynyň köp bolandygy üçin höweslendirmegiň toplumynyň düzýän elementi ýaly onuň özboluşy häsiýetleri hakda umumy netije çykarmak kyn bolup durýar. Emma şeýle häsiýetler görkezip bolýar.

1. **Jemgyýetçilik häsiýeti.** Reklama - aragatnaşygyň iňňän jemgyýetçilik görnüşidir. Onuň jemgyýetçilik tebigaty - haryt kanunly we hemmeler tarapyndan kabul edilen diýip çak edilýär. Ýüzlenmäni köp adamlaryň kabul edýandigi sebäpli, alyjy haryt alanda esaslanýan sebäbini jemgyýetçilik pikiriň garşylajagyny bilýär.

2. **Nesihata ukyplylygy.** Reklama - nesihat serişdesi bolup, satyja köp gezek öz ýüzlenmesini gaýtalamaga mümkinçilik berýär. Şol wagt ol dürli bäsdeşleriň ýüzlenmelerini kabul etmäge we olary özara deňeşdirmäge alyjylara mümkinçilik berýär. Satyjynyň geçirýän uly göwrümlü reklamasy onuň ululygynyň, meşhurlygynyň we üstünlik gazanmagynyň belli bir derejede položitel subutnamasy bolup durýär.
3. **Labyzlylyk.** Şriftiň, sesiň we reňkiň ussatlyk bilen ulanylyşy zerarly reklama kärhanany we onuň harytlaryny göze ilginç we netijeli görkezmäge mümkinçilikleri açýar. Emma käwagt reklamanyň şowly göze ilginçligi ýüzlenmäni basyp, onuň manysyndan ünsi sowup bilýär.
4. **Özbaşdaklygyndan aýrylmaklyk.** reklama - kärhananyň satyjysy bilen aragatnaşygy ýaly şahsy nama bolup bilmeyär. Auditoriýa üns ýa-da jogap bermek zerurlyk duýgusyny görenok. Reklama auditoriýa bilen dialoga däl-de, diňe monologa ukyply.

Bir tarapdan, reklamany - harydyň uzak wagtlaýyn durnukly keşbini gurmak üçin, başga tarapdan - tiz satuwy höweslendirmek üçin ulanyp bolýar. Reklama - bir reklama gatnaşygyň hasabyna ujypsyz harajatlar bilen dürli ýerlere ýaýradylýp, köp alyjylary çekmegiň netijeli usulydyr. Reklamanyň käbir görnüşleri, ýagny telereklama köp puluň goýbermegini talap edýär, başgalar, mysal üçin, gazet reklamasy az çykdajylary talap edýär.

Şahsy satuw. Satyn almak prosesiniň käbir tapgyrlarynda has hem alyjylyk makul bilmegiň we berk ynamyň emele getirmek stadiýalarynda, satyn almak - satmak aktyň gös-göni berjaý edilmek stadiýasynda täsiriň has netijeli serişdesi bolup şahsy satuw mälum bolýar. Onuň sebäbi, reklama bilen deňeşdirilende şahsy satuwyň tehnikasynyň üç degişli häsiýeti bar.

1. **Şahsy häsiýeti.** Şahsy satuw - iki ýa-da ondan köp şahslary arasynda janly, gös-göni we özara aragatnaşygy çak edýär. Her bir gatnaşyjy başga gatnaşyjylaryň

zerurlyklaryny we häsiýetlerini gös-göni öwrenip şol wagt aragatnaşyga laýyk gelyän düzedilişleri girizip bilýär.

2. **Gatnaşyklaryň emele gelmegi.** Şahsy satuw dürli gatnaşyklaryň - satyjy-alyjy ýüzleý gatnaşyklardan berk dostluga çenli gatnaşyklaryň emele gelmegine ýardam edýär. Müşderi bilen uzak wagtlaýyn gatnaşyklary gurmaga dyrjasýan hakyky satyjy, köplenç onuň bähbidini ýürege ýakyn alýar.
3. **Jogap reaksiýa gönükdirmek.** Şahsy satuw, alyjy bilen täjirçilik gürrüňi geçirilendigi üçin belli bir derejede özüni borçly duýmagyny mejbur edýär. Onuň täsiri diňe hoşamaý minnetdarlykdan dursa-da ol diňlemek we täsir etmek ýaly zerurlygy başdan geçirýär.

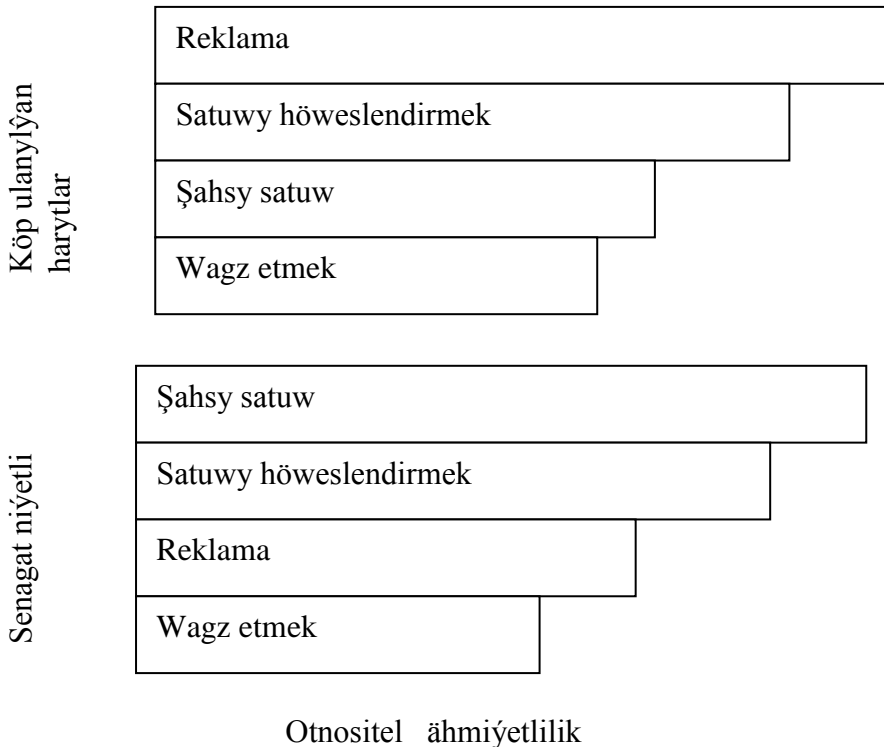
Bu häsiýetler öz-özleri ýüze çykmaýarlar. Şahsy satuw - kärhananyň ulanylýan täsirli serişdeleriniň iň gymmat serişdesidir.

Satuwy höweslendirmek. Satuwy höweslendirmek - bu özboluşy iş bolup, onda täsirli serişdeleriň бүtiň toplumyny - kuponlar, bäsleşikler, baýraklar we ş.m. ulanylýar. Satuwy höweslendirmegiň üç häsiýeti bar:

1. **Mähirlilik we habar berijilik.** Olar ünsi çekip köplenç haryda alyjyny çykaryp biljek maglumatlary saklaýarlar.
2. **Satyn almaga gönükdirmek.** Alyjy üçin gymmat bolýan ýeňilligi, ylalaşygy ýa-da ýardam etmegi çak edýär.
3. **Satyn almaga çagyrmak.** Bular şertleşigi derrew berjaý etmäge takyk teklibi saklaýarlar.

Kärhana has güýçli we operatiw täsire geçmek üçin satuwy höweslendirmek serişdelerini ulanýar. Satuwy höweslendirmek serişdelerini haryt hödürlenmelerini netijeli görkezmek üçin we peselýän satuwy janlandyrmak üçin ulanyp bolýar. Ýöne satuwy höweslendirmegiň netijesi gysga wagtlaýyn häsiýetli bolýar we marka durnukly makul bildirmegini formirmek üçin bu usullar ýaramaýarlar.

Harydyň ýa-da bazaryň tipi. Alyjylyk bazarlarda we senagat niýetli harytlar bazarlarynda höweslendirmek serişdeleriň netijeliligi dürli bolýar. Bu tapawutlar 22-nji suratda görkezilen.

22-nji surat. Alyjylyk bazarlarda we senagat üçin niýetlenen harytlar bazarlarynda höweslendirmek serişdeleriň otnositel ähmiýetliligi.

Köp ulanylýan harytlar kärhanalary, düzgün bolşy ýaly serişdelerini, esasan reklama, ondan soň satuwy höweslendirmäge, şahsy satuwy guramaga, in soňun-da-da wagyz etmeklige sowýarlar. Senagat üçin niýetlenen harytlar kärhanalary serişdeleriniň esasy bölegini şahsy satuwy guramaga, şondan soň galan pullary satuwy höweslendirmäge,

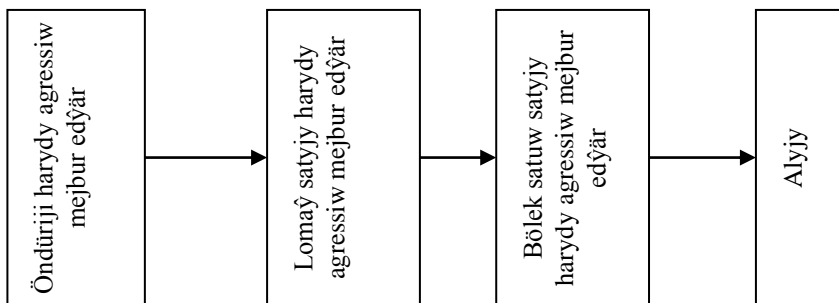
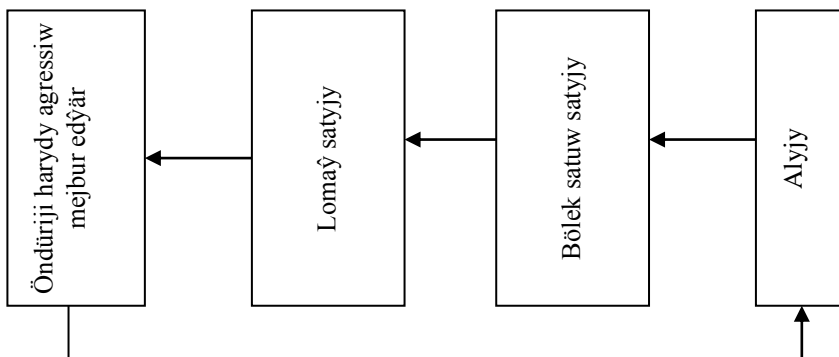
reklama we wagyz etmeklige goýberýärler. Umuman, gymmat harytlary we uly töwekgelli harytlar söwdasynda, az mukdarda uly satyjylar bazarlarynda (şeýlelikde, senagat üçin niýetlenen harytlar bazarlarynda) şahsy satuw has işjeň ulanýar.

Senagat üçin niýetlenen harytlar bazarlarynda reklamanyň ähmiýetliligi kommiwoýazorlaryň (gezme söwda agentleri) saparlarynyň ähmiýetliliginden hem galsa-da, ol wajyp roly ýerine ýetirýär. Reklama, haryt hakda habarlylyk we onuň aýratynlyklarynyň düşündirilmegini gurup, alyjylara ugrukdyryp, harydy kanunlaşdyryp we alyjylara ynamlylyk berip bilýär. Senagat bazar işinde reklamanyň roluny “Mak-grou-Hill” neşirýatyň bildirişi aýdyň görkezýär: “Satuw, kommiwoýazor gelmekden öň başlanýar. Ol ýöriteleşdirilen neşirlerde reklamadan başlanýar”.

Köp ulanylýan harytlar bazar işinde-de şahsy satuwa goşant goşup bilýär. Köp ulanylýan harytlary hödürleýän, gowy okadylyp - taýýarlanan kommiwoýazorlar marka bilen işlere has köp dilerleri (iňlis “dealer” - köplenç öz adyndan we öz hasabyna haryt alyp-satmak bilen meşgullanýan kärhanalar ýa-da şahslar dileriň girdejisi alyp we satýan harytlaryň nyrlarynyň tapawudynyň hasabyna emele gelýär) çekip bilýärler, harydy çykarmak üçin köp meýdany bolup aýyrmaga uryp bilýärler we höweslendirmek boýunça ýörite çäreleri geçirmekde hyzmatdaşlyga çagyryp bilýärler.

Harydy itermek strategiýasy we alyjyny haryda çekmek strategiýasy. Höweslendirmek toplumynyň düzümi, kärhananyň satuwy üpjün etmekde haýsy strategiýany - harydy itermek strategiýany ýa-da alyjyny haryda çekmek strategiýany ulanmagyna görä baglydyr. Bu iki strategiýanyň 23-nji suratda görkezilen.

Sur.23.

İtermek strategiýasy*Alyjynyň çekmek strategiýasy.*

Harydy itermek strategiýasy haryt hereketiniň kannalary boýunça harydy itermek üçin söwda sferasyny höweslendirmegini we söwda işgärlerini ulanmagyny göz önünde tutýar. Öndüriji harydy lomaý satyja mejbury berýär. Lomaý satyjy bölek satuw satyja harydy mejbury berýär, bölek satuw satyjy bolsa ony alyjylara mejbury berýär. **Alyjyny haryda çekmek strategiýasy** alyjylar tarapdan islegi emele getirmek maksatly höweslendirmäge we mahabatalandyrma köp çykdajylary göz önünde tutýar. Şu ugruň üstünlikli ýagdaýynda alyjylar harydy özüniň bölek satuw satyjylardan, bölek satuw satyjylar – lomaý satyjylardan, lomaý satyjylar bolsa öndürijilerden sorap başlaýarlar.

Kärhanalar itermek we alyjylary çekmek strategiýalaryň ulanylyşyna dürli nugdaý nazardan seredýärler.

Alyjynyň taýýarlyk derejesi. Alyjynyň taýýarlyk derejesine görä höweslendirmek serişdeleriň girdejliligi dürli bolup bilýär. Habarlylyk tapgyrynda esasy roly reklama we wagyz etmek ýerine ýetirýär. Alyjynyň bilmekligine ilki bilen onuň ylym - biliminiň derejesi täsir edýär, reklama we şahsy satuw bolsa kömekçi roly ýerine ýetirýärler. Alyjylyk ynamlylyga ilki bilen şahsy satuwyň tehnika we ondan soň bolsa - reklama täsir edýär. Ahyry şertleşigiň tamamlanmasy şahsy satuwyň wezipesi bolup durýar. Alyjynyň geçýän satyn almak prosesiniň soňky tapgyrlarynda şahsy satuw onuň ýokary gymmatlylygy bilen öz tagallaryny jemlemelidir.

Harydyň ýaşaýyş döwrüniň tapgyry. Harydyň ýaşaýyş döwrüniň tapgyryna görä, höweslendirmek serişdeleriň netijeliligi dürli- dürli bolup bilýär. Harydy bazara çykarmak tapgyrynda habarlylygyň ýokary derejesini kemala getirmek nukdaý nazardan has netijeli bolup, reklama we wagyz etmek ýüze çykýar, satuwy höweslendirmek bolsa, alyjynyň harydy dadyp görmegine itermekde peýdalydyr. Şahsy satuwy gymmat düşýär, ýöne bölek satuwda satyjylara harydy satmaga höwes döretmek üçin ony ulanmaly bolýar.

Ösüş tapgyrynda reklamanyň we wagyz etmegiň ähmiýetliligi saklanýar, emma satuwy höweslendirmek boýunça işleri azaltsaň hem bolýar, sebäbi, bu tapgyrda azrak meýiller zerur.

Ýetişmek tapgyrynda reklama bilen deňeşdireniňde satuwy höweslendirmegiň ähmiýetliligi ulalýar. Alyjylar markalary tanaýar we olar hakda reklamanyň kömegi bilen diňe ýatladyp durmalydyr.

Pese düşmek tapgyrynda reklamany ýatlatmak üçin ulanýarlar, wagyz etmek ulanylmaýar, kommiwoýazorlar haryda ünsüniň iň azyny berýärler. Emma satuwy höweslendirmek - işjeň bolup galýar.

2.2. Reklama

Reklama – (marketing işinde) bazar işinde esasy elementleriň biridir. Bazar işiniň esasy maksady harydy, hyzmatlary, pikiri satmak arkaly peýda gazanmakdyr.

Harydy satmak üçin hökmany suratda harydy herekete getirmek zerurdyr. Sarp edijilere haryt baradaky maglumatlary (görnüşleri, häsýetleri bir harydyň başga birinden tapaudy) aýdyň ýetirmek, harydy herekete getirmek esasy işleriň biri hasaplanýar. Bu wezipäni bazar işinde ýerine ýetirýän- reklamadyr.

Reklama- bazary dolandyrmagyň elementi, alyjylary islegler we harytlar köplüğünde ýol görkeziji serişde, islegi çaltlaşdyrýan enjam halkyň sarp edijilik gaznasyna goşujdyr.

Ilata harytlaryň isleg ödeýiş häsýeti, hil aýratynlyklary we beýleki alamatlary barada habar berip, reklama olara alyjylaryň ünsüni çekýär, şonuň bilen bir hatarda bazaryň giňelmegine, önümçiligiň ösmegine kömek edýär. Haryt reklamasy täze harytlar barada alyjylara habar berýär, alyjylarda islegi döredýär, modaň täze ugurlary barada maglumat berýär we ş.m. ýerine ýetirýär. Reklama senagat kärhanalaryndan öndürülen önümi öz wagtynda ýerlemäge, ýitgileri azaltmaga kömek edýär. Ol şeýle-de alyjylara edilýän goşmaça hyzmatlar barada maglumat berýär.

Haryt reklamasy maksimal ýokary girdeji almakda we bäsdeşlik görnüşini alyp barmakda serişde bolup hyzmat edýär.

Hünärmenler ilkinji reklamanyň emele gelen wagtyny XV asyryň ahyrynda Wenesiýaly çap ediji A.Manusiýiň kiçijik kitap dükanynyň girelgesinde täze kitaplaryň daşky ýazgylaryny asyp goýmagy, kä halatlarda ol kitaplaryň bölümleriniň atlaryny asyp goýmagy bilen baglanyşdyrýarlar. Ýagny alyjylar şol dükana girende gerekli kitaplarynyň bardygyny ýa-da ýoklugyny kesgitläp ýaly, eger-de bar bolsa girmegiň zerurlygyny öňünden kesgitläpdir.

Reklamanyň taryhynda aýgytly özgeriş 1450-nji ýylda Gutenbergiň çap maşyny oýlap tapmagy bilen baglydyr. Netijede bir näçe nusgalyk reklama harytlaryny elde ýazmakdan azat edýär.

Ilkinji çap edilen reklama bildirişi iňlis dilinde çykypdyr.

1622-nji ýylda reklama iňlis dilinde ilkinji gezek “Uikli Nýus” gazetiň çykmagy bilen güýçli seslenme alýar.

Reklama ykdysady taýdan ösen döwletlerde gülläp ösendir we onuň ähmiýetine uly ünüs berilýär. Sebäbi girdejininiň 20-30 %-i reklamanyň hasabyna alynýar. ABŞ-da “Bendakamina Franelina” reklamanyň kanalydyr.

Ýagny onuň reklama gazetini 1729-njy ýylda peýda bolup, dünýäniň uly tiražyny we iň uly reklamasyňy özünde saklady.

Käbir çeşmelerde reklamanyň dörän ýeri Amerika hasaplanýar, ýagny reklamanyň beýleki ýerlere seredende ol ýerde has ösmegine bir näçe faktorlar täsir edipdir.

Birinjiden Amerikanyň senagaty mehanizasiýalaşdyrmakda öňde baryjy ýurtlaryň biri hatarynda artykmaç harytlaryň emele gelmegi. Netijede alyjylaryň dünýä garaýşyny giňeltmek we harytlaryň satylşyny çaltlandyrmak zerur boldy.

Ikinjiden dürli suw, şosse we beýleki adaty ýollaryň ýokary derejede döredilmegi reklama habarlaryny hatda oba ýerlerine ýetirmäge mümkinçilik dörettdi;

Üçünjiden 1813-nji ýyldan başlap hökmany başlangyç bilimiň berilmegi, ilatyň sowatlylygynyň ýokarlanmagy.

Radio we telewideniýanyň emele gelmegi bu ýagdaýy has-da çaltlandyrdy.

Reklama işiniň hünärmenleri reklama işiniň şol talaplary babatynda ähli zady öwrendiler. Barlaglar dürli ýurtlarda haýsy milli reňkleriň, reňkiň we görnüşüň has oňat görülyändigini kesgitlemeklige çenli geçirildi. Amerikalylarda gyzykly reňki söýgi bilen, sary reňki gülläp ösmek, ýaşyl reňki umyt bilen, mawy reňki joşgun bilen, ak reňki päkligiň we asudalygyň simwoly bilen baglanyşdyrylýar.

Awstriýada has oňat görülyän reňk ýaşyl reňkdir. Gollandiýada bolsa mämäşi we mawy reňklerdir. Bizniň ýurdumyzda esasy ýaşyl reňki gowy görülyär.

Reklamanyň esasy wezipeleri:

Täjirçilik reklamasyň tejribesi, onuň mazmunyna talap bildirilýän käbir umumy talaplary ýüze çykardy.

Birinjiden, reklama alyjylaryň belli bir toparyna gönükdirilmelidir.

Ikinjiden bolsa reklama edilýän haryt bazaryň talaplaryna laýyk gelmelidir we netijeli bolmalydyr.

Üçünjiden, reklama dogruçyl we päk ýürekden bolmalydyr.

Dördünjiden bolsa, reklama kompaniýasynyň wagty, ýeri we gerimi ýerleşdirilmekligi guramak bilen berk baglanşykly bolmalydyr, hemişelik we belli bir düzgünli bolmalydyr.

Kärhana reklamasy öz çaltlandyrylan ösüşini biziň asyrymyzyň ikinji ýarymyndan başlady. Senagat taýdan ösen ähli ýurtlarda reklama üçin sarp edilýän ägirt uly çykdajylar munuň aýdyň subutnamasy bolup durýar. Takmynan baha bermelere görä ösen ýurtlarda reklama üçin gidýän çykdajylaryň umumy mukdary 600 milýard ABŞ-nyň dollaryndan-da geçýär. Bu ýerde birinji ýer ABŞ-a degişlidir (ähli ösen ýurtlaryň edýän çykdajysynyň 50 %-de köprükdir). Ikinji ýerde Germaniýa, üçünji ýerde bolsa Angliýa we Ýaponiýa barýarlar.

Reklamany alamatlary boýunça bir näçe toparlara bölmek bolar.

Reklama maksatlaýin gönükdirilişi boýunça:

- sarp edijiler reklamasy, ýagny her bir şahsiýet özüne gerekli bolan zady alýar- köpçülik adamlar üçin niýetlenendir;
- işjeň adamlar üçin niýetlenen ýagny bu lomaý satyn alyp satyjylar, dürli edaralar üçin;
- reklamalar haýsy usulda adamlara ýetirilşine görä ýa-da nähili serişdeleriň üsti bilen ýetirilşine görä, gazet, zurnal, radio, telewideniýe, poçta, köçe hereketleriniň üsti bilen, plakatlar, portretler, reklama şitleri, asylgy ýazgylar, suratlar we başgalar bolup biler.

Reklama harydy ýa-da kärhanany ýa-da belli bir pikiri öňe sürmegine baglylykda iki hili bolýar:

- haryt reklamasy;

- dereje reklamasy.

Reklama serişdeleri we olary saýlap almak.

Reklamanyň peýdalylygyny ýokarlandyrmagyň, reklama serişdelerini dogry saýlap almaklygynyň ähmiýeti uludyr. Häzirki wagtda reklamanyň esasy serişdeleri bolup, döwürleýin metbugatdaky reklama, sorag-jogap reklama, radio boýunça berilýän reklama, neşir edilen reklama, telewideniýe boýunça reklama, kino reklama, daşky (içki) reklama, haryt zat reklama, harydy resmileşdirmekdäki reklama, harydy hereketde görkezmek bilen utgaşdyrylýan reklama, derejeli reklama we ş.m. çykyş edýär.

Reklama serişdelerini saýlap almaklyk köp sanly faktorlara baglydyr. Reklamanyň özi bolsa bir ýa-da iki reklama serişdelerni ulanmaklyk bilen çäklenmeýär. Hut şonuň üçin-de reklama kompaniýalary geçirilip durýar. Olaryň düýp manysy toplumlaýyn reklamalaryň jemleýji çärelerini geçirmekden ybaratdyr.

Söwdada ulanylýan tehniki serişdeleriň usulyna we häsýetine baglylykda reklamanyň şu aşakdaky görnüşlerini ulanýarlar: witrin sergisi, çap edilýän, plakat grafiki, kino reklama, radio telewizion, yşyklandyryjy reklama we başgalar.

Sergi – witrina reklamasy – äpişge witrinalary söwda reklamasynyň in bir ýaýran we el ýeterli görnüşidir. **Witrina** – bu dükanyň ýüzüdir. Witrinalaryň esasy niýetlenişi alyjylary satuwda bolan täze harytlaryň assortimenti bilen tanyşdyrmak, täze we az belli harytlar barada habar bermek ol ýa-da beýleki paslyň ýetip gelýändigini barada we ol pasyllarda gerek boljak harytlary satyn almagy ýatladýar. Täze harytlary, modanyň täze ugurlaryny reklama edip, witrina ilatyň estetiki garaýyşlaryny terbiýeleýär.

Öz-özüne hyzmat etmekligiň ösmegi bilen haryt reklamanyň usuly hem ütgäýär.

Çap edilýän reklama – reklamanyň bu görnüşini harytlary reklama etmekde esasy udel agramy tutýar. Çap edilýän reklamanyň kömegi bilen ilata dürli ugurlar boýunça maglumat berip bolýar.

Çap reklama serişdelerine: plakatlar, listowkalar, prospektler, ýörite reklama önümleri (harytlar, otkrytkalar), gazetlerdäki we žurnallardaky bildirişler degişlidir.

Çap reklamanyň bu görnüşleriniň içinde esasysy- gazet we žurnallarda berilýän bildirişlerdir. Munuň gowy taraplary, onuň az wagtyň içinde uly bölegine maglumat berip bilýändigindedir.

Döwürleýin metbugatdaky we sorag – jogapdaky reklama iň giň ýaýran görnüşidir. Şol reklamalara ähli reklama gidýän çykdaýlaryň ýarpysyndan-da köprägi harç edilýär. Munuň özi okyjylaryň giň köpçüligine elýeterligi bilen düşündirilýär. Reklamanyň şu serişdesi üçin neşirleriň döwürlüligi we olaryň tölegleriniň ýaýradylmagy häsýetlidir.

Çapdan çykýan reklama tipografiýa ýoly bilen neşir edilýär. Munuň özi ýaýraýjylygy boýunça ikinji reklama serişdesidir.

Çap edilýän reklamanyň aýratynlygy, onuň anyk kesgitlenen we öňünden bellenilen sarp edijileriň toparyna niýetlenilýänligindedir. Bu reklama, adatça, sarp edijileriň arasynda mugut ýaýradylýar.

Çap edilýän reklama mysallar:

- reklama bukletleri;
- gazet bildirişleri;
- žurnallarda berilýän reklamalar.

Türkmenistanda has giň ýaýran görnüşü gazet bildirişleri. Esasan “Нейтральный Туркменистан”, her gün çykýan gazet “Habarlar”, her hepde çykýan gazet we beýleki gazetlerde ujypsyz mukdarda reklamalar goýberilýär. Gazet reklamasynda reklamalar serişdeleriniň içinde iň arzan, çalt ýaýraýan köpçülikleýin ýaýran reklama hökmünde seretmek bolar.

Plakat-grafiki reklama. Reklamanyň bu görnüşine plakatlar, şitler, afişalar degişlidir.

Olar aýry harytlary, işleýän ýa-da täze açylan söwda kärhanalaryny reklama etmek üçin niýetlenendir. Plakat grafiki reklamanyň aýratynlygy reklama edilýän obýekt bilen bilelikde ulanyp bolýanlygydyr.

Plakat grafiki reklama häzirki zamanda giňden ýaýran reklama serişdeleriniň biridir.

Plakat grafiki reklamalar aýratyn köçäniň ugrunda durýan diwar görnüşde berkitmelerde goýulýan görnüş: bir taraplaýyn ýa-da iki taraplaýyn bolmagy mümkin

Diwar fasadlarynda karkasly plast ýasalan reklamalary, diwardan asylýan wyweskalary, duralgany doly reklama bilen bejermek.

Radio reklama göýberişleri aýratyn ýa-da köpçülikleýin alyjylara psihologiki täsir edýän serişde bolup durýar.

Goýberişleriň görnüşleri boýunça radio reklama uly köpdürlüligi bilen tapawutlanýar. Radio reklamada gepleşikler, reportazlar, bildirişler ýaly žanrlary ulanylýar.

Radio boýunça berilýän reklama ýurtlaryň köpüsinde ýok ýa-da radio boýunça reklama berilmeýär. Şwesiýada, Daniýada, Norwegiýada, Finlandiýada, Fransiýada kommersiýa reklamasyny radio boýunça bermeklik gadagan edilýär. Bu ýurtlarda radio döwletiň garamagyndadyr. Angliýada we Germaniýada radio gepleşiklerini kommersiýa maksatlary üçin ulanmaklyk juda çäklidir, ýagny oi bu döwletleriň hökümetleri tarapyndan çäklendirilýär.

Radio boýunça berilýän reklama ABŞ-da, Ýaponiýada, Italiýada has giň ýaýran.

Telewizion reklama.

Beýleki reklama serişdeleriniň içinde esasy orny tutýar. Onuň tapawutlanýan aýratynlyklary- ilaty köpçülikleýin gurşap almaklygy, tomaşaçylara dürli täsir ediş serişdelerini ulanmaklyk mümkinçilikleri (şekili, sesi, reňki) we ş.m.-lerdir.

Telewizion reklama reklamanyň köp görnüşleriniň gowy taraplaryny özünde jemläp (ses, çeperçilik, çap reklamalaryny) we zanry saýlamakda giň mümkinçiliklere eýedir. Ýöne bu reklamalar örän gysga bolýarlar. Telewideniýe boýunça berilýän reklama serişdeleriniň arasynda iň gymmat görnüş bolup durýar we olaryň arasynda iň bir abraýly ýeri eýeleýär. Diňe bir ABŞ-da telewizion stansiýalarynyň baş ýarym müňrägi bar. ABŞ-da “Si-Bi-Es”, “En-Bi-Si” telekompaniýalary iň esasy we iň uly

telekompaniýalary bolup durýarlar. Iş ýüzünde olaryň maksatnamalaryny dünýäniň ähli ýerlerinde görýärler. Mundan başga-da, kabel telewideniýesi-de bar. Bu daş-töweringimizdäki goňşy döwletleriň telewideniýe reklamasyndan arzandyr.

Netijede, biziň ýurdumyzda häzirki döwürde amatly şertleriň döreýändigini belläp geçmek zerur hasaplaýarys.

Kino reklama.

Kino reklama iň netijeli reklama serişdesi bolup durýar. Ol alyjylaryň auditoriýasyna ýüzlenendir, uly psihologiki täsire eýedir, görkezişiň çäksiz mümkinçiliklerini döredýär. Harytlardan başga-da kino reklamanyň obýekti bolup, täze açylýan söwda kärhanalary, alyjlara hyzmat etmegiň usullary we başgalar bolup biler.

Kino reklama kinonyň giň mümkinçilikleri we onuň uly islegden peýdalanýandygy üçin giň ýaýraýşa eýe boldy. Reklamanyň bir serişdesi günbatar Ýewropa ýurtlarynda has giň gerime eýe boldy. Emma Ýaponiýada we ABŞ-da bu serişde ulanylmaýar diýen ýalydyr. Kino reklamasy onuň amala aşyrylyşynyň usullaryna baglylykda göni (arassa) we gytaklaýyn (ýapyk), ýagny ikinji derejeli bolup durýar. Arassa (diňe) reklama filmleriniň maksady tomaşaçyda reklama edilýän harydyň hiliniň ýokary bolup durýandygyna we beýleki harytlardan artykmaçlygyna açyk ynandyrmadan we ony harydy satyn almaga yrmakdan ybaratdyr. Gytaklaýyn (ikinci derejeli) reklama kinoda has giň ýaýraýşa eýe boldy. Onuň maksady tomaşaçyda ýüz görmezlik obýektiwlik duýgusyny reklama edilýän harytlar baradaky kadrlar köp bolsa, onda tomaşaçyda firma, pudak, ýurt baradaky oňat pikir döretmeklige niýetlenendir. Şunuň ýaly filmleri döretmeklik gyzyklanýan taraplar tarapyndan maliýeleşdirilýär.

Yşyklandyryjy reklama – bu reklamanyň serişdelerine: söwda çykdaýlary, kärhanalarynyň wyweskalary, yşyklandyryjy panneller, jaýlaryň ýokarsynda ýa-da ýörite diwarlarda gurnalýan gazetler we transporantlar degişlidirler.

Yşyklandyryjy reklama iki wezipäni ýerine ýetirýär: ol alyjlara dükanlaryň ýerleşýän ýeri barada habar berýär we

şäheriň köçeleriniň, meýdançalaryň bezegi bolup durýar. Ýşyklandyryjy reklama elektriki we gaz ýagtylandyryjy, statiki we dinamiki, dürli üýtgeýän reňkli we tekstli bolup bilýär.

Lomaý söwda-da reklama lomaý haryt aýlanşygynyň ölçegine we bölek satuw guramalarynyň we kärhanalarynyň hyzmat edişiniň gowlanmagyna harytlaryň önümçilikden alyjylara çenli çalt hereket etmegine kömek edýär. Özüniň düzümi boýunça ol, esasan, maglumat beriji häsiýete eýedir. Lomaý söwdadaky reklamanyň aýratynlygy, ol onuň ilata we lomaý satyn alyjylara ýüzlenýändigindedir.

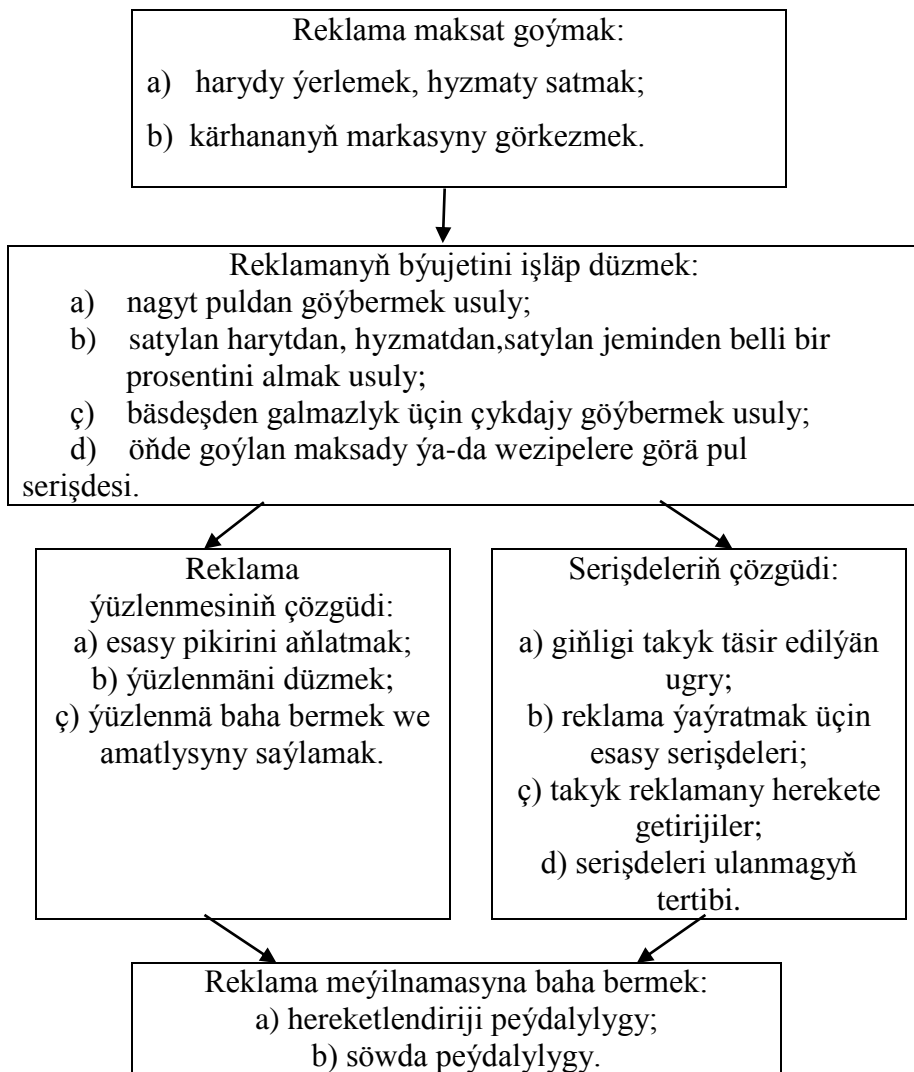
Lomaý- sergi satylyş usuly reklamanyň aktiw görnüşi hasaplanylýar. Sergi satylyşyndan başga-da lomaý söwdada reklamanyň plakat, gazetlerde we zurnallarda bildirişler, radio we telewizion kataloglar, albomlar, prospektler, görkeziş sergileri ýaly görnüşleri ulanylýar.

Reklama çäreleri meýilnamalaşdyrylanda aýry reklama serişdelerini ulanmak we reklama kompaniýalaryny geçirmek göz önünde tutulýar. Reklama çäreleriniň geçirilýän wagty bir näçe faktorlar bilen kesgitlenilýär: täze harytlaryň bölek söwda setine geljek wagty bilen, ulanýan pasly, dürli reklama serişdeleriniň alyjylara gönükdirilmegidir.

Reklama işiniň esasy çözümleri.

Umumy bölümde seredişimiz ýaly reklamany peýdaly ulanmak üçin uly çykdajylaryň çykýandygyny belläp geçdik. Şol sebäpli reklama çözümlerini amala aşyrmak, ýagny reklama işini amala aşyrmak ilki bilen reklama meýilnamasyny düzmekden we ony seljermekden ybaratdyr.

Reklama işiniň esasy çözümlerini (24-nji suratda) görmek bolar. Reklama ýüzlenmesini düzmek üçin onuň reklama çözümlerini doly öwrenmekden we onuň peýdalylygy hakda önünden käbir çaklamalary düzmekden ybarat.

Sur.24. Reklama işinde esasy çözgütleri.

Häzirki zaman bazar ykdysadyýeti öz içine reklama we sergi guraýyş ýyly möhüm komponentlary alýar. Çäreleriň ikiside islegi artdyrmaklyga we söwdany amala aşyrmaklyga gönükdirilýändir. Ahyrky netijelere we ahyrky maksatlara

laýyklykda reklamanyň esasy 3 görnüşini tapawutlandyryrlar, ýagny ilki başdaky, bäsdeş we goralýan reklamadyr.

Ilki başdaky reklama tanyşdyrmak häsiýetine eýedir.

Ol potensial sarp edijileri täze haryt bilen ýa-da bazaryň hyzmaty bilen tanyşdyrýar. Bu ýerde gürrüň edilýän predmerler barada has giň maglumat berýär. Şunuň ýaly reklama sarp edijileri täze harydy satyn almagy ýa-da hyzmatdan peýdalanmagynyň zerurlygyna ynandyrmalydyr.

Bäsdeşlik reklamasy harydyň häsiýetine ünsi çekmelidir. Bu ýerde esasy maksat reklama edilýän harydy şoňa meňzeş harydyň köplügiň içinde saýlap görkezmekdir. Munuň özi beýleki harytlardan tapawudyny görkezmekligi we alyjyny hut şu harydy almagyň gerekdigine ynandyrmaklygy göz önünde tutýar. Goralýan reklama öňki reklama edilýän haryda bolan durnukly islegi saklamaklygy gazanýar. Bu reklama ýatladyjy häsiýete eýedir we harytlaryň möwsümleýin satylyşynyň döwri üçin ýa-da artykmaç gurlaryň aýrylýan döwri üçin häsiýetlidir.

Reklamanyň geçirilýän ýerine baglylykda reklamany içki bazarda ulanylýan we eksport (daşary ykdysady) reklamalara bölmek bolar. Daşary ykdysady reklamanyň öz häsiýetli aýratynlygy bar. Emma umumylykda alanyňda daşarky bazarlarda harytlary reklama etmegiň maksatlary, ýörelgeleri we serişdeleri köplenç içerki bazarlardaky bilen meňzeşdir. Eksporta gidýän harytlary reklama etmek işinde aýratyn talaplar bildirilýär. Ol gönükdirilen ýurdunyň ykdysady, medeni we durmuş şertleriniň aýratynlyklaryna maksimal uýgunlaşmalydyr.

Içki ýa-da daşky reklamany biz şäheriň köçelerinde köp görýäris. Oňa köçelerdäki, ulaglardaky we ýagtylykly reklama girýär. Haryt satylýan ýerlerdäki reklama dükanyň, demonstrasiýa zalynyň, salonyň daşynda we içinde amala aşyrylýar. Şunda witrinalaryň bezelişine aýratyn üns berilýär.

Haryt-zat reklamasyň düýp manysy mugt sowgatlary, harytlarynyň nusgalaryny we dürli görnüşli sylaglary gowşurmakdan ybaratdyr.

Harydy bezemekdäki reklama, munuň özi harydyň gös-göni gabyny bezemekdir. Muňa köplenç ýagdaýlarda harydyň gaplanan gaby girýär. Haryt-zat reklamanyň görnüşinde gowşurylýan: bukletler, kalendarlar (kitaplar), broşýuralar, şol hatarda harydyň harydyň gapdalynda berilýän reklamalaryň ösüşi biziň ýurdumyzda gaty pes. Käbir süýt, konditer, alkagolsyz içgilerde belli bir derejede ösüş bar.

Personaž döretmek boýunça reklamany aşakdakylara bölmek bolar:

- multiplikasion filmde obrazlar döretmek;
- tehniki profesional derejesine aksent bermek;
- ylmy barlag netijelerini ulanmak;
- harydyň häsiýetlerini ulanmak we başgalar.

Reklama ýerine ýetiriliş obrazyna görä:

- adaty ýagdaýda görkezmek;
- durmuşda gowy obraz döretmek;
- fantastiki (hyýaly) obrazy döretmek;
- şahdi açyk, keýpi hoşluk obrazy döretmek;
- aýdym-sazly ýerine ýetirmek ýaly görnüşlere bölünýär.

Reklamanyň ösüş ugurlary.

Harydy hereketde görkezmek ýoly bilen amala aşyrylýan reklama, esasan maşynlary, enjamlary we abzallary görkezmekden ybaratdyr. Munuň özi mümkin bolan alyjyny öndürilýän önümiň konstruksiýasynyň, örän ýokary öndürijiliginiň we hiliniň bardygyna gös-göni görkezmek bilen ynandymaklygyna mümkinçilik berýär.

Derejeli reklama (“Pablik rileýşnz”) özünde diňe bir harydyň reklamasyňy däl, eýsem-de bolsa öndürijiniň hem firmasynyň reklama etmekligini hem jemleýär. Ol yzygiderli we maksada okgunly amala aşyrylýar.

Reklama işiniň möçberine we ulanylýan reklama serişdelerine baglylykda daşary ýurtlaryň firmalary reklama çärelerini geçirmekligi dürli hilli gurýarlar. Olar özleriniň reklama

bölämlerini döretmekligiň ýoly bilen gidýärler we reklamany özleri taýýarlaýarlar, ýa-da ýöriteleşdirilen reklama agentlikleriň hyzmatyndan peýdalanýarlar.

Reklama işiniň möçberi uly bolmadyk firmalarda reklama bölümi kammersiya direktorynyň gös-göni özüne tabyn edilyär.

Reklama işiniň möçberi uly bolan firmalarda öz dolandyryjysynyň baş tutanlygyndaky reklama bölümi marketing boýunça menejere garaşly edilyär.

Häzirki wagtda “doly hyzmat ediş” reklama agentlikleri has giň ýaýrandyr. Şol agentlikler öz müşderilerine söwda we reklama syýasatynyň meseleleri boýunça konsultasiya berýärler, olara degerli maslahatlar berýärler. Ýagny “doly hyzmat ediş” agentligi reklama kompanýasyny işläp taýýarlamak we geçirmek bilen bir hatarda Marketing bilen pugta baglanyşykly hyzmatlaryň giň toplumyny hem ýerine ýetirýärler.

Häzirki zaman şertlerinde reklama işiniň tehnologiýasy kompýuterleşdirme prosesi netijesinde düýpli özgerişlere sezewar boldy. Elektronika reklama işiniň ähli ugurlaryna we serişdelerine aralaşdy. Kompýuterleşdirme firmalaryň reklama, marketing we haryt ýerleşdiriş işini berk baglanyşdyrdy.

Soňky gazanylanlarynyň arasynda telematik adyny alan kompýuterli maglumatlar banklarynyň döredilendigini, şonuň ýaly-da telewizor boýunça reklama edilyän harydy öýde oturyp buýurmak mümkinçiligi dörandigini belläp geçmek zerurdyr. Şonuň ýaly-da buýurma mebel ugry boýunça personal kompýuterleriň kömegi arkaly amala aşyrylýar. Şonuň ýaly düzgünler häzirki wagtda Ýaponiýada we ABŞ-da hereket edýär.

Dürli hilli sergiler, ýarmarkalar hakynda gürrüň edenimizde, olaryň günbatar Ýewropa ýurtlarynda we ABŞ-da ýaýrow tapandygyny aýtmalydyr.

Halkara sergileriniň we ýarmakalarynyň ösdürilmegi üçin häsiýetli zat olaryň sanynyň eksportlarynyň umumy nomenklaturasyna maşynlaryň we enjamlarynyň sanynyň artmagydyr.

Sergilere we ýarmakalara gatnaşmaklyk reklama kompaniýasynyň üstünlikleri bilen bir hatarda öndürijä köp

girdeji almaklygy hem kepillendirýär. Şonuň üçin-de bazar şertlerinde “nähili?” diýen soraga bu ugurdan bolan hünärmenler jogap bermekden ýüz dönderýärler we ony gaty gizlinlikde saklaýarlar. Munuň özi erkin bazaryň kanunlarynyň biridir we ýeňiş gazanmak isleýän her bir haryt üçin mahsusdyr. “Türkmenistanda öndürildi” diýen ýazgyly dokma senagatynda öndürilýän harytlara giňden sarpa goýulýar.

Häzirki döwürde Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanda birnäçe reklama agentlikleri hereketdedir. Olardan ýurdumyzyň içinde kemala gelen “GAŞ” reklama agentliginiň esasy ugry: dizaýn, kompýuter grafikasý, wyweskalary, giň formatly peçat we başgalardyr.

“TPS”- esasy ugurlary:

- uly (partnýor) portretleri taýýarlamak we gurnamak;
- diwarlary karkasly plastik, winil plýonkasy bilen bezemek;
- reklama işlerini ýasamak we gurnamak;
- güberip çykyp durýan (ştender) eýwanlary bezemek;
- plastikden harplar bilen dürli ölçegdäki hatlary ýazmak.

Mundan başga-da, telekeçiler hukugynda türkleriň reklama agentlikleri:

- “Nuh” reklama;
- “Ibn-Gapur”;
- “Barz”;

Santa-Barbara degişli:

- “Allegro-stil”;
- “Or” we başgalary sanamak bolar.

Olar Türkmenistanyň ähli welaýatlarynda reklama işlerini amala aşyrmakda uly wezipeleri ýerine ýetirýärler.

Olara iş berijiler:

Türkmenistanyň önümçilik kärhanalary, jemgyýetçilik kärhanalary, hususy kärhanalary, paýdarlar jemgyýeti, söwda kärhanalary, bilelikdäki kärhanalar we başgalar.

Reklamanyň netijeliligine baha bermek

Hünärmenler geçirilen reklama kompaniýanyň hem kommunikiatiw, hem täjirçilik netijeliligine baha bermelidir. Kommunikatiw netijeliligini ölçemeklik ýa-da teksti synap görmeklik-sarp edijä reklamanyň täsiriniň näçe netijelilidigini görkezýär. Şular ýaly derňewi reklamany neşirde çap etmekden ýa-da telewideniýede görkezmekden öň we soňra geçirýärler. Saýlanan ýaýradys serişdede reklamany ýerleşdirmekden öň, reklama beriji sarp edijileriň toparyna reklamanyň wariantlaryny hödürlep, her haýsysyna baha bermekligine haýyş edýär. Bu usul reklamanyň hakyky täsirini ölçemegiň kämil usuly bolmasa-da, ýokary reyting bolup biljek has netijeli reklamasyna görkezýär. Eger-de netijeliligine reklama kompaniýasy geçirilenden soňra baha berilse, onda reklama beriji reklama edilen önüm barada sarp edijileriň habarlylyk derejesine ýa-da makullyk derejesine baha berip biler.

Reklamanyň täjirçilik netijeliligini kyn ölçemek. Reklamadan başga satuwyň derejesini köp dürli ýagdaýlar-harydyň häsiýetleri, onuň nyrhy we elýeterliligi täsir edýärler.

Täjirçilik netijeliligini kesgitlemegiň usullarynyň biri bolup öňki satuw derejesini, reklama edilen öňki çykdaýylar bilen deňeşdirmekden ybarat. Ýene bir usuly bolup-eksperimental usuly çykyş edýär. Mysal üçin, reklama edilen çykdaýylaryň dürli derejesinden netijeliligi kesgitlemek üçin. *Coca-Cola* kompaniýasy dürli sebitlerde reklama edilen çykdaýylaryň mukdaryny üýtgedip, satuwyň derejesindäki aratapawudy ölçäp bilýärdi. Ol belli bir adaty pul jemini bir sebitde sarp edip, ikinjisinde onuň ýarysyny, üçünjisinde bolsa adaty pul jeminiň iki esse köp sarp edip bilýärdi. Egerde şu üç sebit meňzeş bolsa we başga marketing hereketler tapawutlanmasa onda üç sany dürli sebitde satuwyň derejesindäki aratapawudy reklamanyň derejesiniň hasabyna geçirip bolýar. Has çylşyrymly eksperimentlerde başga görkezilen hem, mysal üçin maglumatlary ýaýratmaga ulanylýan ýüzlenmeleriň we serişdeleriň görnüşlerinde üýtgeşmeleri ulanyp bolýar.

Reklama baradaky başga çözümler

Reklama baş ugurlary we maksatnamalary işläp taýýarlananlarynda kärhana ýene-de iki soragy çözmelidir. Birinjiden, öz reklama işini kärhana nähili gurnajak bolýar, ýagny dürli borçlar nähili ýaýradylar? Ikinjiden, halkara bazarda kärhana öz reklama işini nähili amala aşyrýar?

Reklama kompaniýanyň gurnalyşy.

Dürli kärhanalar reklama degişli soraglary dürli usullar bilen çözüärler. Kiçiräk we orta ölçegli kärhanalarda reklama bilen ýerleşdiriş ýa-da marketing bölüminiň hünärmeni meşgullanýar. Uly kärhanalar reklama bölümleri döretmäge özlerine mümkinçilik döredip bilýärler, olar reklama agentlikler bilen hyzmatdaşlyk edip bilýärler ýa-da göni marketingi

gurap we başga-da agentleriň meşgullanmaýan reklama işler bilen meşgullanyp bilýärler. Emma kärhanalaryň köpüsi daşky reklama agentliklere ýüzlenmäge makul bildirýärler, sebäbi munuň özi birnäçe artykmaçlyklary berýär.

Reklama agentligi nähili işleýär?

Agentlikler XIX asyryň ortasynda köpçülikleýin maglumatlary serişdelerine işleýän we dürli kärhanalar reklama ýerlerini satýany üçin komission tölegleri alýan satyjylaryň we brokerleriň teklibi boýunça döredildi. Wagtyň geçmegi bilen satyjylar reklamany taýarlamakda müşderlere kömek edip başladylar. Netijede, olar agentleri döredip, olaryň reklama berijiler bilen gatnaşyklary köpçülikleýin maglumatlar serişdeler bilen gatnaşyklara görä ýakyn boldy.

Reklama agentligi- marketing hyzmatlaryny hödürleýän firma bolup, ol reklama kompaniýalary ýa-da olaryň aýratyn elementlerini meýilnamalaşdyrmakda, taýýarlamakda, amala aşyrmakda we baha bermekde kärhanalara kömek edýär.

Häzir agentliklerde kärhananyň öz işgärlerine gorä reklamanyň meseleleri düzgün bolşy ýaly gowy çözüän hünärmenler işleýär. Mundan başga, şular ýaly agentler kärhananyň meselelerine başga gözler bilen seredip bilýärler. Olaryň dürli müşderler bilen we dürli ýagdaýlarda işlemäge uly tejribesi bar. Şonuň üçin kärhananyň özünde güýçli reklama

bölümi bolsa-da, häzirki wagtda reklama agentlikleriň hyzmatlaryny olar ulanýarlar.

Türkmenistanda işleýän belli reklama agentlikleriň arasynda “TPS” (“Творчество плюс совершенство”, ýagny “Döredijilik goşmak kämillik” diýmekdir) hem-de “Allegro” ýaly reklama agentlikler belli.

Reklama agentlikleriň köpüsi reklama kampaniýasynyň hemme tapgyrlaryny – kampaniýanyň meýilnamasyny döretmekden reklama ýüzlenmeleri taýýarlamak, ýerleşdirmek we baha bermäge çenli geçirmek üçin ýeterlik işgärleri we resurslary bar. Agentlikde dört bölüm işleýär. *Döredijik bölümi* esasy pikirleri oýlap tapyp, reklamany döredýär. *Reklamany ýaýratmak boýunça bölüm* serişdeleri saýlap, reklama materiallary ýerleşdirýär. *Derňew bölümünde* auditoriýanyň häsiýetnamasyny, zerurlyklary we islegleri öwrenilýär. *Biznes – bölüm* agentligiň işi bilen baglanyşykly hemme iş soraglary bilen meşgullanýar. Her bir reklama beriji agentligiň işgäri müşder – menejeri bilen iş çalyşýar. Emma her bölümiň işgärleri birnäçe talapkärlere hem işläp bilýärler.

Düzgün bolşy ýaly, reklama agentlikleriň hyzmatlary komission tölegleri ýa-da haklar (gonorarlar) görnüşde tölenýär. Öňler olar reklama sarp edilen serişdeleriň jeminden 15% alýardylar.

Ýöne soňky wagtlar şular ýaly ulgam hem reklama berijileriň, hem agentlikleriň göwünlerinden turmady. Uly reklama berijiler şol bir hyzmatlary biz hem, kiçi reklama berijiler görä köp töleýäris diýýip zeýrenýärler. Komission tölegleriň ulgamy reklamany ýaýratmagyň arzan serişdelerinden we gysga wagtlaýyn reklama kampaniýalary ret etmäge mejbur edýärler diýýip ynanýarlar. Reklama agentlikleriň işinde, ýagny olar sarp ediljilere nähili ýetýändiginde uly üýtgeşikler geçendigini ýatdan çykarmaly däl. Şu günler olar diňe telewizion torlary we žurnaldaky reklamany ulanmany, reklamany ýaýratmagyň gymmat serişdelerini ulanýarlar. Emma häzir täze, has arzan serişdeler, mysal üçin,

Internet bar. Häzirki wagtda reklama agentlikleriň hyzmatlaryna tölemegiň täze usullary ýüze çykdy. Görnüşleri dürli bolup bilýärler: bellenen gonorar ýa-da sagatlaýyn töleg; agentligiň işläp taýýarlan reklama kampaniýalaryň netijeliliginde esaslanan töleg ýa-da birnäçe görnüşleriň utgaşdyrylyşy.

Reklama agentlikleriň işine uly täsir edýän ýene bir meýil bar. Olaryň köpüsi diwersifikasiýanyň hasabyna bazarda ösüp we bekejek bolýarlar, ýagny ýanyndaky marketing hyzmatlaryny hödürlep başlaýarlar. Şular ýaly täze görnüşli diwersifisirlenen agentlikler birleşdirilen marketing we herekede getirmek boýunça hyzmatlaryň doly toplumyny: reklamany, satuwy höweslendirmegi, marketing derňewleri, jemgyýetçilik bilen gatnaşyklary, göni marketingi we interaktiw marketingi hödürleýärler. Olaryň käbirisi öz müşderileri üçin “doly marketing hyzmatdaş” boljak bolup şu sanawa marketing soraglar boýunça konsaltingi, telewizion gepleşikleri döretmek, söwda işgärleri okatmak boýunça we başga hyzmatlary goşýarlar.

Ýöne soňky wagtlar reklama berijiler köplenç adaty reklama hyzmatlaryny, göni marketingi, satuwy höweslendirmegi we käwagt jemgyýetçilik bilen gatnaşyklary sargyt edýärler. Sonuň üçin köp agentlikler işleriň dürli görnüşleri bilen meşgullanman öz adaty hyzmatlarynda jemlendiler. Olaryň käbirisi öz döredijilik laboratoriyalaryny – kiçiräk garaşsyz agentlikleri dörediler, olar býurokratiki häsiýetsiz reklama kampaniýalary müşderler üçin işläp taýýarlaýarlar.

Halkara reklama barada çözümler

Dürli ýurtlaryň reklama berijileri satuwyň halkara bazarlaryna çykanlarynda, içki bazarlarda işlänlerinde azar bemeýän soraglar bilen duş gelýärler. Ilki bilen olar dürli ýurtlaryň bazarlarynyň seýrek duş gelýän (unikal) häsiýetlerine reklamany halkara bazarda haýsy derejä çenli uýgunlaşdyrmak barada çözmelidir. Käbir uly reklama berijiler öz söwda markalarynyň bütün dünýä belliligini dünýä derejesinde ýokary standartlaşdyrmagyň kömegi bilen saklajak boldular. Mysal üçin,

Jeep kompaniýasy berklik we ygtybarlyk ýaly tehniki häsiýetleriň, esasynda özüne bütün dünýä belli imidži dörettdi; *Sprayt* içgisi *Coca – Cola* kompaniýasy millete bagly bolmany hemme ýurtlaryň ýaşlary üçin dörettdi. *Gillette* kompaniýasynyň *Sensor Excel for Women* päkiniň reklamasy bütün dünýä boýunça meňzeş; oňa ýerli medeniýetiň aýratynlyklaryny hasaba alyp diňe kiçiräk üýtgeşmeler girizilýär.

Reklamanyň standartizasiýasy – reklama çykadjylar azalýar, dünýä masştabynda reklama kompaniýalaryň sazlaşmagy gowylanýar, kärhananyň ýa-da harydyň imidži üýtgemez ýaly birnäçe artykmaçlyklary üpjün edýär. Ýöne standartizasiýanyň ýetmezçilikleri hem bar. Olardan iň wajyp bolup – diňe kontinentleriň arasynda dälde, söwda soýuzlaryň, mysal üçin, Ýewropa soýuzy, düzümine girýän ýurtlaryň arasyndaky medeni, demografiki we ykdysady tapawutlary äsgermezlik bolup durýar. Şonuň üçin tejribeli reklamistler “Global pikirlen, lokal (ýerli) hereket et” diýen ýorelge boýunça hereket edýärler. Munuň üçin olar reklama kompaniýalaryň netijeliligini we ylalaşyklygyny ýokarlandyrmaga ýardam berýän global reklama baş ugurlary işläp taýýarlap, soňra ýerli bazaryň sarp edijileriniň zerurlyklaryna we tamalaryna gowy laýyk geler ýaly bu reklama kompaniýalary uýgunlaşdyrýarlar.

Mysal üçin, *Coca – Cola* kompaniýasy reklama rolikleriň uly toplumyny dörettdi, bulary dürli bazarlarda ulanyp ýa-da olary uýgunlaşdyryp bolýar. Şu rolikleriň käbirlerini azajyk üýtgedip, mysal üçin, başga dile terjime edip dürli ýurtlarda ulanyp bolýar. Ýerli we regional menejerler dürli bazarlar üçin haýsy klipler laýyk gelýändigini çözüýärler.

Halkara reklama berijiler başgada wajyp meseleler bilen duş gelýärler. Mysal üçin, reklamany ýaýratmagyň serişdeleriniň bahasy we olaryň el ýeterligi dürli ýurtlarda dürli bolýar. Dürli ýurtlarda reklama kompaniýalaryň işi döwlet tarapyndan dürli derejede kadalaşdyrylýar. Mysal üçin, köp ýurtlarda reklama üçin sarp ediljek serişdeleriň jemini, reklamanyň temalaryny we sygaryny, reklamanyň maksatnamasynyň başga jähtleri çäklendirýän kanunlar bar. Bu çäklendirmeleriň hemmesi reklama

berijilere öz reklama kompaniýalaryny dürli ýurtlaryň şertlerine uýgunlaşdyrmalydygyna getirýärler.

Mysal üçin, musulman ýurtlarda humarly içgileri reklama etmek we satmak bolanok. Köp ýurtlarda temmäki önümleriň reklamasy kadalaşdyrylýar. Beýik Britaniýa häzirki wagtda temmäki önümleriň reklamasy gadagan etmekden başga, sport komandalaryna temmäki kompaniýalarynyň howandarlyk goldawyny bes etjek bolýar. Norwegiýada, Şwesiýada we käbir başga ýurtlarda 12 ýaşdan kiçi çagalara gönükdirilen islendik telewizion reklamasy gadagan, Şwesiýa Ýewropa soýuzynyň hemme ýurtlaryna bu gadaganlygy ýaýratmagyny gazanýar. Şonuň üçin häzir *McDonald's* öňünden gaçyp Şwesiýada özüni çagalar däl-de maşgala restorany ýaly reklama edýär.

ABŞ-da we Kanada-da birnäçe harytlar deňeşdirilende hiç kim geň görmeýär. Beýik Britaniýada şular ýaly reklama seýrek ulanylýar, Ýaponiýa-da ol makul däl, Hindistan-da we Braziliýa-da şular ýaly reklama göýberilse kanun bozulýandyr. Şonuň üçin Ýaponiýa-da köp telewizion stansiýalar *PepsiCo*-nyň reklamasy göýbermäge ret etdiler, sebäbi onda dürli içgileriň tagamy deňeşdirilýärdi, bu bolsa sud işine garamaklyga getirerdi. Hytaýda telewideniýede we radioda reklama degişli berk gözegçilik girizilen. Mysal üçin, “iň gowy” diýen sözler gadagan, “jemgyýet esaslary bozýan” reklama sýužetler göýberilmeýär. Hindistan-da *Coca-Cola*-nyň filialy reklama aksiýasyny geçirip, alyjylara baýraklar, mysal üçin, Golliwuda gitmeklik hödürlenýärdi. Bu aksiýany bes etmeli boldy, sebäbi ol bu ýurtdaky söwda tejribesine garşy gelýärdi, ol satyn alyş hadysasynda alyjylara “humarly oýunlary oýnamaga” çagyryýardy.

Şeýlelikde, reklama berijiler regional reklama kompaniýalary sazlaşdyrmak üçin global reklama baş ugurlaryny işläp taýýarlasalar hem, maglumatlary ýaýradýan serişdeleriniň aýratynlyklaryny we reklama işiniň döwlet çäklendirmelerini hasaba alyp takyk reklama kompaniýalaryny ýerli medeni aýratynlyklara we däplere uýgunlaşdyrmaly bolýar.

2.3. Satuwy höweslendirmek

Reklama işi başga serişdeleriň – satuwy höweslendirmek we wagyz etmek boýunça çäreler tagallalary bilen dolýar, olar bazar işiniň toplumynyň düzümine girýär.

Satuwy höweslendirmek - bazaryň jogap reaksiýasyny tizleşdirip biljek ýa-da güýçlendirip biljek höweslendirýän täsirini dürli serişdeleriniň ulanylyşydyr.

Bulara - **alyjylary höweslendirmek** (nusgalary, kuponlary ýaýratmak, puly yzyna gaýtarmak hakda teklipler, ýeňillik nyrhlar boýunça satylýan gaplary hödürlemek, baýraklar, başdeşikler, ýeňillik talonlar, demonstrasiýalar), **söwdanyň sferasyny höweslendirmek** (satyn almak üçin ýeňillikler, mugt harytlary hödürlemek, nomenklaturalaryna harydy goňandygy üçin dilerlere ýeňillikler, bilelikde mahabatlandyrmany geçirmek, öňe iterýän – baýraklary bermek, dilerleriň söwda bäsleşiklerini geçirmek) we **kärhananyň öz söwda işgärlerini höweslendirmek** (baýraklar, başdeşikler, satyjylaryň maslahatlary) degişlidir.

Satuwy höweslendirmek serişdelerini kärhanalaryň köpüsi ulanýar, olaryň öndürijiler, distribýutorlar (lomaý satyjy bolup, maksatly bazarda eksportýor bilen şertnama boýunça işleýän daşary ýurt firmasydyr), bölek satuw satyjylar, söwda-senagat assosiasiýalar we kommersiýa däl edaralar bardyr. Tajirçilik däl kärhana mysaly hökmünde buthanany getirip bilýäris.

Satuwy höweslendirmek boýunça işleriň örän çalt ösüşine, has hem alyjylar bazarlarynda birnäçe ýagdaýlar ýardam edýär:

1. Ýolbaşçylar satuwyň netijeli serişdeleriniň biri hökmünde höweslendirmegi kabul edýärler.

2. Harytlar boýunça dolandyryjylaryň köpüsi, satuwy höweslendirmegiň serişdelerini ulanmagynyň başaraňlygyny tapýarlar.

3. Harytlar boýunça dolandyryjylary, satuwyň ösdürilmegini talap edip gitdigiçe güýçli gysýarlar.

4. Bäsdeşleriň köpüsi satuwy höweslendirmek boýunça işlerini başlaýarlar.

5. Öndürijiler tarapyndan dellallar köpräk ýeňillikleri talap edýärler.

6. Reklamanyň netijeliligi ösüp duran harajatlar, maglumatlary ýaýradýan serişdelere reklama barlygy we kanun çykaryjy çäklendirmeler sebäpli peselýär.

Satuwy höweslendirmegiň serişdelerini “alyjylara ýeňillik” gurmaga ýardam edýän we ýardam etmeýän toparlara bölüp bolýar. Alyjylaryň gözlerinde ýeňillikleri kemala getirmäge ýardam edýän serişdeler köplenç söwda ýüzlenmäni ýeňillik şertleşigi hödürlep, mysal üçin: mugt nusgalary, söwda ýüzlenmeleri, çap edilen kuponlary we haryt bilen gös-göni baglanyşykly baýraklary ýaýradylanda bile geçirilýär. Alyjylaryň gözlerinde ýeňillikleri döretmeýän satuwy höweslendirmegiň serişdeleriniň arasynda - ýeňillik nyrhlar boýunça satylýan gaplar, haryt bilen gös-göni baglanyşykly däl alyjylara baýraklar, başleşlikler we lotereýalar, alyjylara puly yzyna gaýtarmak we bölek satuw satyjylara ýeňillikleri hödürlemek ýaly serişdeler bolýar. Alyjylaryň gözlerinde ýeňillikleri kemala getirmäge ýardam edýän serişdeleriň ulanylyşy markaly haryt hakda habarlylygy berkitmäge we onuň manysyny düşünmäge kömek edýär.

Satuwy höweslendirmek reklama bilen bilelikde ulanylanda has netijeli bolýar.

Satuwy höweslendirmegi ulanmaga karar etse, kärhana onuň meselelerini kesgitlemeli, höweslendirmeleriň zerur serişdelerini saýlamaly, laýyk gelýän maksatnamany işläp taýýarlamaly, onuň ilkinji barlaglaryny we durmuşa geçirmekligini guramaly, onuň gidişine gözegçiligi üpjün etmeli we ýetilen netijelere baha bermeli.

Satuwy höweslendirmegiň meseleleriniň goýluşy

Satuwy höweslendirmegiň meseleleri harydyň bazar işiniň meselelerinden çykýar. Höweslendirmegiň takyk meseleleri bazaryň tipine görä dürli- dürli bolýar. Alyjylary höweslendirmek

meseleleriniň bir görnüşi - harydy has intensiw ulanmaga, ony has iri gapda satyn almagy höweslendirmek, harydy islemeýän alyjylary ony dadyp görmäge höwes döretmek, bäsdeşleriň markalaryny satyn alýanlary oňa çekmek. Bölek satuw satyjylar üçin bu - öz assortimentine täze harydy goşmagyny höweslendirmek, haryt we onuň bilen baglanyşykly önümleriň gorunyň has ýokary derejesini goldamak, bäsdeşleriň edip başlan höweslendirmek çärelerini bozmak, bölek satuw satyjylarda marka yhlaslylygy kemala getirmek we öz harydy bilen täze bölek satuw nokatlara ornaşdyrmakdyr. Öz satyjylaryna bolsa bu täze harydy ýa-da täze modeli olaryň goldamagyny höweslendirmek, olaryň müşderileriniň ýanyna köprük barmaklygyny höweslendirmek we möwsümsiz satmaklygyň derejesini ýokarlandyrmak boýunça tagallary höweslendirmek degişlidir.

Satuwy höweslendirmegiň serişdelerini saýlamak

Satuwy höweslendirmegiň meseleleriniň çözgütleri örän köp serişdeleriň kömegi bilen çözülýär. Munda bazar işi meýilnamasynyň işläp taýýarlaýjysy bazaryň tipini, satuwy höweslendirmegiň sferasynda takyk meseleleri, şu wagtky konýunkturany her bir ulanylýan serişdeleriň peýdalydygyny hasaba almaly.

Ýeňillik nyrh boýunça nusgalar, kuponlar, gaplar, baýraklar we ýeňillik talonlar. Bular esasy serişdeler bolup durýar, bularyň esasynda alyjylary höweslendirmek boýunça iş gurnalýar. Nusgalary ýaýratmak - bu alyjylara harydy mugt ýa-da datmak üçin hödürlemektir. Nusgalary “her gaba” ýörelge boýunça eltyärler, poçta üsti bilen iberýärler, dükanda paýlaýarlar, başga bir haryda goşýarlar ýa-da mahabatlandyрма hödürlemede utýarlar. Nusgalary ýaýratmak - täze harydy görkezmegi iň netijeli we iň gymmat usulydyr.

Kuponlar - sertifikat bolup, belli bir haryt satyn alnanda alyja şertleşilen tygşyda hukuk berýär. Kuponlary poçta arkaly iberip, başga harytlara goşup, mahabatlandyрма

bildirişlere girizip bolýar. Olar markaly harydyň satuwyny höweslendirmek we täze harydy datmak üçin alyjylary höweslendirip bilýärler.

Ýenillik nyrh boýunça gaplar (bulary nyrhdan kiçijik ýenillikli şertleşik diýip hem atlandyryýarlar) bu harydyň adaty nyrhyna garşy belli bir tygşydy alyja hödürlemekdir. Olar hakda maglumatlary harydyň belgilerinde ýa-da gaplarynda ýerleşdirýärler. Bu - **peseldilen nyrh boýunça gaplar** bolup bilýär, bu ýagdaýda peseldilen nyrh boýunça harydyň gaplarynyň bir görnüşini (mysal üçin, iki paçka biriniň nyrhy boýunça) satýarlar, ýa-da **gaplar – toplum**, bu ýagdaýda iki bile bolýan harydyň toplumyny satýarlar (mysal üçin, diş şýotkasy we pastasy). Satuwyň az wagtlaýyn ösüşiniň höweslendirmeginiň ukyplygy bilen ýenillik nyrh boýunça gaplar kuponlardanam artyp geçýär.

Baýrak - haryt bolup, ony pes bahadan ýa-da başga harydy satyn almak üçin sylaglamak hökmünde mugt hödürleýärler. Garaşsyz we Bitarap Türkmenistanymyzyň paýtagtynda - Aşgabat şäherinde ýerleşýän “Çoşkun tekstil” firmasynyň dükanelarynda “Suwari” fabrigiň öndürýän önümleri satylanda iki sany haryt alana üçünjisi sowgat berilýär. Aşgabat şäherinde firmanyň 3 dükany işleýär, üçüsinde-de şular ýaly baýraklar hödürrenýär. “Çoşgun tekstil” firmasynyň marketing bölümi şu meselleri çözüýär. Käbir harytlar möwsümleýin, köplenç şular ýaly harytlara baýraklar goýulýar, sebäbi “Suwari” fabrigi önümleri öndürüp dur, Türkiýeden harytlar pes bahadan getirilip dur - möwsümleýin harytlar satylan galsa, puluň hereketi togtaýar. “Çoşkun tekstil” firmasynyň dükanelarynda satylan önümleriň assortimenti giň, şolaryň içinde - köýnekler, balaklar, joraplar, kostýumlar, köwüşler, galstuklar, ýubkalar, içki geýimler we başgalar bar. Aşgabat şäherimizde ýerleşýän “Ýimpaş” söwda merkezinde birinji gatda “2 sany Dax 450 gr. Ýuwujy serişdesini alana 1 sany Palmoliwe – 7,5 ml. Ýuwujy sowgat”, ýa-da “4 sany OMO (500 gr.) alana Domestos mugt”, ýa-da “Satyn al! 10 % sowgat” diýip ýazgylar asylgy.

3-nji gatynda bolsa, işleýän restoranyň ýanynda “Restoranda naharlanana çay, kofe mugt” diýip ýazgysy bar. “Ýimpaş” söwda merkezi 3 gatdan durýar we ilata hödürlenýän harytlaryň assortimenti giň. Onuň 1-nji gatynda supermarket ýerleşýär, onda giň assortimentde azyk harytlar, hojalyk harytlar we başgalar satylýar. 2-nji gatynda - dokma bölümi - oýnawaçlar, öý goşlary, sport egin – eşikleri, çaga egin – eşikleri, jinsiler, aýal egin – eşikleri, aýakgaplar, köýnekler we başgalar, mebel bölümi bar; 3-nji gatynda bolsa - restoran, bilýard salony, çagalar üçin oýun salony hem işleýär. Şular ýaly satuwy höweslendirmegiň serişdeleri alyjylaryň aňyna psihologiki täsir edýär.

Baýrak gaplaryň içinde ýa-da daşynda ýerleşip, harydyň ýanynda bolýar. Eger-de gap köp gezek ulanylýan bolsa, onda baýrak hökmünde gaplaryň özleri hem çykyş edip bilýär. Alyjylar haryt satyn aldym diýip, mysal üçin, gabynyň gapagyny delil ýaly hödürleseler, olara poçta arkaly mugt baýrak, ýagny haryt iberýärler. Öz - özüni ýok ediş baýrak haryt bolup, ony soraýan alyjlara adaty bölek satuw nyrhdan aşak satýarlar.

Ýeňillik talonlar - baýragyň ýöriteleşdirilen görnüşi bolup, ony alyjylar bir zat satyn alyp, ýörite çalşylýan nokatlarda haryda hem çalşyp bilýärler. Birinji bolup ýeňillik talonlary ulanýan kärhanalar özlerine täze goşmaça müşderileri çekýärler. Başga kärhanalar şular ýaly talonlary goranma maksatlar bilen ulanylýarlar, ýöne soňunda ýeňillik talonlar hemmesi üçin artykmaç ýük bolup dolanýarlar. Şonda käbir kärhanalar olardan dänmek çözgüdini kabul edýärler we has pes bahalary yerine hödürleýärler.

Satylýan ýerlerde harydyň ekspozisiýasy we görkezilmesi. Harydyň satylýan we satyn alynýan ýerlerinde ekspozisiýalaryny we görkezmesini gurnaýarlar. Gynansak hem, bölek satuw satyjylar ekspozision desgalar, ýazgylar, plakatlar bilen kän bir meşgullanasy gelenok. Öndürijiler - kämil ekspozision bezelişi gurnaýarlar we ony öz ýüzlenmeleri telewideniýede ýa-da medbugatda baglaşdyrýarlar.

Söwdanyň sferasyny höweslendirmek. Lomaý we bölek satuw satyjylar tarapyndan özlerine hyzmatdaşlyk üpjün etjek bolup öndürijiler birnäçe özböluşly ugurlary ulanýarlar. Satyn alnany üçin ýeňillikleri öndüriji hödürläp bilýär, ýagny kesgitlenen wagtda, satyn alnan harydyň her bir ýaşiginde nyrdan ýeňillik ýagtyýaryna berýär. Şular ýaly tekliplik köp mukdarda satyn almaga ýa-da öň alynmadyk täze harydy satyn almaga dilerleri höweslendirýär.

Nomenklatura haryt goşmak üçin hem öndüriji ýeňillik hödürläp bilýär we jemagada harydy görkezmek boýunça dilerin harajatlaryny töleýär. Öndürijileriň harytlarynyň mahabatlandyrmasyny geçirmek bilen baglanyşykly dilerleriň tagallalaryny mahabatlandyрма üçin ýeňillik ýerini doldurýär. Harydy üýtgeşik goýluşy boýunça dilerleriň tagallalaryny, ekspozisiýany gurnamak üçin ýeňillikler ýerini doldurýär.

Öndüriji mugt haryt, ýagny harydyň kesgitlenen mukdaryny satyn alan dellala birnäçe goşmaça gap hödürläp bilýär. Oz harydyny çaltlaşdyrmak boýunça tagallalar üçin dilerlere ýa-da olaryň satyjylaryna nagt pul ýa-da söwgat görnüşde iterýän - baýrak hödürläp bilýär. “Ýimpaş” söwda merkeziniň 1-nji gatynyň supermarket bölümünde şeýle bildiriş bar:

Mundan başga “Ýimpaş” söwda merkezinde söwda sferasyny höweslendirmäge köp ýeňillikler (indirimler) edilýär.

1-nji gatynyň supermarket bölümünde “Aýtaç harytlaryna - 20 %; 2-nji gatynda dokma bölümünde - “oýnawaçlara, oý goşlary, sport egin – eşiklere, aýal egin – eşiklere, çaga egin – eşiklere – 20 %; “aýakgaplara, köýneklere- 30 %; mebel bölümünde bolsa - “mebel - 10 % indirimler” diýip hemme ýerinde ýazgylar bar. Ýeňillikler boýunça her bir bölümün menejerleri söwda bölümüne teklipleri berýärler, soň şol tekliplere söwda bölümü Baş direktor bilen bilelikde seredýärler.

Öndüriji kärhananyň adyny görkezýän sowgatlary mugt hödürläp bilýär, ýagny ruçkalar, galamlar, kalendarlar, press-

papýe (sorguçly basgyç), kagyzzan otly çöpleriň toplumy, bloknolar, küldanlar, çyzgyçlar we ş.m. “Ýimpaş” söwda merkezinde Türkmenistanyň “Tekstil Marketing” kärhanasynyň hem jinsi önümleri satylýar. “Tekstil Marketing”, ýagny öndüriji jinsi balak alana, mugt sowgat, ýagny maýka hödürleýär. Ol hakda şeýle bildiriş bar. *“Bir jins balak alana bir ýurpriz sowgat bizden”*.

Professional duşuşyklar we ýöriteleşdirilen sergiler.

Ýöriteleşdirilen sergilere gatnaşyp satyjylar birnäçe peýda almagy göz önünde tutýarlar, şolaryň içinde taze bolup biljek alyjylary ýüze çykarmak, müşderiler bilen şertnamalary saklamak, täze harytlary görkezmek, taze talap edijiler bilen tanyşmak we ş.m.-ler bardyr.

Bäsleşikler, lotereýalar, oýunlar.

Bäsleşikler, lotereýalar, we oýunlar şowly we has yhlasly alyjylara, dilerlere ýa-da kommiwoýažorlara bir zadý utmaga mümkinçilik berýärler - pully baýrak, dynç alyş putýowka ýa-da haryt, bäsleşigiň talaby bar – alyjylar şoňa çaklama, tekliplik we ş.m. hödürlemeli. Hödürlenlen maglumatlary ýörite emin bahalaryň gowularyny saýlaýar. Lotereýanyň talaplary - alyjylar ýaryşa gatnaşdyrylmaly. Oýnuň arasynda her bir satyn alyşda alyjy bir zat alýar - bingo oýny üçin nomerler ýa-da baýrak utmak üçin edip biljek ýetmeýän harplar. Söwda bäsleşigi - kesgitlenen wagtyň dowamynda öz söwda tagallalaryny iki esse ulaltmaga höwes döretmek maksady bilen dilerler ýa-da karhananyň öz söwda işgärleri üçin geçirilýän bäsleşikdir. Iň ýokary netije gazananlar baýrak alýarlar.

Satuwy höweslendirmegiň maksatnamasyny işläp taýýarlamak.

Bazar işi meýilnamany işläp taýarlaýjy birnäçe goşmaça çözgütleri kabul etmeli. Aýratyn hem, bazaryň işgäri şeýle karara gelmeli – kim maksatnamany taýýarlamaga gatnaşyp bilýär, höweslendirmek boýunça öz çäresini nädip mahabatlandyрма etmeli, näçe wagta çeker, haçan başlanar we ony geçirmek üçin nähili serişdeleri çykarmaly, näçe esse intensiw höweslendirmäni ulanmaly.

Höweslendirmäniň intensiwlliligi.

Bazar işgäri höweslendirmäni näçe tiz hödürlemeligi barada meseläni çözmelidir. Çäräniň şowlulugy üçin höweslendirmegiň belli bir minimumy zerur. Has güýçli stimul köp söwda üpjün eder, ýöne hemişe pese duşýan satuwyň depgininde üpjün eder.

Gatnaşmagyň şertleri.

Stimullar hemmelere ýa-da alyjylaryň aýry toparlaryna hödürlenip bilner.

Höweslendirmegiň maksatnamasy hakda maglumatlary ýaýratmagyň serişdeleri. Bazar işgäri şeýle karara gelmeli – özüniň höweslendirmek maksatnamasy hakda maglumatlary nähili ýaýratmaly we oňa ünsi nähili çekmeli. Harydyň nyrhyndan ýenililikleri hödürleýän kuponlary gaplaryň özünde, dükanlardan, poçta arkaly ýa-da mahabatlandyrmagyň serişdeleriniň kömegi bilen ýaýradyp bolýar. Her bir ýaýratmagyň usulyna öz içine alýan derejesi we harajatlar mahsus bolýar.

Höweslendirmegiň maksatnamasynyň dowamlylygy. Eger-de satuwy höweslendirmek boýunça çäreleriň dowamlylygy has gysga bolsa, onda alyjylaryň köpüsi hödürlerlenýän peýdalary ulanyp bilmeýärler, sebäbi mümkin edil şol wagt olarda ikinji gezek harydy satyn almakda zerurlygy bolmaz. Eger-de çäre has uzaga çekse, onda derrew işlere iterýän tekliş, öz zarýadynyň bölegini ýitirer.

Satuwy höweslendirmek boýunça çäreleri geçirmek üçin wagty saýlamak.

Haryt markalar boýunça dolandyryjylar satuwy höweslendirmek boýunça çäreleri geçirmekligiň kalendar möhletlerini saýlamaly. Bu möhletlerden önümçilik hem, satuwyň gullugy hem, haryt herekediň gullugy hem ugur alýarlar. Mundan başga oň meýilnamada görkezilmedik çäreleri hem geçirmekligi ýüze çykyp biler, şonda has gysga möhletde aragatnaşyklary ýola goýmagyny talap eder.

Satuwy höweslendirmäge jemjeýji býüjet. Satuwy höweslendirmek boýunça smetany iki usul bilen işläp taýýarlap bolýar. Bazar işgäri takyk çäreleri saýlap olaryň bahasyny

hasaplap bilýär. Ýöne köplenç goýberilen pullaryň möçberi umumy býujetden göterim görnüşde kesgitlenilýär.

Satuwy höweslendirmek maksatnamasynyň ilkinji synagy. Mümkün boldygyça satuwy höweslendirmegiň hemme ulanylýan serişdelerini önünden synamaly we olaryň laýyk gelýändigine we zerur stimullary üpjün edýanligine göz ýetirmeli.

Satuwy höweslendirmek, maksatnamany durmuşa geçirmek. Satuwy höweslendirmek boýunça her bir çäre kärhanada aýry meýilnama işläp taýarlamaly. Ol hem taýarlaýjy möwsümi, hem işjeň täjirçilik möwsümini özüne almaly. Taýýarlaýjy möwsüm - bu maksatnama başlamanka ony taýýarlamak üçin zerur wagtydyr. İşjeň täjirçilik möwsümi çäräniň başlan wagtyndan dowam edip ol gutarandan hem tamamlanýar.

Satuwy höweslendirmek maksatnamasynyň netijelerine baha berlişi.

Satuwy höweslendirmek maksatnamasynyň netijelerine baha bermek uly ähmiýetlidir, ýöne oňa kän bir üns bermeyärler. Öndürijiler 4 usullaryň birini ulanyp bilýärler. Köplenç – satuwyň görkezijileriniň deňeşdirmek usulyny, ýagny höweslendirmek maksatnamasyny geçirmekden ön, geçirilip durka we ondan soň ulanýarlar.

Höweslendirmek maksatnamasynda, alyjylaryň haýsy toparlarynyň seslenendigi we ol gutaransoň olaryň nähili özlerini alyp barylary hakda, alyjylar hakda maglumatlar görkezýärler. Eger-de goşmaça maglumatlar gerek bolsa alyjylardan sorag-jogap geçirilýär, ýagny höweslendirmek kompaniýasy ýatlaryna düşýärmí, ol geçirilýärkä olar nähili pikirdedi, hödülenýän peýdala-rynyň näçesini ulandy, geljekde markalar saýlananda olaryň alyjylyk häsiýetlerine täsir boldumyka. Satuwy höweslendirmek boýunça çäreleri synag geçirmek ýoly bilen hem baha berip bolýar, şonda sti-mullaryň gymmat ähmiýetliligini, täsir edýän dowamlyly-gyny we ol hakda maglumatlary ýaýratmak serişdelerini üýtgedýärler.

Umuman, höweslendirmek toplumynyň çäginde satuwy höweslendirmekligiň wajyp roly ýerine ýetirýändigini düşnükli. Onuň ulanyşynyň öz talaplary bar: meseleleri anyk goýmaly, laýyk geljek serişdeleri saýlamaly, işleriň maksatnamasyny işläp taýýarlamaly, ilkinji synagy etmeli, durmuşa geçirmeli we ýeten netijelere baha bermeli.

Satuwy höweslendirmek bilen bilelikde höweslendirmegiň esasy serişdeleriniň biri bolup propaganda (wagyz etmek) durýar.

Wagyz etmek - maglumat ýaýradýan hemme serişdelerde ýeri, wagty tölegsiz amala aşyrylýar, bular kärhananyň häzirki we bolup biljek müşderileri üçin okamaga, görmäge ýa-da diňlemäge ýeterli takyk meseläni çözmek üçin - goýlan maksada ýetmäge ukyply bolmaly. Wagyz etmek işleriniň aglabasy has netijeli bolýar.

Wagyz etmegi - markaly we adaty harytlary, şah-syýetleri, ýerleri, ideýalary, işleri, kärhanalary we hatda bütün ýurdy meşhur etmek üçin ulanylýar. Kärhanalar özüne üns çekdirmek ýa-da özi hakda amatly däl pikiri düzetmek üçin wagyz etmegi ulanýarlar. Käbir ýurtlar syýahatçylary, daşary ýurt maýa goýumlaryny çekmek üçin we özlere halkara goldawy üpjün etmek üçin wagyz etmegi ulanylýarlar.

Düzüm bölegi bilen wagyz etmek has giň düşüňjä eýe bolup, onda jemgyýetçilik pikirleri öwrenilýär. Jemgyýetçilik pikirini bilmek, döretmek boýunça işleriň önünde birnäçe meseleleri goýýarlar. Şol meseleleri çözmek üçin jemgyýetçiliginiň pikirini guramak boýunça bölümler birnäçe serişdeleri ulanýarlar.

1. **Metbugat bilen gatnaşyklary guramak we saklamak.**

Bu işiň maksady – şahsyýetlere, harytlara ýa-da hyzmatlara ünsi çekmek üçin köpçülikleýin habar beriş serişdelerinde öwreniş – waka häsiýetli maglumatlary ýerleşdirmekde durýar.

2. **Haryt wagyz etmegi.** Takyk harytlaryň meşhurlygy boýunça dürli tagallary birleşdirýän iş.

3. **Umumy kommunikasiýasy.** Kärhananyň özboluşlylygyny jemgiýetçilik tarapdan has çuňňur düşünmegini üpjün etmäge gönükdirilen kärhananyň içki we daşky kommunikasiýasy boýunça iş.
4. **Lobbizm** – bu kanun çykaryjylygy ýa-da düzetmekligi güýçlendirmäge ýa-da onuň goýberilmezligini gazanmak maksady bilen kanun çykaryjylar we hökümet ýolbaşçylary, emeldarlar bilen iş.
5. **Maslahat bermek.** Kärhananyň jemgiýetçilik ähmiýetliligi, ýagdaýy we keşbi ýaly soraglar boýunça ýolbaşçylara maslahat bermek.

Wagyz etmek boýunça hünärmenler kärhananyň marketing bölümünde däl-de, jemgiýetçiligiň pikirini guramak boýunça bölümde jemlenýärler. Wagyz etmek haryt marketinginiň meselelerini çözmegä ýardam etmeli.

Wagyz etmek marketingde köplenç öweý ýaly hasaplanýar, sebäbi ony çäkli möçberde we seýrek ulanýarlar. Emma wagyz etmek jemgyýetçilik habardarlygyň derejesine ýatda galýan täsir edip bilýär we bu iş mahabatlandyрма görä has arzan düşýär, sebäbi maglumatlary ýaýradýan serişdelerde kärhana ýere-de, wagta-da tölemeýär. Diňe wagyz etmek işine we wagyz etmek materiallaryň iberilişine tölenýär. Eger-de kärhana gyzykly material taýýarlasa, ony maglumatlary ýaýradýan hemme serişdeler birden ulanyp bilýärler, bu bolsa mahabatlandyрма beriljek millionlarça çikdajylary tygşytlaýar. Ondan başga, bu material mahabatlandyрма görä köp unanylýar.

Haryt wagyz etmegiň haçan we hähili ulanmalydygy hakdaky sorag çözülen-de, ýolbaşçylar onuň mesellerini kemala getirmeli, ýüzlenmeleri we olary ýaýratmagyň serişdelerini saýlamaly, olaryň meýilnamasynyň durmuşa geçirilmegine gözegçilik etmeli we şu işleri bilen ýeten netijelere baha bermeli.

Wagyz etmek meselleriniň goýluşy

Ilki bilen wagyz etmegiň önünde takyk meseleleri goýmaly. Soň gazanylan netijelere baha bermäge mümkinçilik

bolar ýaly, goýlan meseleleriň esasynda takyk maksatlary işläp taýýarlamaly.

Wagyz ýüzlenmeleri we olaryň göterijilerini saýlamak

Wagyz etmek boýunça hünärmen, haýsy gyzykly materiallarda haryt hakda aýdyp geçmeligini hesgitlemeli. Mysal üçin, heniz adygmadyk kollež jemgyýetçilik tanyşlyga ýetjek bolýar. Wagyz etmek boýunça hünärmen şu maksat üçin ulanyp biljek degişli materiallary tapmaly. Mümkim, mugallymlaryň birinde üýtgeşik taryh bardyr ýa-da üýtgeşik temanyň üstünde işleýändirler. Mümkim, kolležde üýtgeşik kurslary okadýarlar. Mümkim, olaryň umumy ýaşaýyş jaýlarynda gyzykly wakalar bolup geçýändir. Düzgün bolşy ýaly, öz gözleýişň netijesinde ýüzlerçe temalar tapylýar, olary metbugat üçin işläp taýýarlap bolýar. Kollež özüne haýsy keşbi döretjek bolsa, şolar ýaly keşbi saýlanan materiallar görkezmeli.

Materiallar az bolsa wagyz etmek boýunça hünärmen waka häsiýetli çäreleri geçirmegini hödürläp bilýär, şolardan kollež howandar hökmünde çykyş eder. Şular ýaly ýagdaýda wagyz etmek boýunça hünärmen täzelikleri gözlemeýär, olary özi döredýär. Kolležde uly ylmy duşuşygy geçirmäge ideýany berip bolýar, ady belli tanymal adamlary çagyryp bolýar, metbugat - maslahatlary gurnap bolýar. Her bir şular ýaly çäre – köp dürli materiallary döretmäge mümkinçilikdir, bulary dürli auditoriýalara gönükdirip bolýar.

Waka häsiýetli çäreleri işläp taýýarlamagy ussatlygy täjirçilikden beýleki guramalar üçin serişdeleri ýygnamak boýunça kompaniýalaryň wagyz etmegi üçin has uly ähmiýetlidir. Şular ýaly ýörite çäreleriň arasynda - dabaraly ýubileýleri, çeperçilik sergileri, auksionlary, haýyr – sogap agşamlary, kitaplaryň satylyşyny, bäsleşikleri, tans agşamlary, köne zatlaryň satylyşyny we ş.m. geçirmek bolup durýar.

Wagyz etmek meýilnamasynyň durmuşa geçirilişi

Wagyz etmek çäreleriň geçirilşi aýratyň ünsi talap edýär. Mysal üçin, maglumatlary ýaýradýan serişdelere materiallaryň ýerleşdirmesi. Gowy materialy ýerleşdirmek aňsatdyr. Ýöne

materiallaryň köpüsine gowy diýip bolanok, şeýlelikde rejeleýjiler tarapyndan olar “razyçylyk” almaýarlar.

Wagyz etmek işleriniň netijeliligine baha bermek.

Kärhananyň işine wagyz etmegiň goşandyna baha bermek kyn, sebäbi ony höweslendirmegiň başga serişdeleri bilen bilelikde ulanýarlar. Ýöne ony başga çäreleri ulanmakdan öň ulansalar, onda baha berlişini geçirmek aňsat bolýar.

Wagyz etmegiň netijeliligini kesgitlemek ýönekeý usul bolup, maglumatlary ýaýradýan serişdelerde ýerleşdirilen material bilen baglanyşyklaryň sanynyň ölçemekden durýar. Hünärmen müşderilerne haryt hakda ulanylan materiallaryň maglumatlary ýaýradýan hemme serişdeleriň maglumatlaryny doly berýär we soňundan - mahabatlandyрма ulanylan bolsa, çykadajylar köp bolardy diýip sanyny görkezýär.

Şular ýaly gatnaşyklaryň sanynyň ölçegleri müşderiler kän bir kanagatlandyranok. Bular hakykatdan näçe adam ýazlenmäni okandygyny ýa-da görendigini, olarda nähili pikirleri döretmek hakda hiç zat görkezilenok. Netto - auditoriýa hakda-da maglumatlar ýok, sebäbi dürli neşirleriň okyjylary az-az gabat gelýär.

Has ähmiýetli maglumatlary - haryt hakda habarlylyk derejesinde üýtgemeleriň ölçemeleri berýärler. Kompaniýada öň we soň hemme üýtgemeleri iki gezek ölçemeli. Hemme mümkin bolan habysalarda has kanagatlanarly bolup satuwy we girdejiniň derejelerine täsir edýän ölçegler durýar.

Netije satuwy höweslendirmek, wagyz etmek we mahabatlandyрма - köpçülikleýin marketing gurallarydyr. Şahsy satuwyň usullary bolsa takyk alyjylara gönükdirilendir.

2.4. Şahsy satuw we satuwy dolandyrmak

Satyjylar täjirçilik we täjirçilik däl guramalaryň ştatynda bar. Kolleže dalaşgärleri çagyrylýan işgärler şol okuw jaýynyň söwda işgärleriniň wekilleri bolup durýar.

Täjirçilik işleriň şu görnüşi bilen meşgullanýan adamlary dürli hili atlandyrýarlar: söwda agentleri, kontaktorlar, söwda

konsultantlar, söwda boýunça inženerler, ýerlerde wekiller, agentler, hyzmat boýunça agentler we marketing agentleri. Täjirçilik gadymdan gelýän kär.

Söwda agentler hakda köp gaýtalanýan düşüňjeler bar. Kommiwoýažorlary adamlara haryt almagy mejbur diýip, tankyt edýärler, emma welin alyjylar köplenç kommiwoýažorlar bilen özleri duşuşmagy isleýärler.

Şu günki hojalyk işleriň tejribesinde **“söwda agent”** adalgasy hünärmenleriň giň gammasyny öz içine alýar, şolarda meňzeşlige görä köplenç tapawutlary köp. Wezipeleriň özboluşlylygy boýunça satuw sferasynda işleýän işgärleriň klassifikasiýasy daşary ýurt edebiýatlarynda görkezilýär:

1. Harytlary, mysal üçin, süýdi, eltip bermekde durýan söwda agentniň esasy işi bolup esaslanýan wezipeler.

2. Öz firmasynda talaplary kabul etmekde durýan söwda agentniň esasy işi bolup esaslanýan wezipeler, mysal üçin, erkek kişileriň eşiklerini satmak boýunça söwda agentni.

3. Öz firmasynda talaplary kabul etmekden başga, ýerlerde müşderilere sapar bilen barmakda esaslanýan wezipeler.

4. Talaplary kabul etmäge haky ýok söwda agentler, saparlaryň maksady – bar bolan we bolup biljek müşderilerde hosamaýlygy emele getirmek ýa-da öwretmek bolup esaslanýan wezipeler. Mysal üçin, derman serişdeleriň öndürijileriň düsündirijileri.

5. Söwda agentden, ilki bilen tehniki bilimini talap edýän wezipeler. Mysal üçin, maşyn gurluşyk kompaniýanyň söwda agentni, ol talap ediji firmalaryň maslahatçysy bolup bilýär.

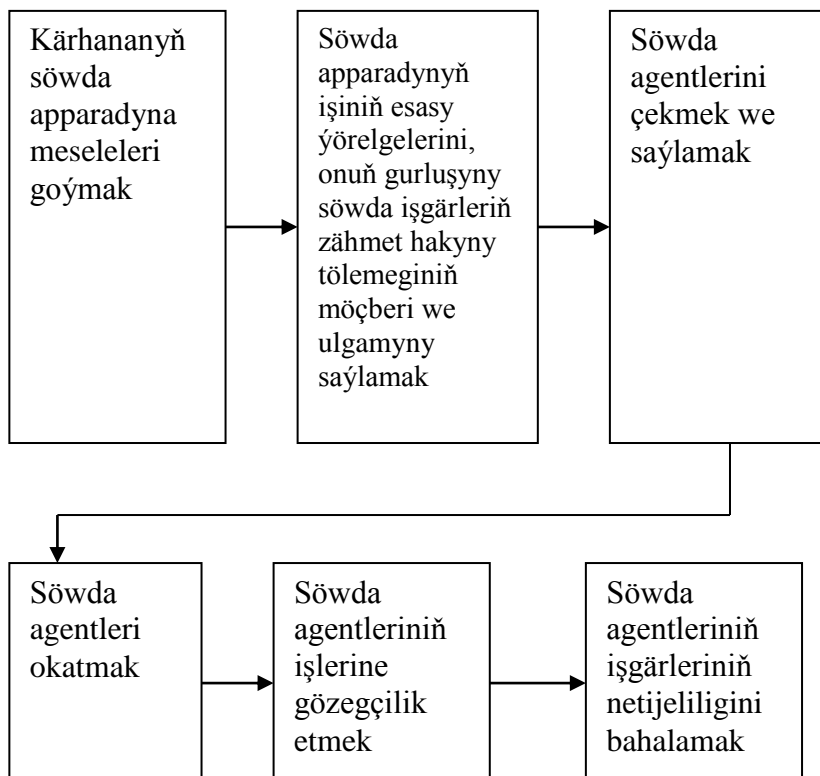
6. Material harytlary mysal üçin, tozan soryjylary, sowadyryjylary, ensiklopediýalary we başgalar satmaga dörejelek ugry talap edýän wezipeler.

7. Material däl harytlary, mysal üçin, ätiýaçlandyryş, mahabatlandyрма agentler, öwretmek we başgalar satmaga, dörejilik ugry talap edýän wezipeler.

Görkezilen sanawy satuw boýunça täjirçilik işleriň dördijilik tarapyna azdan köp talaplara çenli edilýän wezipeleri

öz içine alýar. Sanawyň birinji böleginde hasabat alyp barmagy we talaplary resmileşdirmegi talap edýän wezipeler görkezilýär, ikinji böleginde bolup biljek alyjylary tapmak boýunça tagallalary talap edýän we şol alyjylara satyn aldyrmak maksat bilen täsir etmegi talap edýän wezipeler görkezilýär. Satuwyň şu döredijilik görnüşlerine ünsi bir ýere jemläli.

Netijeli söwda apparady kemala getirmekde we onuň işini dolandyrmakda kärhana gapma-garşy gelende, kabul etmäge zerur esasy çözgütler 25-nji suratda gökezilendir.

Sur.25. Kärhananyň söwda apparadyny dolandyrmagy guramak üçin kabul edilmeli zerur esasy çözgütler.

Täjirçilik taryhynda we satmagy ussatlygynda döwürler

Täjirçilik bilen ir döwürden bäri meşgullanyp gelipdirler. Pol Germaniň ýazyşy boýunça бүрүнч аsырыň kommiwoýažory 66 sm. uzynlygy uly agaçdan ýörite köwüp, içine dürli paltalary, ilikleri we başga harytlary salmak üçin ýaşyk görnüşde gap bilen syýahat edýär. Birinji täjirçiler we söwdagärler kän bir hormatlanmandyrlar. Gadymy Rimde “satyjy” diýen at “pyrrylakçy” sözden gelip çykýar, täjirleriň we söwdagärleriň goragçysy - hudaýy bolup, hilegärleriň we alyş – çalyş söwdanyň hudaýy Merkuriý hasaplanýardy.

Asyrlaryň geçmegi bilen satyn almak – satmak prosesi güýçlenýär. Uly söwda şäherlere gitmäge ýagdaýy bolmadyk alyjylara harytlary jerçiler getirip berýardirler.

Birleşen şatlarda birinji kommiwoýažorlar - jerçiler - ýankiler (haltaçy – söwdagärler) bolýar, olar eginlerindäki haltalarda eşik, hoşboý ysly maddalary, durmuş harytlary we ownuk - uşak zatlary ýurduň gündogar ýakasyndan günbatar serhediniň ýanyndaky etraplara göçüp gelen adamlara ýetirýärdiler. Haltaçylar indeýesler bilen hem pyçaklary, monjuklary we şaý-sepleri ýüňe çalşyp söwda edýärdiler. Söwdagärleriň köpüsi hilegär, messepsiz, aldawçylar bolup olar şeker, gum garmaga, burça - tozany, kofe bilen sikorii garmaga taýýardylar. Olar käwagt reňklenen süýji suwy, hemme mümkin bolan kesellerden bejerýän derman diýip hem satýardylar.

XIX asyryň başynda jerçileriň käbirisi üsti örtükli araba edinip, mebel, sagat, gap-gaçlar, ýarag we ok-däri ýaly has agyr harytlary aýlap başladylar. Käbir jerçiler serhediniň ýanyndaky obalarda çöküp, şol ýerde garyşyk harytlary satýan ilkinji dükanlary we faktoriýalary (söwdagärleriň kolonial ýurtlardaky kontorasy) açdylar.

Güýçli bölek satuw söwdagärler ýakyn ýerleşýän uly şähre ýylda bir-iki gezek gelip, öz haryt gorlaryny doldurýardylar. Soňabaka lomaý söwdagärler we öňdürüjiler jerçileri hakyna tutup, olara bölek satuw söwdagärleri tapdyryp, haryt

assortimentleri bilen tanyşdyrýardylar. Bäsdeşleri öňürtilejek bolup, jerçiler hemme gelyän otlularyň we gämileriň önünden çykýardylar. Wagtyň geçmegi bilen jerçiler müşderileri, olaryň iş ýerlerini görmäge barýardylar. 1860-njy ýyla çenli ýurtda müňe golaý kommiwoýažor bardy, olaryň köpüsi, alyjylaryň karza ukyplylygyny barlap meşgullanýardylar we harytlary, zakazlary kabul edýärdiler. 1870-nji ýyla çenli kommiwoýažorlaryň sany eýýäm 7 000 boldy, 1880-nji ýylda - 28 000, 1900-nji ýylda bolsa - 93 000 boldy.

Täjirçiligiň we satuwy dolandyrmagyň usullary Jon Genri Patterson (1844 – 1922ý.) tarapyndan özleşdirilendir, ol hemme ýerde satuwyň häzirki zaman ussatlygynyň atasy diýlip hasaplanylýar. Patterson “Neşnl Keş Rejistr” (“NKR”) firmasynyň başlygydy. Bir gezek ol özüniň iň gowy kommiwoýažorlaryna öz müşderilerine öz ulanýan usullaryny görkezmegi haýyş etdi. Iň gowy diýip, ykrar edilen usul “Satyjyň harplygy” diýilýän broşýura firmanyň hemme söwda agentlerine paýlanyldy. Şu broşýura, birinji okuw kitaby boldy. Mundan başga, Patterson öz kommiwoýažorlaryna aýratyn hyzmat etmek maksady bilen satuw çäkleri berkidip, hersine satuwyň kadalaryny kesgitläp, olaryň tagallalaryny höweslendirýärdi. Ol ýygy - ýygydan söwda maslahatlary geçirýärdi, olar bolsa hem ýygnak ýaly, hem umumy dostluk duşuşyk ýaly bolýardy. Ol öz söwda agentlerine satuwy gurnamak boýunça yzygider düzgünnamalary iberip durýardy. Patterson satuwyň we girdejiniň ösüşini üpjün edýän söwda apparaty netijeli gurala öwürmek ýoluny başga firmalara görkezdi.

Türkmenistan döwletimiz garaşsyzlygyny alany bəri ýurdumyza giň assortimentde dürli harytlar getirip satylýar. Söwda agentleri aýlanyp, öz harytlary bilen tanyşdyryp olary hödürleýärler. Suw geçirijileriň suwuny arassalamak üçin filtrleri, derman preparatlary, kosmetiki harytlary mysal getirip bolýar. 2001-njy ýylyň başynda Aşgabat şäherimizde şahsy satuw bilen aşakda görkezilen firmalaryň harytlary satylýardy: *Oriflame*, *Gerbalife*, *Mary Kay*, *Ýewroşe*, *Doktor*

Non, Neway's we başgalar. Olaryň ilata hödürleýän harytlary: kosmetika, derman preparatlar, bejeriş kosmetika we başgalar. Şu bölümde biz Oriflame kompaniýanyň işine serederis.

Söwda apparadyna kärhananyň meselelerini goýmak.

Kärhanalar öz söwda personalynyň önünde dürli meseleleri goýar.

Düzgün bolşy ýaly, söwda agentlere bir ýa-da birnäçe aşakda görkezilen wezipeleri ýerine ýetirmegi buýurýarlar: täze müşderileri tapmak we çekmek; kärhananyň harytlary we hyzmatlary hakda maglumatlary ýaýratmak; önünden söwdalaşyp pul almak, onuň içinde baglaşyp gurmak, dellilleri beýan etmek; garşylygy ýeňmek we şertleşigi tamamlamak; hyzmatlara ygtyýar bermek; bazaryň derňewlerini geçirmek; maglumatlary ýygnap saparlaryň netijeleri boýunça hasabat düzmek; harytlary paýlamak, sebäbi söwda agentler müşderileriň hil häsiýetnamalaryny baha berip bilýärler we haýsam bolsa bir wagtda gyt bolup bilýän harytlary, olaryň arasynda bolmalysy ýaly ýaýradyp bilýärler.

Käbir firmalar öz söwda personalynyň önünde has takyk meselleleri goýýarlar, mysal üçin, wagtyň 80%-ni häzirki we 20%-ni bolup biljek talap ediljilere bermegini, wagtyň 85%-ni çuňňur ornaşdyran we 15%-ni täze harytlara mälim etmekligini maslahat berýarlar. Şular ýaly görkezmeler bolmasa, söwda agentler esasy wagtyny häzirki harytlara we häzirki müşderilere bermäge dyrjaşyp, täze harytlara we täze bolup biljek talap ediljilere kän bir üns berenoklar.

Bazara kärhana näçe köp çelgi etse, şonça-da onuň söwda personaly laýyk çelgide gerekli bolýar. Söwda agentler talap edijini nädip kanagatlandyrmalydygyny bilmeli we şol bir wagtda kärhanany girdeji bilen üpjün etmeli. Olar söwda statistikany seljerip bilmeli, bazaryň potensiýalyny ölçemeli, bazar maglumatlaryny ýygnamaly we bazar işiniň ugurlaryny we meýilnamalaryny işläp taýýarlamaý. Söwda agenti bazar işini seljerende örän türgenleşen bolmalydyr. Satuwy dolandyrmagyň ýokarky eşelonlaryň hünärmenlerine şu türgenlikler has zerurdyr. In şonynda, bazaryň zerurlyklaryna

çelgi edýän söwda apparaty, satuwy köpeltmäge görä has netijeli bolýar diýip, bazar işgärleri netijä gelyärler.

Söwda apparatynyň guramaçylyk gurluşyny saýlamak

Öz söwda apparatyna meseleleri goýandan soň, kärhana şu apparatyň işiniň esasy ýörelgeleri, onuň gurluşy, ölçegleri we işgärleriň zähmet haky hakda soraglara seretmäge taýýardyr.

Söwda apparatynyň işleriniň esasy ugurlary

Kärhana müşderileriň zakazlarynyň üstünde başga kärhanalar bilen bäsdeşlik göreşe garaşýar. Ony öz strategiýasyna, satyn almak prosesiniň aýratynlyklaryna düşünmekde esaslandyrmaly. Satuwy guramak üçin kärhana 5 ugrundan birini ýa-da birnäçesini ulanyp bilýar.

1. Söwda agenti - alyjy. Söwda agenti her bir aýry bolup biljek ýa-da häzirki müşderi bilen şahsy ýa-da telefon arkaly gürrüni geçirýär.

2. Söwda agenti - alyjylaryň topary. Söwda agenti alyjylaryň toparlary üçin, söwda prezentasiýalary (açylyşlary) geçirýär.

3. Satuw topary - alyjylaryň topary. Satuw topary (mysal üçin, kärhananyň wezipeli şahsy söwda agenti we inženeri - satyjy) alyjylaryň topary üçin söwda açylyşlary geçirýärler.

4. Söwda maslahatlaryny geçirmek. Söwda agenti öňde durýan meseleleri we iki taraplaýyn mümkinçilikleri maslahatlaşmak üçin bir ýa-da birnäçe alyjylar bilen kärhananyň serişdeleriniň buýruk derejisi bilen duşuşyklary gurnaýarlar.

5. Söwda seminarlary geçirmek. Talap edijiniň kompaniýasynyň tehniki düzümi üçin kärhananyň hünärmenler topary işiň şu ulgamynda täze tehniki üstünlikler hakda, okuw seminarlary geçirýärler.

Satyjynyň guramasynyň we alyjynyň guramasynyň wekillerini özara duşuşdyryp, söwdada agenti müşder bilen iş boýunça toparyň ýolbaşçy roluny hem käwagt ýerine ýetirýär. Satuwyň guramasy köpçülikleýin işi talap edýär, ol kärhananyň

başga işgärleriniň tarapyndan gollanma bolmasa mümkin bolmaýar.

Gürrüň ýokarky hünärmenler hakda gidýär, olar satuw prosesine ýygy- ýygydan çekilýär, has hem umumy moçberde müşderiler bilen howply ýagdaýlarda ýa-da uly şertleşiklerde we tehniki hünärmenler hakda, olar müşderi haryt alýarka we alandan soň ony tehniki maglumatlar bilen üpjün edýärler, müşderiler üçin hyzmat gullugynyň wekilleri hakda düşündirýärler, talap ediljileri montaj, profilaktika, bejeriş işleri bilen üpjün edýärler we başga hyzmatlary edýärler. Kontoranyň işgärleriniň içinde satuw meseleleri boýunça hünärmen – analitikler, zakazlar geçirmek boýunça dispetçerler, sekretarlar bar.

Kärhananyň söwda apparatynyň guramaçylyk düzümi.

Söwda apparatynyň işiniň esasy ýörelgeleri onuň gurluşynyň meselelerini öz içine alýar, onuň gurluşy bazarda onuň işiniň maksimal netijeligini üpjün etmäge ündeýär. Bu gurluş şeýle ýagdaýlarda mese- mälim -kärhana işleriň bir pudagynyň harytlaryň bir assortiment toparyny satýar we müşderiler geografiki ýaýradylan bolýar. Şu ýagdaýda kärhana öz **söwda apparatyny çäkleriň ýörel-geleri boýunça** gurar. Eger-de kärhana köp dürli harytla-ry köp dürli müşderilere satsa, onda ol mümkin, öz **söwda apparatyny söwda ýörelgeleri boýunça** ýa-da **müşderiler boýunça bölüp** gurar. Bularyň aýratynlyklary aşakda görkezilendir.

Çäkleriň ýörelgeleri boýunça gurlan söwda apparaty.

Bu guramaçylyk gurluşyň iň ýönekeý görnüşidir. Her söwda agentde aýratyn hyzmatyň hukugynda satuw çäkleri berkidilen, şonuň çäginde ol kärhananyň harytlarynyň bütin nomenklaturasyny söwda edýär. Şular ýaly gurluşyň birnäçe artykmaçlygy bar:

1. Söwda agentiň borçlary takyk kesgitle-nen. Şu çäkke kärhananyň ýeke-täk söwda wekili bolup, ol şonda satuwyň hemme şowlulyklaryny we kemçiliklerine doly jogap berýär.

2. Şular ýaly jogapkärçilik söwda agenti bazaryň ýerli işçileri bilen iş bilen baglanyşykly we şahsy gatnaşyklary köpeltmäge we beriktmäge çalyşýar. Şu gatnaşyklar söwda agentiň işiniň netijeliliginiň ösüşine we şahsy baýlaşmasyna ýardam edýär.

3. Ýol çykdaýylar uly däl sebäbi kommiwoýažor kân bir uzak bolmadyk etraba aýlanýar.

Söwda apparatyň territorial guramasyny satuwy dolandyrmagyň laýyk gelýän iýerarhiki ulgam goldaýar. Birnäçe satuw çäklerde işe satuw boýunça etrap dolandyryjysy ýolbaşçylyk edýär, birnäçe satuw etraplaryň işine - satuw boýunça sebitara dolandyryjysy, birnäçe satuw sebitlerde işe - satuw boýunça umumy milli dolandyryjysy ýa-da wise-prezident ýolbaşçylyk edýär.

Haryt ýörelgeleri boýunça guralan söwda apparaty.

Söwda agentleri öz harytlarynyň tehniki çylşyrymlylygyny, düýbünden dürli- dürliiligini ýa-da köp sanlydygyny gowy bilmeli. Bu ýagdaýda aýry haryt önümçilikleriniň döremegi bilen we harytlaryň öndürilisiniň dolandyrmak ulgamlarynyň emele gelmegi bolen bilelikde köp firmalar öz söwda apparatyny haryt ýörelgeleri boýunça gurup başlamagyna getirdi.

Ýöne şular ýaly guramaçylyk düzümi tagallalaryň gaýtalanmagyna getirýär. Mysal üçin, bir gün bir ýere kärhananyň birnäçe kommiwoýažorlary gelýär. Bu kärhananyň birnäçe söwda wekilleriniň bir ýoldan aýlanýandygyny aňladýar we her haysy müşderi firmalary satyn almak boýunça agentlerde, kabul ediljegine garaşyp, wagty ýitirýär. Şunuň bilen baglanyşykly goşmaça çykdaýylaryň amatlylygyny, harydyň has ähmiýetli görkezmek peýdalar gaznasyna çekip görmeli.

Müşderiler boýunça bölmekde guralan söwda apparaty. Kāwagt kärhanalar öz sowda apparatyny müşderiler

boýunça bölüp guraýarlar. Bu işi pudaklara boýunça bölmek, uly we adaty talap edijiler bar bolan we täze tapylan müşderiler boýunça bolup bilýär. Müşderiler boýunça ýöriteleşdirmegiň has göz-görtele aýratynlygy, söwda işgärleriň her bir aýry topary öz gözegçilik astynda bolýanlary, özboluşly zerurlyklaryny has gowy tanap bilýärler.

Müşderiler boýunça bölmekde guralan söwda apparatyň esasy ýetmezçiligi - haçanda бүтін ýurtda ýaýradylan dürli tipli müşderiler hakda gürrün gidende - şonda ýüze çykýar. Bu bolsa söwda işgärleriň her toparyna dürli- dürli ýerlere aýlanmalydygyny aňladýar.

“*Oriflame*” kompaniýasynyň söwda apparaty müşderiler boýunça bölmekde guralan. Her bir distribýutor öz dostlaryna, goňşylaryna, çagalarynyň dostlarynyň ene-atalaryna, çagalarynyň mekdeplerindäki mugallymlaryna, öz garyndaşlaryna we başga tanyş adamlara haryt hödürleýär. Olar bolsa öz gezeginde öz tanyşlaryna haryt görkezip hödürleýärler. Şeýlelikde, tor görnüşinde bazar işi ýaýrap gidýär.

Kärhananyň söwda apparatynyň ölçegi.

Öz söwda apparatyna meseleleri goýandan soň we onuň guramaçylyk gurluşyny gurandan soň kärhana şol apparatyň ölçeglerini kesgitlemäge başlaýarlar. Söwda agentleri kärhananyň iň öndürijilikli we gymmat emläkleriniň biridir. Olaryň sanynyň köpelişi, satuwyň we harajatlarynyň köpelişine bagly çagyryar.

Öz söwda apparatynyň ölçeglerini kesgitlemäge kärhanalaryň köpüsi işçileriň sanyndan ugur alýar.

“*Oriflame*” kompaniýasy 1967-nji ýylda öz işini başlady. Häzir kompaniýanyň 60 sany ýurtda 800 mün distribýutorlary bar, şol ýurtlaryň arasynda Türkmenistan hem bar. “*Oriflame*” kompaniýasy natural şwed kosmetikasyny satýar.

Söwda personalynyň zähmet hakyny tölemegiň ulgamy.

Söwda agentleriň gerekli sanyny çekmek üçin, kärhana zähmet hakyny tölemegiň olar üçin özüne çekiji meýilnamany işläp taýýarlamaly. Tölegleriň derejesi söwda işleriniň takyk görnüşine “häzirki bazar nyrhlar” bilen laýýyk gelýän kwalifikasiýanyň hünärmenleri bilen baglansykly bolmaly.

Öwezini dolmagyň umumy jemi birnäçe elementlerden ybarat: bellenen tölegler, üýtgeýän tölegler, ýerine goýlan çykdaýylar we goşmaça tölegler. Aýlyk ýa-da aýyk hasaplaşyk hasaby görnüşde bellenen tölegler söwda agente kesgitlenen durnukly düşewündi üpjün eder. Komission görnüşde baýraklar, girdeýji gatnaşmak görnüşde üýtgeýän tölegler kommiwoýažoryň has intensiw tagallaryny höweslendirýär we çykdaýylaryň ýerini doldurýar. Çykdaýylaryň ýeri doldurylsa, kommiwoýažor zerur ýa-da işlendik täjirçilik tagallalary edip başlamaga mümkinçilik alýar. Dynç alyş tölegleri, kesel boýunça ýa-da heläkçilikli waka bilen baglansykly kömek pullary we ömrüni ätiýaçlandyrmak boýunça goşmaça tölegler, işinden kanagatlanarlylygy we ynamlylyk düýgyny üpjün edýär.

Söwda agentlerini çekmek we saýlamak

Öz söwda apparatyna meseleleri goýandan soň onuň guramaçylyk gurluşyny gurandan soň, onuň ölçeglerini we söwda işgärleriň zähmet hakynyň töleg ulgamyny kesgitländen soň kärhana başga-da birnäçe çözgütleri kabul etmeli. Aýratyň hem, ol söwda agentlerini çekmek, saýlamak we okatmak, olaryň işine gözegçilik etmek we olaryň zähmetiniň netijelerine baha bermek ulgamlaryny işläp taýýarlamaly.

Pugta saýlamagyň wajyplylygy

Söwda apparatyň üstünlikli işiniň girewi - peýdaly söwda agentleri saýlamakdyr. Ortaça we öňde baryjy kommiwoýažoryň işiniň görkezijileri biri-birinden mese-mälim tapawutlanýar.

Gowy söwda agentniň esasy häsiýetleri

Söwda agentleri saýlaýanlar, olary ap-aňsat tanap bilýan bolsadylar, onda söwda agentleri saýlamak işi şeýle kyn bolmazdy. Hemme peýdaly kommiwoýażorlar aýyk, alçak, edermen we kuwwatly bolan bolsalar, onda talapkärleri şu görkezijiler boýunça baha berip bolardy. Emma käbir gowy söwda agentleri çekinjen, edepli we gowşagrak bolýar. Üstünlik gazanan kommiwoýażoryň arasynda erkekler we aýallar, uzyn we gysga boýlular, söze çeper we tersine, gepläp bilmeýänler, özüne gowy seredýänler we seretmeýänler bar.

Şeýle-de bolsa adamyň söwda zehini hakda ýalnyşsyz aýdýan häsiýetleriň täsin utgaşmasynyň gözlegi dowam edýär. Eýýäm şular ýaly utgaşmalaryň köp görnüşleri düzülen.

Makmarri şeýle ýazypdyr: “Ajaýyp satyjy zehiniň hojaýyny, hakyky “aýalbaz”, özüninkä ýetmek we özüne başgalary çekmek, tutanýerli, zerurlykly adam diýip ynanýaryn”. *Makmarri* ekstraklass kommiwoýażoryň goşmaça 5 häsiýetini aýdýar: “uly edermenlik, özüne doly ynamlylyk, hemişe pula bolan hyjuw, professional usullaryny kämilleşdirmek we özüne çagyrysý ýaly dürli garşylyklary, närazylyklary ýa-da päsgelleri kabul etmek”.

Islegi häsiýetleriň iň gysga toplumlarynyň birini Meýer we Grinberg hödürleýärler. Kommiwoýażoryň hakykatdan peýdaly, iki esasy häsiýeti bolmaly diýip netijä geldiler: 1) simpatiýa duýgusy, ýagny müşderiň duýgusyna çuň düşünmek ukyplylygy; 2) öňünden söwdalaşyp pul almakda özüne göwni ýetýän, belli bir maksat ugrunda çalyşmaklyk, güýçli şahsy zerurlykdyr. Şu iki häsiýetiň esasynda işiň 3 dürli ulgamynda tamakinleriň söwda işleriniň şowlulygy öňünden görünýärdi.

Tamakinleriň saýlanyp alnyşy.

Saýlamagyň kriteriýalary işlenip taýýarlanandan soň ýolbaşçy tamakinleri alyp başlamaly. Işgärler bölümi dalaşgärleri dürli usullar bilen - olaryň içinde häzirki kommiwoýażorda maglumatlary ýygnaý işe ýerleşdirmek boýunça edaralarynyň hyzmatlaryny ulanyp bildirişleri

berip we gatnaşyklary gurup gözleýär. Saýlamak boýunça kompaniýa köp dalaşgärleri çekip, kärhana olardan gowularyny saýlar. Saýlamagyň proseduralary - bir resmi däl gürründen uzak synaglara çenli we dalaşgär bilen gürründen başga onuň maşgalasynyň agzalary bilen gürrüňe çenli dürli- dürli bolup bilýär.

Firmalaryň köpüsi söwda wezipelere dalaşgärleri resmi synaglardan geçirýärler. Test bahalaryň jemi maglumatlar toplumynyň bir emelenti bolup, oňa dalaşgäriň şahsy häsiýetleri hakda maglumatlar, onuň hödürnamalary, gulluk wezipesini görkezýän resminama girýär. Muňa - *“IBM”*, *“Prudensial”*, *“Procter&Gamble”* we *“Jillett”* ýaly korporasiýalar uly ähmiýet berýärler. Testirlemegiň kömegi bilen işgärleriň akymlylygy 42% -e çenli peseldi we söwda ugruna täze gelen işgärleriň soňky üstünliklerini öňünden görmäge anyk mümkinçilik ýüze çykdy - diýip, *“Jillett”* firmasy tassyklaýar.

Söwda agentlerini okatmak

Öň kärhanalaryň köpüsi kommiwoýažorlary ýaňy işe alyp, şol wagt müşderilere sapara iberýärdiler. Olara nusgalary, sargytlary belleýän kitaplary we söwdanyň alyp barmak boýunça gözükdirijileri berýärdiler. Okatmagyň kursy artykmaç zat diýip hasaplanýardy. Her bir okuw maksatnamasy mugallymlara, materiallara, ýere we wagta uly çykdaýlary aňladýardy. Hiç zat satmadyk adama tölemelidigini we satuwyň mümkinçiliklerini ýitirmegini aňladýardy.

Şu günki täze kommiwoýažorlar birnäçe hepdeden birnäçe aýa çenli okap bilýärler. Senagat üçin niýetlenen harytlary satýan firmalarda okuw kursy ortaça 28 hepde, hyzmatlar firmalarynda - 4 hepde okuw dowam edýär. *“IBM”* korporasiýasynda täze gelen özbaşdak işe 2 ýyldan geçýär. Ondan başga, her ýyl iş wagtyň 15 % -i goşmaça okuwa gidýär.

Okuw maksatnamalarynyň birnäçe maksady bar:

1) Söwda agentini kärhana bilen tanyşdyrmak we oňa kärhana bilen özüni deň hasap etmegi öwretmek. Kärhanalaryň köpüsinde okuw kursuň birinji bölegi kompaniýanyň taryhyny, onuň meselelerini, guramaçylygyny, onda kabul edilen dolandyrmak ulgamyny öwrenmäge, onuň ýolbaşçylary, maliýe gurluşy, önümçilik güýji, esasy harytlary we satuwyň möçberi hakda maglumatlar bilen tanyşmaga niýetlenen;

2) Söwda agentini kärhananyň harytlary bilen tanyşdyrmak. Indiki satyjylary harytlaryň öndürilişi we ulanmagyň dürli görnüşlerinde olaryň wezipeleri bilen tanyşdyrýarlar;

3) Söwda agentini müşderileriň we bäsdeşleriň aýratynlyklary bilen tanyşdyrmak. Söwda agentlerini dürli tipli talap edijiler, olaryň zerurlyklary, alyjylyk sebäpleri we endikler bilen tanyşdyrýarlar. Olary kärhanalaryň strategiýalary we syýasy ýörelgeleri, onuň bäsdeşleri bilen tanyşdyrýarlar;

4) Söwda agentine netijeli söwda prezentasiýalary geçirmegi öwretmek. Söwda agentine satuwyň ussatlylygynyň esaslaryny öwredýärler. Şol wagt olary her bir aýry harydyň peýdasyna esasy täjirçilik delilleri bilen tanyşdyrýarlar, käbir kärhanalar bolsa olaryň ygtyýaryna müşderiler bilen gürrüniň ssenariýasyny berýärler.

5) Söwda agentini onuň işiniň aýratynlyklary we onuň bilen baglanyşykly borçlary bilen tanyşdyrmak. Söwda agentlerine işjeň we bolup biljek alyjylar bilen iş wagty dogry bölmegi, iş pullaryny nähili ulanmagy, hasabatlary, düzmegi we aýlanmanyň has netijeli ýollaryny işläp taýýarlamagy öwredýärler.

“*Ori flame*” kompaniýasynyň distribýutorlary, özleri täze distribýutorlary çekip, özleri hem olary okadýarlar. Şu işe howandarlyk diýilýär. Ýagny howandarlyk- öz edýän işine başga adamlary çagyrmakdyr. “*Ori flame*” distribýutorlary

öwretmek işinde üstünlikler üçin sylaglaýar. Distribýutoryň topary näçe uly bolsa, şonça-da onuň girdejisi uly bolar.

Satuwyň ussatlygynyň esaslary

Kommiwoýażorlaryň köpüsi haryt satyp bilmeýärler. Okuw kursunyň esasy meseleleriniň biri - satuwyň ussatlylygy hakda bilim bermek. Kärhanalar seminarlary geçirmäge, kitaplary, kasetalary we başga okuw materiallary taýýarlamaga köp pul sowýarlar. Ýylba - ýyl täjirçilik hakda köp kitaplar satyn alynýar.

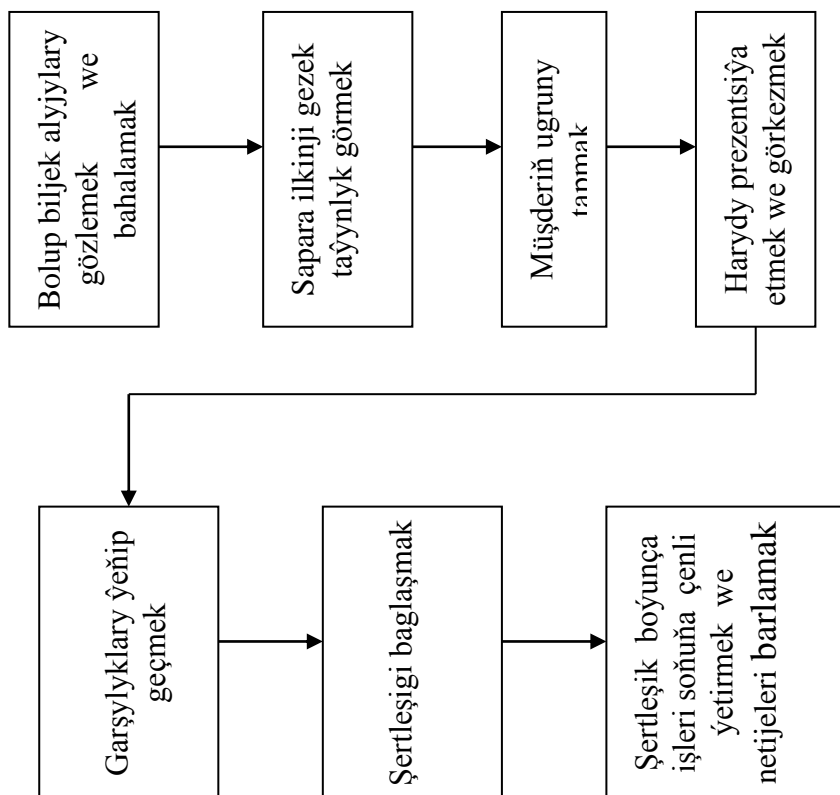
Okatmagyň бүтін ulgamy - söwda agent sargytlary passiw kabul edijiden olary işjeň gazyp alyja öwürmäge gönükdirilendir. **Sargytlary (zakazlary) kabul edijiler** aşakda görkezilen başlangyçlara esaslanyp hereket edýärler: 1) alyjy öz zerurlyklaryny biýär; 2) ol, oňa täsiriň dürli synanyşyklaryna garşy bolar; 3) ol edipli, asyly - ilgezik däl kommiwoýażor bilen iş çalyşmagy makul biler.

Sargytlary tapmaga kommiwoýażorlara öwredilende, oňa iki esasy ugry öwredýärler - satuwa ýa-da müşderä ugrukmaklyk. Birinji uguryň çäginde kommiwoýażora, intensiw basyşda satuwyň usullaryny we tärlerini öwredýärler. Şu usullaryň arasynda - harydyň hilini artdyrmak, bäsdeşleriň harytlaryny tankyt etmek, önünden gowy taýýarlanan prezentasiýany ulanmak, öz - özüni reklama etmek we sargydy şol wagt bermekligi üçin belli bir ýeňilligi hödürlemek we ş.m. bar.

Ikinji uguryň maksady - müşderileriň önünde duran meseleleriň çözgütlerinde kömekçi bolmagyny kommiwoýażora öwretmek. Müşderiň zerurlyklaryny ýüze çykarmagy we olary kanagatlandyrmagyň netijeli usullaryny hödürlemegi kommiwoýażora öwredýärler. Şu ugur şeýle başlangyçlara esaslanýar: 1) alyjyda gizlin zerurlyklar bar, olar bolsa kärhananyň nukdaý nazaryndan täjirçilik mümkinçilikleri bolup bilýärler; 2) alyjy ýerlikli tekliplere hormat goýýar; 3) alyjy onuň uzak wagty bähbitlerini ýürege ýakyn kabul edýän

kommiwoýažora wepaly bolýar. Marketing konsepsiýanyň çäginde hyrsyz, agressiw satyjynyň ýa-da sagrytlary ýöne kabul ediji obrazyna görä meseleleri çözmekde kömekçiniň obrazy kommiwoýažora has köp laýyk gelýär.

Okuw maksatnamalaryň köpüsinde **satuwyň hadysasyny** yzygiderli tapgyrlara ýaly seredýärler, şolaryň her haýsyny kommiwoýažora kämillikli özleşdirmeli. Bu tapgyrlar çyzgyda (surat 26) görkezilen we häsişetnamasy aşakda berlen.

Sur.26. Netijeli satmak hadysasynyň esasy tapgyrlary

Bolup biljek alyjylary gözlemek we baha bermek. Mümkün boldugyça alyjylary ýüze çykarmaklyk satuw

prosesiniň birinji tapgyry bolup durýar. Kärhana - alyjylara gönükdirme berse-de, kommiwoýažoryň özi özbaşdak, mümkin bolan talap edijileri gözlemeli. Munuň üçin, ol aşakda görkezilen usullary ulanyp bilýär:

1) häzirki müşderilerden bolup biljek talap edijileriň atlaryny sormak;

2) maglumatlaryň başga çeşmelerini özleşdirmek, mysal üçin, üpjün edijiler, dilerler, kommiwoýažorlar, bäsdeşler bolmadyk bank işgärleri, söwda assosiasiýalarynyň wezipeli işgärleri;

3) bolup biljek alyjylaryň agzalary bolup durýan guramalara girmek;

4) özüne hemişe ünsi çekip durmak üçin şahsy gatnaşyklary we hat alyşmany saklamak;

5) bolup biljek talap edijileriň atlaryny gözlemekde maglumatlaryň çeşmelerini (gazetler, žurnallar) öwrenmek;

6) bolup biljek talap edijilerie telefon we poçta arkaly çykmak;

7) önünden gürleşmän, dürli edaralara görmäge barmak.

Kommiwoýažr gelejekki däl alyjylary aýryp bilmeli, alyjylaryň maliýe mümkinçilikleri, iş bilen baglanyşkly işleriň göwrümi, olaryň özboluşly talaplary, uzak hyzmatdaşlygy düzetmek ähtimallyk we bolýan ýeri nukdaý nazardan baha berip bolýar.

Sapara ilkinji gezek taýynyk görmek. Kommiwoýažr bolup biljek müşderi- kompaniýa hakynda-da (onuň zerurlyklary satyn almak hakda çözgütleri kabul etmekde işläp başlan işgärler), alyjylaryň özüleri hakda-da (onuň gylyk-häsiýet aýratynlyklary we alyjylyk häsiýetini stili hakda) oňardygyça köp bilmeli. Bolup biljek talap ediji - kompaniýa hakda köp bilmek üçin kommiwoýažor maglumatlaryň resmi çeşmelerini, tanyşlardan we başgalardan alan çeşmelerini ulanyp bilýär. Her bir saparyň önünde kommiwoýažor özüne belli bir meseleleri goýmaly ýa-da bolup biljek müşderini kwalifisirlemek (ýagny baha bermek),

ýa-da şol wagt öňünde söwdalaşyp puly amaly. “*Oriflame*” şeýle diýýär: “satmakda üstünlikleriň ýönekeý ädimleriniň biri - zakazlary kabul ediň ýöne öňünden tölemäni talap etmän”.

Müşderiň ugruny tapmak. Söňky gatnaşyklaryň gowy gitmegi üçin, kommiwoýažor müşderi bilen mylatatly gatnaşykdan bolmaly. Bu işde kommiwoýažoryň daşky görnüşli, onuň özüni alyp barşy we ş.m.-ler uly rol oýnaýar. Kommiwoýažoryň giriş sözleri hökman hakykata esaslanan bolmalydyr. Soň alyjynyň ünsüni çekmek üçin ýa-da onuň bileşi gelijiligini has wajyp döretmek üçin wajyp soraglary görkezmeli.

Harydyň prezentasiýasy we görkezilmesi. Şondan soň kommiwoýažr alyja haryt hakda aýdyp berýär, ýagny şol harydyň pul gazanmaga ýa-da pul tygşytlamaga kömek edip biljegini düşündirýär. Alyja harydyň getirjek peýdalaryny nygtaýar, ýagny kommiwoýažor şeýle görkezmeler bilen barýar: **ünsi** çekýärler, **ünsi** saklaýarlar, **höwesi** döredýärler we **işi** üpjün edýärler.

Kärhanalar 3 görnüşli prezentasiýalary ulanýarlar. Iň köne bolup, **öňünden işlenen ugruň usuly** durýar, şonda kommiwoýažr özüniň täjirçilik ukybynyň esasy görkezmelerini ulanýar. Mysal üçin, ensiklopediýalary satýan kommiwoýažor ony “durmuşyň ýeke-täk mümkinçiligi” ýaly görkezip biýär we ünsüni sport suratlaryň owadan reňkli sahypalarynda jemläp neşiri satyn almaga, höwesi döretmäge umyt edýär. Öňünden işlenen prezentasiýalary aýlap satylanda ýa-da telefon arkaly satylanda ulanýarlar.

Müşderiň zerurlyklaryny we talaplaryny kemala getirmekde kommiwoýažor ilki bilen onuň zerurlyklaryny we alyjylyk häsiýetiniň stilini ýüze çykarýar, şondan soň olary täzeden işleýär. Ilki bilen kommiwoýažr alyjynyň öz zerurlyklary we gatnaşyklary hakda özi aýdar ýaly gürrüne çekýär, soň onuň ýerine olary täzeden işleýär we şol zerurlyklary harydyň kanagatlandyryp biljekdigini görkezýär.

Müşderiň zerurlyklaryny we talaplaryny kanagatlandyrmakda kommiwoýažor talap edijini aýtmagyny höweslendirip hakyky zerurlyklaryny ýüze çykmakdan başlaýar. Bu ugur diňlemäge gowy başarnygy we meseleleriň çözgütlerini tiz tapmagyny talap edýär. “IBM” korporasiýasynyň söwda agentleriniň biri şu ugur hakda şeýle ýazdy: “Men esasy müşderilerimiň işlerine girip, özüm olaryň wajyp meselelerini ýüze çykaryp, öz kärhananyň düzgünlerini ulanmak hasabynda, käwagt başga goýujylaryň aýry harytlaryny ulanmak hasabynda şu meseleleriniň çözgütlerini özüm hödürleýärim. Meniň kärhanamyň düzgünleriniň müşderilere hakykatdan puly tygşytlamaga ýa-da gazanmaga kömek etjegine öňünden ynanyýaryň. Soň men müşderi bilen ulgamyny gurmak we onuň netijeliligini barlamak boýunça işleýäriň”.

Söwda prezentasiýalaryň hilini ýokarlandyrmakda dürli görkezme esbaplary uly rol oýnaýar, mysal üçin, broşýuralar, ýaýradyp goýulýan shemalar, slaýdlar, filmler we harydyň hakyky nusgalary. Alyjyda harydy görmäge we datmaga mümkinçilik näçe köp bolsa, şonça-da onuň häsiýetlerini we peýdasyny ol ýatda saklar.

Garşylyklary ýeňmek. Prezentasiýanyň dowamynda we zakaz berlende müşderide hemişe garşylyklar ýüze çykýär. Onuň gatnaşyklaryny ýa-da psihologiki aýratynlyklary, ýa-da logiki düşüňjeler ýaly düşündirip bolýar. Garşylyklar bilen çaknyşanda, kommiwoýažor hakykata esaslanan ugruň liniýasyny dowam edýär, alyjydan onuň garşylyklarynyň manysyny düşündirmegi haýsy edip, müşderi öz garşylyklaryna özi jogap berer ýaly soraglary goýýar. Kommiwoýažor garşylygyň delilligini inkär edýär ýa-da şu garşylygy satyn almagyň peýdasyna goşmaça delile öwürýär.

Şertnama baglaşmak. Şundan soň kommiwoýažor şertna-ma baglaşjak bolýar. Käbir kommiwoýažorlar şu tapgyra ýetip bilmeýärler, başgalar ony gowy geçirip bilmeýärler. Olaryň ýa ynamy ýetenok, ýa-da zakaz almak

üçin özdiýe-nini ýetirýärler diýip, özlerini günäkär duýýarlar, ýa-da şertnamany tamamlamak üçin laýyk psihologiki pursadyň gelýändigini duýmaýarlar. Kommiwoýažor alyjynyň taýýar-lyk alamatlaryny bilmeli, ýagny belli bir fiziki hereketler, aýdylan pikirler, düşündirişler, soraglar we ş.m.-ler. Şertnamany tamamlamak üçin kommiwoýažor birnäçe usulla-ryň birini ulanyp bilýär. Ol zakazy bermäge göni sorap bilýär, ylalyşygyň esasy punktlaryny gaýtalap bilýär, zakazy resmileşdirmekde edaranyň ýolbaşçysyna öz kömegini hödürlep bilýär, alyjy haýsy harydy takyk alasy gelýändigini, sorap bilýär, alyja ownuk bir zady saýladyp bilýär - mysal üçin reňki ýa-da ölçegi, ýa-da häziriň özünde zakazy ýerleşdirmese, alyja ýalňyslyk goýberjegini düşündirýar. Kommiwoýažor alyja belli bir ýeňilikleri hödürlep bilýär, mysal üçin, peýdaly bahaly belli bar mukdarda harydy mugt üpjünçiligi ýa-da sowgat hödürlep bilýär.

Şertnama boýunça işleri soňuna çenli eltmek we netijeleri barlamak. Şu soňky tapgyr şeýle ýagdaýlarda zerurdyr, haçan-da söwda agenti talap ediniň kanagatlanarlygyna göz ýetirjek bolsa we başga-da şertnamalarda umyt baglasa - şonda zerur. Şertnama baglaşylandan soň, şol wagt kommiwoýažor şertnama bilen baglanyşykly üpjün etmegiň şertlerini, wagtyna degişli zerur detallary we başga-da hemme ýagdaýlary işläp geçirmegini tamamlamaly. Ol indiki barlag saparyny - şol wagta alyjy harydy alar ýaly, montažynyň dogrylygyny, ähtibar instruksiýasynyň we gerekli hyzmatyň üpjünçiligine gözegçilik eder ýaly öz saparyny meýilnamalaşdyrmaly. Bu sapar dürli örän meseleleri ýüze çykarmaga we kommiwoýažoryň tarapyndan oňa bähbidini ynandymaga mümkinçilik berer.

Söwda agentleriň işine gözegçilik. Işe täze başlap kommiwoýažorlara söwda çäginin bölüp bermekde, zähmet hakyny tölemek ulgamyny hödürlemekden we olaryň okuwyny üpjün etmekden başga, olaryň işine ýolbaşçylyk

edip, oňa gözegçilik edýärler. Gözegçiliginiň kömegi bilen iş berýänçi söwda personalyny has intensiw tagallary maksat edip goýmagy we esaslandyrmagy göz önünde tutýar.

Söwda agentleriň ugruny kesgitlemek. Dürli kärhanalar kommiwoýazorlarynyň işini hyrsyzlygyň dürli derejesi bilen sazlaşdyrýarlar. Esasan komission girdejä ýada bolup biljek alyjylar özleri tapýan kommiwoýazorlarynyň, düzgün bolşy ýaly, gözegçilik etmeýärler. Ýöne aýlyk alýan we belli bir müşderileri hyzmat etmeli agentligi berk gözegçilikde saklaýarlar.

Maksatly auditoriýa bilen işlemek we saparlaryň kadalaryny goýmak. Kärhanalaryň köpüsi öz alyjylaryny “A”, “B” we “Ç” toparlara, olary satuwyň möçberi, bolup biljek girdejililigi we ösüşiniň potensiyaly ýaly görkezijiler boýunça bölýärler. Şu toparlaryň her haýsy üçin belli bir wagtyň dowamynda, görmäge barmaklygyň isleýän sanynyň kadasy goýulýar. Mysal üçin “A” toparyň müşderilerine ýylda 9 sapar edilse, “B” toparyň müşderilerine 6 sapar, “Ç” toparyň müşderilerine bolsa jemi 3 sapar baryp bilýärler.

Bolup biljek maksatly müşderiler bilen işlemek we saparlaryň kadasyny goýmak. Kärhanalar köplenç öz kommiwoýazorlaryna täze müşderileri gözlemek wagtyny hem belleýärler. Mysal üçin, “*Spektor freýt*” firmasy öz söwda agentlerine wagtyň 25 %-ni gözleg işlere bagyşlamaly we bolup biljek müşderilere 3 sapar şowsuz sapardan soň barmaklygyny bes etmeli hasap edýär.

Gözleg işler kärhana tarapdan birnäçe sebäp boýunça reglamentirlenýär. Gözegçilik edilmeýän kommiwoýazorlaryň köpüsi wagtyň uly bölegini şu wagtky müşderiler bilen geçirýärler. Şu wagtky alyjylaryň mukdarlaýýan zerurlyklary gowy hili we kommiwoýazorlar bolsa bir zakazy alyp biljegine ynanyp, arkaýyn bolup bilýärler. Emma bolup biljek müşderiden zakazy alyp biljegi belli däl. Eger-de täze müşderileri gözlemek boýunça iş sylaglanmasa, onda kommiwoýazorlar şol işden daşlaşýarlar.

Täjirçilik peýdaly wagtynyň netijeli ulanmak.

Kommiwoýažorlar öz wagtyňy netijeli ulanmagy oňarmaly. Şuňa ýetmegiň serişdeleriniň biri bolup - saparlaryň ýyl grafigi durýar, şonda haýsy bar bolan we bolup biljek müşderileri, haýsy ýa-da baryp görmeli we ýene-de näme bilen mežgullanmalydygy görkezilýär. Mežgullanmaly işlere - ýöriteleşdirilen serişdelere, söwda maslahatlara gatnaşmak, marketing derňewleri geçirmek degişlidir.

Ýeke bir serişde - wagt boýunça işleriň bölünşiniň seljerilişidir. Kommiwoýažoryň wagty - gitmek bilen, iýmek, dynç almak, garaşmak, satmak we administratiw işler bilen doldurylan. Täjirçilik peýdaly wagtyň paýy, ýagny gös – göni satuwa bagyşlanan wagt 15 %-i tutup bilýär. Eger-de şu görkezijini 15-den 20 %-e çenli galdyrsak, onda ösüş 33 % bolar. Kärhanalar hemişe wagty has netijeli ulanmagyň görnüşlerini we usullaryny gözleýärler. Onuň üçin olar kommiwoýažorlara “telefonýň güýjini” ulanmagy öwredýärler, hasabatlylygy ýönekeýleşdirýärler, saparlaryň we ýollaryň maksatnamalaryny düzmek üçin elektron hasaplaýyş maşynlary ulanýarlar, öz söwda agentlerini kärhananyň müşderilerini öwrenmek boýunça marketing derňewler hakda hasabatlar bilen üpjün edýärler.

Söwda agentini motiwerlemek. Käbir kommiwoýažrlar ýolbaşçylar tarapyndan ýörite öwüt - nesihatsyz hem hemme tagallalary ulanýarlar. Olar üçin satuw dünýäde iň gyzykly işdir. Olar şohratparaz we inisiatiwalydyr, ýöne köpüsine doly güýç bilen işlemek üçin belli bir sylaglama we höweslendirme gerek.

Kärhananyň çäginde amatly klimaty döredip satuwyň kadasyny kesgitläp, položitel stimullary ulanyp, ýolbaşçylar kommiwoýažorlaryň zähmetiniň öndürijiligine we ahlak ýagdaýyna täsir etmäge ukyply.

Guramada amatly klimaty döretmek. Guramanyň klimaty - duýgy bolup, onuň bilen kommiwoýažor öz mümkinçiliklerine, özlriň bahasy boýunça manynylygyna we bu gowy iş üçin sylaga baha berýärler. Käbir kärhanalar

kommiwoýažrlara az üns edýärler. Başgalar - garşysyna, olara - esasy hereket edýän şahslar diýip, hasaplar, pul gazanmak we işinde ösmek üçin çäksiz mümkinçilikleri berýärler. Kärhananyň öz kommiwoýažrlaryna gatnaşygy baglanyşykly bolýarlar. Olaryň gadyr - gymmaty bilinmese - işgärleriň akymlygy ýokary we zähmetiň netijeleri pes bolýar. Olaryň - gadyr - gymmaty bilinse - akymlygy pes zähmetiň görkezijileri ýokary bolýar.

Kommiwoýažra, onuň gös-göni baglanyşygynyň tarapyndan şahsy gatnaşygy - guramada klimatyň wajyp görkezijisidir. Satuw hyzmatynyň hakyky ähmiýetli dolandyryjysy, öz satyjylar bilen ýazgy, telefon arkaly kommiwoýažrlary iş ýerinde özi baryp görüp, kärhananyň ştab - kwartirasynda jemini jemlemek boýunça maslahatlarda gatnaşyklary saklaýar. Dürli wagtda dolandyryjy, kommiwoýažrlara görä ýa-da başlyk ýaly, ýa-da halypa, ýa-da toba edýänini diňleýji ýaly çykyş edýär.

Satuwyň kadasyny goýmak. Kärhanalaryň köpüsi öz kommiwoýažorlar üçin satuwyň kadasyny goýup, näçe we nähili ýylyň dowamynda satmalydygyny görkezýärler. Şu kadalaryň ýerine ýetirilişine görä, söwda agentleriň sylaglama ölçegine hem köplenç baglydyr.

Satuwyň kadalary ýyla marketing meýilnamasyny işläp taýýarlamak prosesinde goýulýar. Ilki bilen kärhana satuwyň tejribede ýetip bolýan barlag görkezijileri hakda çözügüt kabul etmeli. Bu çaklama önümçiligi isleýän adamlaryň sanyny we maliýe zerurlyklary meýilnamalaşdyrmak üçin esas bolýar. Mundan soň, ýolbaşçylar etraplar we çäkler boýunça satuwyň kadasyny goýýarlar, olar jemi bolup satuwyň çaklamasynda barlag görkezijiden ýokary bolýar. Muny satuw hyzmaty dolandyryjylarynda we kommiwoýažorlarda iň uly mümkin tagallalaryny goýmaga höwes döretmek üçin edýärler. Eger-de satuwyň kadalary ýerine ýetirilmese, şonda-da kärhana mümkin satuw çaklamasynyň barlag görkezijilerine ýetip biler.

Položitel stimullary ulanmak. Kommiwoýażorlaryň tagallalaryny sylaglamak üçin, kärhanalar käbir stimullary ulanýarlar. Wagtyly - wagtynda geçirilýän söwda maslahatlar kommiwoýażorlara biri-biri bilen aragatnaşyk saklamaga, gündelik hysyrydan ünsüni sowmaga, kärhananyň ýolbaşçylary bilen düşünişip gürrüňleşmäge, pikirini aýtmaga, uly bileleşigiň agzasy diýip özüni duýmaga mümkinçilik berýärler. Ondan başga-da, kärhanalar öň göz önünde goýlan tagallalardan başga goşmaça tagallalara, söwda personalyny gönükdirmegi maksaty satyjylaryň bäsleşikleri gurýarlar. Motiwirlemegiň başga usullarynyň arasynda - dürli hormatlar, sylaglar we girdejide gatnaşmak - meýilnamalar bolup durýar. “*Oriflame*” kompaniýasy distribýutoryň ýeten derejesine görä dürli sylaglary berýär, olaryň içinde - znaçok, Direktoryň seminaryna gatnaşmaga mümkinçilik, sowgat, Direktorlaryň banketlerine iki adamlyk çagyryş hat, Altyn konferensiýa barmaga mümkinçilik, Brilliant konferensiýasyna barmaga mümkinçilik, “*Oriflame*” kompaniýasynyň Aksiyalar Maksatnamasyna gatnaşmak we başgalar bar.

Söwda agentleriň işiniň netijeligine baha bermek. Satuwy dolandyrmak - bu diňe ýolbaşçylar tarapyndan kommiwoýażorlara näme ýetmeligidini görkezmekde däl-de, eýsem, dolandyryjy kommiwoýażorlaryň işiniň netijeliligine baha bermekde mümkinçilik bolar ýaly wagty - wagtynda häzirki maglumatlary olardan almakda durýandyr.

Maglumatlaryň çeşmeleri. Kommiwoýażoryň işi hakda maglumatlary, ýolbaşçylar dürli ýollar bilen alýarlar. Maglumatlaryň iň wajyp çeşmesi - satuw hakda hasabatdyr. Şular ýaly hasabatlarda - saparlaryň sany, olaryň netijeliligi hakda maglumatlardan başga gelejegi meýilnamalar hem görkezilýär. Goşmaça maglumatlary - şahsy synaglardan, müşderileriň hatlaryndan we arzalaryndan, talap edijilerden sorap we başga kommiwoýażorlar bilen gürrüňinden ýygnaýarlar.

Işiniň formal baglanyşy. Satuw hakda hasabatlar we başga hasabatlar we synlar apparadyň işine baha bermek üçin başlangyç materialy berýärler.

Formal baha bermegiň 3 sany bähbidi bar: 1) munuň üçin ýolbaşçylar, söwda işine baha berýän takyk kriteriýalary işläp tutýarlar, hemme işgärleriň dykgatyna ýetirmeli; 2) ýolbaşçylarda her bir kommiwoýažor hakda doly maglumatlary ýygnamaga zerurlyk ýüze çykýar; 3) kommiwoýažor haýsam bolsa bir gün satuw hyzmaty dolandyryjysy bilen, bir stolda oturyp, käbir meseleleri çözmekde, özüniň sowly ýa-da sowsuzlyklary düşündirmelidigini bilýär.

Aýry söwda agentleriň işiniň netijeliligini deňeşdirmek. Baha bermegiň usullarynyň biri bolup - dürli komiwoýažorlaryň iş görkezijilerini deňeşdirip we şol görkezijileriň esasynda satyjylary derejelemek bolup durýar. Ýöne şular ýaly deňeşdirmeler ýalan düşüňjeleri döredip bilýärler. Satuwyň deňeşdirilýän görkezijileri diňe dürli çäklerde bazaryň potensialynda, kommiwoýažoryň iş yükünde, bäsdeşleriň intensiwliginde, satuwy höweslendirmek boýunça kärhananyň tagallarynda tapawutlar bolmasa, wajyp ähmiýeti bolýar. Satuwyň özi barha üstünligiň görkezijisi bolup, asla duranok. Has uly derejede ýolbaşçylary, her kommiwoýažorlaryň kärhananyň arassa girdejisini şahsy goşandynyň möçberi gyzyklandyrmaly. Munuň üçin, onuň ulanýan söwda usullarynyň toplumyny we onuň söwda harajatlarynyň ölçeglerini we gurluşyny öwrenmek zerurdyr.

Satuwyň öňki görkezijilerini häzirki görkezijiler bilen deňeşdirmek. Baha bermegiň ikinji usuly - kommiwoýažorlaryň satuwyň öňki görkezijilerini häzirki görkezijiler bilen deňeşdirmekdir. Şular ýaly deňeşdirme, wakalaryň gidişi hakda gös-göni düşüňje berýär. Deňeşdirmede birnäçe ýylyň dowamynda belli bir kommiwoýažoryň ýeten satuwyň ýa-da girdejisiniň ösüşini (ýa-da peselşini) görüp bolýar. Şol wagt belli bir

komiwoýažoryň iş saparynyň berjaý edilşiniň we täze müşderileriň ýüze çykarylşynyň taryhyna seredip bolar.

Söwda agente hil taýdan baha bermek. Bu baha bermekde köplenç kommiwoýažoryň kärhana hakda, onuň harytlary, müşderileri, bäsdeşleri, özüniň söwda çäkleri we borçlary hakda bölümini hasaba alýarlar. Ýörite şkala boýunça onuň şahsyýetiniň häsiýetnamasyny, ýagny gylygyny, daşky görnüşini, geplemek tärini, temperamentini barlap bolýar. Şol wagt satuw hyzmatynyň dolandyryjysy motiwasiýanyň mümkin bolan meselelerini we talaplaryň berjaý edilişine baha berip bilýär. Satuw hyzmatynyň dolandyryjysy komiwoýažoryň kanun bilşini göz ýetirmeli. Her bir kärhananyň oňa has peýdaly näme bilmelidigini özi çözmeli, ol öz komiwoýažorlaryň dykgatyna bahalamagyň kriteriýalaryny ýetirmeli, sebäbi olaryň işiniň nähili bahala – jakdygyna olar düşünmeli we ony gowulan dyrmaga olaryň mümkinçiligi bolmalydyr.

Şahsy satuw we döwlet syýasaty. Zakazy aljak bolup kommiwoýažor “wyždanly bäsleşik” ýörelgelerden aýrylmaly däl. Kommiwoýažor - alyjylara, satyn almak boýunça agentlere we başga-da abraýly şahsyýetlere para hödürlemekden saklanmaly. Satyn alyp ýa-da içalylugyň kömegi bilen bäsdeşleriň tehniki ýa-da söwda syrlyny hem almak bolanok. Kommiwoýažor hakykata laýyk gelmeýän pikirler bilen bäsleşleri ýa-da olaryň harytlaryny biabraý etmeli däl. Kommiwoýažor saklanan harytlary täze diýip satmaly däl we peýda getirer diýip müşderini ýalňyşdyrmaly däl. Ol talap edijileri hukuklary hakda, mysal üçin, 72 sagadyň dowamynda talap ediji harydy yzyna tabşyryp, öz puluny yzyna alyp bilýär diýip maglumat bermeli. Kommiwoýažor jyns babatda ýa-da din alamatlary boýunça alyjylaryň hukuklaryny kemsitmeli däl.

III – BAP

HALKARA MARKETING

Türkmenistan Garaşsyz, Bitarap we dünýewi döwlet höküminde ägirt uly ykdysady mümkinçilikleri bilen bütün dünýä özüni tanatdy. Gazanylan ykdysady netijeler köp sanly dünýä derejesindäki senagat kärhanalary döwletimiziň ösen ýurtlaryň hataryna goşulmagy üçin giň ýol açýar. Senagatda ähli pudaklarynyň ösmegi üçin zerur bolan ähli şertleriň döredilmegi, ýokary hilli dünýä standartlaryna gabat gelýän önümleri öndürmeklige mümkinçilik döredildi.

Her bir ýurduň, döwletiň ykdysady potensialy, onuň güýç-kuwwaty ýurduň ykdysadyýetiniň kämilligi, durnuklylygy, ösüş depgini halkyň hal ýagdaýynyň ösüş derejesi bilen kesgitlenýär we häsiýetlendirilýär.

Halkara bazarlara çykmaklygyň zerurlygy, her bir kärhana firma öz öndürýän önümleriniň önümçiligini giňeltmelidir, içerki bazarlarda hiç bir päsgelçilikler ýüze çykmaýar, halkara bazarlarda bolsa dürli-dürli nätanyş ýagdaýlary döräp bilýär: mysal üçin (walýutanyň durnuklylygy, medeni gurşawynyň aýratynlygy, alyjylary bilmezlikligi nätanyşlylygy).

Halkara marketingi- bu ýurdumyzda uly isleg bildirýän harytlary we nyzmatlary eksport etmek bilen çäklenmek däldir, ol şeýle hem maksatly bazarlarda uly inwestisiýalary we uzak möhletli goýumlary, halkara medeni aratapawutlary bilmek, daşary ýurt alyjylara öz harydyňa we marketing strategiýasyna çekmekdir.

Halkara bazarlary öwrenmek üçin kärhanalar esasy çözümlere seretmeli bolýarlar.

Halkara bazarlary öwrenmek çäginde kabul edilişiniň esasy çözümleri.

Halkara marketing gurşawy öwrenmek

Daşary ýurtlarda harytlary ýa-da hyzmatlary çykarmak üçin ilki bilen köp zatlary öwrenmeli. Halkara marketing gurşawynyň aýratynlyklaryny jikmejik öwrenmeli. Ilkinji jahan urşundan soň bu ugurda köp sanly üýtgeşmeler bolup geçdi. Şondaň soň täze mümkinçilikler we kynçylyklar ýüze çykdy. Olaryň arasyndan iň belli üýtgeşmeler:

1. Dünýä ykdysadyýetiniň internasionalizasiýasy (halkara söwdanyň we daşary ýurtlarda maliýe goýumlaryň ösmegi);
2. Passiw söwda balansynyň meselesi we ABŞ-nyň dollarynyň dünýä bazarynda bahasynyň üýtgemegi;

3. Dünýä bazarynda Ýaponiýanyň ykdysadyýetiniň güýjüniň ösmegi;
4. Halkara maliýe ulgamynyň emele gelmegi, walýutanyň konwertasiýasynyň arkaýyn bolmagy;
5. 1973-nji ýyldan bäri nebit öndüriji kompaniýalaryň dünýä girdejisiniň süýşmegi;
6. Söwda bökdençlikleriniň sanlarynyň ösmegi, içerki bazarlary daşary ýurt bäsdeşlerden goramak;
7. Täze uly bazarlaryň açylmagy.

3.1. Halkara söwda ulgamy

Daşary ýurtlara harytlary we hyzmatlary hödürlemek üçin, kärhanalar dürli söwda çäkler bilen gabat gelýärler. In ýaýran çäkleriniň biri gümrükhana tarifi, bu daşary ýurtlardan getirilýän harytlardan belli tölegi töletdirmek çägidir.

Gümrükhanaň tarifi düşýän tölegleriň girdejileriniň galmagynyň maksadyny yzarlaýar, şeýlede bu işler öz kärhanalarymyzyň bähbitlerini goramak üçin edilyär.

Mundan başga-da eksportýorlar kwota bilen gabat gelip bilerler.

Kwotaň maksady daşary ýurt walýutasyny saklamak, ýerli önümçiligi goramakdyr.

Kwotaň çäkli görnüşi embargodur, bu ýerde importyň aýratyn görnüşlerini doly gadagan edilyär.

Söwdanyň garşysyna walýutaň gözegçiligi hem täsir edýär. Birnäçe ýurtlarda ykdysadyýet guramalary döredilen, olaryň in esasysy Ýewropa ykdysady guramalary (Ýe.Y.G. ýa-da başgaça umumy bazar).

Ýe.Y.G. agzalaryna günbatar Ýewropanyň ýurtlary girip, bu agzalaryň işi gümrükhanaň tarifiniň bahasyny gaçyrmagyna gönükdirilendir, şeýle-de maliýe goýumlarynyň galdyrmasyna gönükdirmekdir. Ýe.Y.G. döredilenden soň ýane-de başga guramalar döredi, olar

ykdysady aralyk kömeginiň Geňeşi (SEW), Azat söwda latyn amerikaň asosiasıyasy.

Belli bir ýurtda harydy ýa-da hyzmaty kabul etmegi birnäçe gurşawlar bolýandyr, olar ykdysady, syýasy - hukuk we medeniýet gurşawlarydyr.

Ykdysady gurşaw. Ilki bilen daşary ýurduň bazaryna çykmak üçin, halkara marketingiň gatnaşyjysy şol ýurduň ykdysadyýetini öwrenmelidir.

Daşary ýurtlaryň eksport bazary hökmünde saýlanmagyň sebäplerini iki häsiýet bilen kesgitlemek bolýar.

Hojalygyň gurluşy. Ýurduň hojalyk gurluşyny harytlary we hyzmatlary sarp edijiligi bilen girdejileriň derejesi we meşgullanýandygy bilen kesgitleňýär.

Hojalygyň gurluşynyň dört görnüşi bardyr:

a) Adaty hojalyk ykdysadyýet görnüşli ýurtlar;

Ykdysadyýetiniň çäginde adalaty hojalyk görnüşli, ýaşajylyar köpçülik-leýin ýönekey oba hojalyk önümçilik bilen meşgullanýarlar. Öndürilýän önümleriň köp bölegini olaryň özi sarp edýärler, galanlaryny harytlara we hyzmatlara çalyşýarlar.

b) Çig mal eksport edýän ýurtlar.

Bu ýurtlar bir ýa-da birnäçe görnüşli tebigy baýlyklary bolanlar. Serişdeleriň köp bölegini olar şu baýlyklary eksport edip alýarlar.

Meselem: Çili (mis, olowo), Zair (kauçuk)

ç) Senagat taýdan ösýän ýurtlar.

Senagat taýdan ösýän ýurtlaryň çäğine Ýegipet, Fillipin, Hindistan, Braziliýa girýär. Gaýtadan işläp taýýarlaýan senagatlaryň ösmegini netijesinde bu ýurtlar dokma çig mallary, çoýun, agyr maşyn gurluşyk harytlary eksport edýärler, az mukdarda bolsa taýýar dokma senagatynyň önümlerini eksport edýärler.

Industrializasiýasynyň ösmegi bilen täze baý klaslaryň döremegine getirýär, şeýle-de hemişe ortakly klaslar ösýär, bu klaslar täze görnüşli harytlary almagyna islegleri artyryýar,

bu bolsa sarp edijilik bşlegi diňe import arkaly kanagatlandyryp bolýar.

d) Senagat taýdan ösen ýurtlar, esasan senagat harytlarynyň eksportýorlarydyr. Olar senagat harytlary öz arasynda satýarlar, şeýle-de bu harytlary beýleki hojalyk gurluşly ýurtlarda çalyşýarlar.

Senagat taýdan ösýän ýurtlara aşakdaky ýurtlar girýär:

1. ABŞ;
2. Kanada;
3. Ýaponiýa;
4. Germaniýa;
5. Angliýa;
6. Fransiýa;
7. Italiýa;
8. Orsýet.

Ykdysady görkezijiler - ýurduň girdejisini paýlaşdyrmagyň häsiýeti.

Girdejileri paýlaşdyrmagynda ýurduň hojalyk gurluşynyň aýratynlyklaryndan başga-da syýasy ulgamyň aýratynlyklary hem girýär.

Halkara bazar öwrenmekde girdejini paýlaşdyrmak işi boýunça ýurtlary baş görnüşlere bölýärler:

1. Maşgala girdejisi pes derejeli ýurtlar;
2. Maşgala girdejisi artykmaç pes derejeli ýurtlar;
3. Maşgala girdejisi has pes we has ýokary derejeli ýurtlar;
4. Maşgala girdejisi pes, ortaça we ýokary derejeli ýurtlar;
5. Maşgala girdejisi ortaça derejeli ýurtlar.

Syýasy - hukuk gurşawy. Dürli ýurtlar birbirinden öz syýasy - hukuk gurşawy bilen tapawutlanýarlar. Haýsy bolsa-da bir ýurt bilen işjen aragatnaşyklary berkitmek üçin azyndan 4 faktorlara seretmelidir.

1. Daşary ýurtdan satyn alynýan harytlara ýa-da hyzmatlara garaýyş.

Käbir ýurtlar satyn alynýan harytlara we hyzmatlara gowy garaýarlar, käwagt höweslendirýärler, beýlekiler bolsa kanagatlanarsyz garaýarlar.

Meselem, satyn alynýan harytlara we hyzmatlara gowy garaýan ýurduň biri Meksika - bu ýurt birnäçe ýyl bäri daşary ýurt maliýe goýumlaryny özüne çekýär, daşary ýurt maliýe goýumlara, olar kärhanalary ýerleşdirmekde ýer saýlamagyna ýeňillikleri we hyzmatlary hödürleýärler.

Hindistan eksportýorlardan import kwotalaryny ýerine ýetirmegini talap edýär, käbir walýutalaryň önüne böwet bolýar, täze gurnalýan kärhanalaryň ýolbaşçylyk düzümine öz raýatlaryny salmasyna şert goýýarlar.

Syýasy durnuklygy. Ýene-de bir mesele - gelejekde ýurduň durnuk-lulygydyr. Häkimiýet bir- birini çalşyp durýar, käwagt kursuň çalşygy duýdansyz bolup geçýär. Häkimiýetiniň çalşygy bolmanda-da, ýurduň ýagdaýyna tasir edip bilýär.

Daşary ýurtlar kärhanalaryň hususçylygyny döwletiň haýryna edip bilýärler, olaryň walýuta gorlaryna böwet bolup bilýärler, şeýle-de import kwotalary ýa-da täze salgytlary goýup bilýärler. Halkara bazarlary öwrenýän işgärlere syýasy durnuklylygy pes bolan ýurtlarda täjirçilik iş bilen peýdaly işläp bilerler, ýöne käbir ýagdaýlarda maliýe ýa-da işjen soraglara seredilende ýurduň ýagdaýy ýüze çykar.

Walýutany çäklendirmek. Walýutany çäklendirmek, çalyşmak meselelere degişlidir. Käwagt häkimiýet öz walýutasyna böwet bolup bilýär ýa-da çalyşmagy gadagan edýär.

Döwlet maşyny.

Dördünji faktora daşary ýurt kompaniýalara kabul edýän ýurduň tarapyndan netijeli ulgamyň derejesinde kömek birmekdir. Bu bolsa gümrükhana gullugyň netijeli

bolmagy, dürli faktorlaryň we bazar maglumatlaryň doly bolmagy, bu faktor täjirçilik işine gowy täsir edýär.

Medeniýet gurşawy.

Her bir ýurduň milliligi boýunça öz düzgünleri hukuklary we gadagan edilýän zatlary bardyr şol sebäpli olary çünňür öwrenmelidir.

Marketing meýilnamasyny düzmek üçin ilki bilen daşary ýurduň sarp edijisi haýsy harydy ýa-da hyzmat nädip kabul edýändigini we nädip ulanýandygyny anyklamalydyr.

Eger-de daşary ýurda çykýan kärhanalar şol ýurduň medeniýetini, syýasatyny bilmeseler, onda ol kärhananyň üstünligi bolmaz.

Daşary ýurtlaryň bir-birinden tapawutlanýan aýratynlyklaryň biri hem, işjen dünýäde özüni alyp barmak kadasydyr.

Gepleşigi geçirmezden öň, täjirçi bu aýratynlyklary hökman öwrenmelidir.

Mysal üçin, Latynamerikanlar - işjeň gepleşikleri geçirenlerinde bir-birine ýakyn bolmagyny endik etdiler.

Ýaponiýaň işjeň adamlary gepleşiklerde, hiç mahal ‘ýok’ sözüni ulanmaýarlar.

Fransiýanyň lomaý satyjylary harytlary satmakda höweslendirme usulyny ulanmaýarlar. Olar bölek satuw kärhanalardan, olara gerek harytlary soraýarlar we şol harytlary bilen üpjün edýärler.

3.2. Daşky bazara çykmagyň maksatlaryny kabul etmek

Halkara bazary öwrenmek işine girmek üçin işgärler iki ýily ulanýarlar:

- 1) Kim bolsa-da biri harytlary satyp bermek teklibi bilen çykýar.
- 2) Kärhanaň özi daşary ýurduň bazarlaryna çykmagyny göz önünde tutýar.

Belki olaryň önümçilik kuwwaty sarp edijilik mümkinçiliklerden ýokary bolýandyr, ýa-da daşary ýurtda marketing mümkinçiliklerini gowy diýip pikir edýändirler.

Daşary ýurda çykmazdaň öň kärhanalar meseleleri anyk kesgitlemeli. Şeýle-de öz halkara marketingiň syýasy durnuklygyny bilmeli.

- Birinjiden, satuwyň umumy göwrüminiň näçe göterimini daşary ýurt bazarlarynda satjakdygyna gönükdirilmegini kesgitlemeli;
- Ikinjiden, marketing bilen olar näçe we haysy ýurtlaryň bazarlarynda meşgulanjakdygyny kesgitlemeli;
- Üçünjiden, karhanalar haýsy tipli ýurtlarda işlejekdigini kesgitlemeli.

Haýsy bolsa-da bir ýurdy saýlap almaklyk birnäçe faktorlara baglydyr:

Olar hödürlenýän harytlar, girdejileriň derejesine, ýaşajylyaryň sanyna düzümine, geografik faktorlaryna, syýasy şertlerine we beýleki aýratynlyklarydyr.

3.3. Haýsy bazarlara çykmagyna netijä gelmek

Bazary saýlap almak işi aňsat diýilýär, ýöne bu ýerde birnäçe kriteriýalara şeýle-de kandidat ýurtlaryň klassifikasiýasyna seretmeli bolýar;

- 1) Bazaryň göwrümi;
- 2) Bazaryň ösmeginiň dinamikasy;
- 3) İşleri alyp barmagyň çikdajylary;
- 4) Bäsdeşlik artykmaçlygy;
- 5) Töwekgelçilik derejesi.

Bazara çykmaklygyny usullaryny saýlap almak.

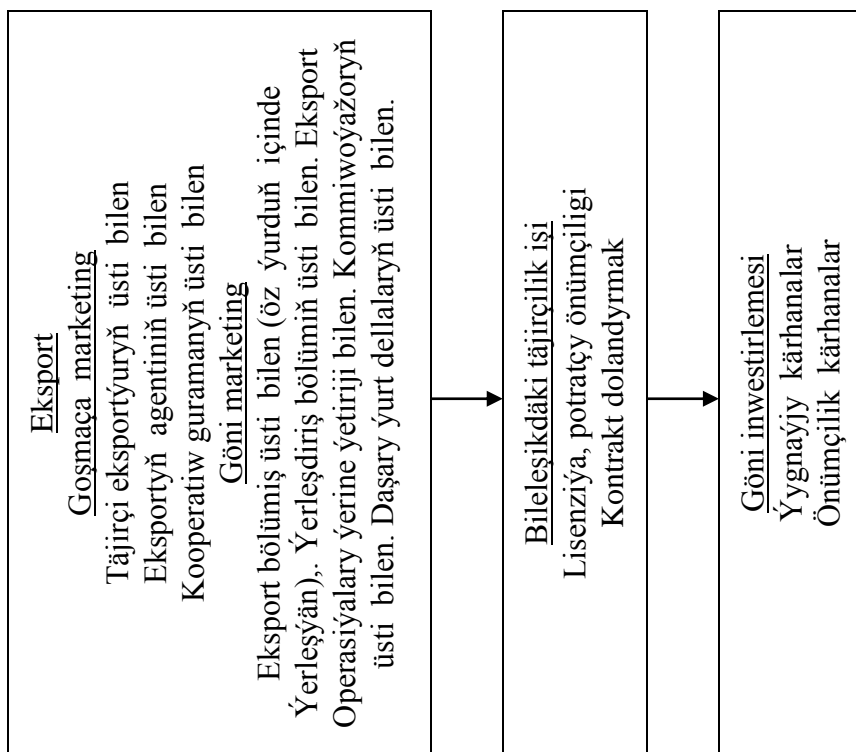
Kärhana harydy daşary ýurtda satjak bolsa gowy usullarynyň birini saýlap belmeli. Bu usullara eksport, täjirçilik işiniň birleşigi, daşary ýurtda göni investirleme degişlidir.

3.4 Daşary ýurt bazarlaryna çykmaklygynyň strategiýasy

Daşary ýurduň bazaryna girmegiň iň aňsat usuly eksportdyr.

Üýtgäp durýan eksport - kärhanalar wagtyly - wagtynda öz artykmaç harytlaryny ýerli lomaý satyjylara satýarlar, bu ýerde lomaý satyjylar daşary ýurtlaryň, firmalaryň wekili bolup çykýarlar.

Aktiw eksporty - bu ýerde kärhanalar öz eksport işlerini diňeltmek maksady bilen belli bazarlara çykýarlar.

Kärhanalar önümlerini daşary ýurt bazaryna iki usul bilen eksport edip bilýär:

- 1) halkara marketing delalaryň hyzmatyndan peýdalanyň birýärler, goşmaça marketing eksport işlerini geçirip bilýär (göni marketing);
- 2) Goşmaça marketing eksport tejribe işini täzeden başlaýan kärhanalar ulanýarlar. Sebäbi, birinjiden, bu usul maliýe goýumyny az talap edýär, ikinjiden, bu usulyň töwekgelçiligi pes bolýar.

Halkara marketing delalary - bu täjirçi eksportýorlar, eksport boýunça agentler ýa-da kooperatiw guramalar. Täjirçi hünärmen öz bilimini başarnaňlygyny ukyplylygyny we hyzmatyny ýokary derejede görkezip, satyjylaryň işinde ýalňyşlary az göýbermegine kömek berýärler.

Bileleşik tajirçilik işi

Ýeňe-de daşary ýurt bazarlaryna çykmagyň umumy ugurlaryň biri täjirçilik kärhanalar bilen bileleşmektir. Onuň maksady önümçilik we marketing kuwwatlaryny ösdürmeklikdir.

Bileleşik tajirçilik işi eksportyň tarawudy, olar ýolbaşlygy gurmaýarlar. Netijede olar daşary ýurtlarda önümçilik kuwwatlaryny döretýärler.

Bileleşik kärhanalaryň 4 görnüşi bardyr:

Lisenzirleme - bu halkara marketinge öndürilijileri çekmegiň aňsat ýollaryň biri. Lisenzior lisenziýat bilen daşary ýurt bazarlarynda ylalaşyga girýär, ol ýerde önümçilik hadysasyny söwda belgisini, patenti, söwda syry ulanmagynyň hukugyny hödürleýär, çalşylanda lisenziýa tölegini ýa-da pul alýarlar.

Lisenzior minimal töwekgelçiligi bilen bazara çykmagy alýar, lisenziýat öz işini täzeden başlaýar, sebäbi olar önümçilik tejribäni tiz alýarlar.

Lisenzirmegiň potensial ýetmezçiligi lisenziýatyň üstünden gözegçilik edip bilmeyändigini. Eger-de lisenziat üstünlik gazanyp işlese, oňa hem girdeji gelse şertnama

gutaransoň firmalar özlerine daşary täze bäsdeşi döredendiklerini bilerler.

Harytlary çykarmakda ýerli öndürijiler bilen kontrakt baglaşmak işiniň ýeňe-de bir görnüşi- **potratçy önümçiligi**

Potratçy önümçiligiň ýetmezçiligi - kärhanalar önümçilik hadysasyna gözegçilik etmek mümkinçiligi az bolýar. Şol wagtda kärhananyň işini tiz ýola goýmagyna mümkinçilik döretýär, ýerli öndürijiler bilen aragatnaşygy gurmaga kömek edýär.

Kontrakty (şertnamany) dolandyrmak

Şertnamany dolandyrmak - işiň başyndan girdeýjini almagy bilen daşary ýurt bazaryna çykmanyň usuly. Eger-de kärhanada hünärmen ýolbaşçylaryň sanowy çäklenen bolsa, bu usul maksada laýyk gelmeýär.

Bilelikde işleýän kärhanalar - bu daşary ýurt we ýerli maliýe goýumçylaryň birleşdirilen güýçleri, olaryň esasy maksady ýerli täjirçilik kärhanalary döretmek.

Daşary ýurt maýadarlary ýerli kärhanalardan paýy satyn alyp bilýär, ýerli kärhanalar hem daşary ýurt kompaniýalaryň kärhanalaryndan paýy satyn alyp bilýär, ýa-da olar iki tarap bolup täzedan üýtgeşik kärhana döredip bilýärler.

Bileleşikde eýe bolup işlemegiň usulynda hem belli bir ýetmezçilikleri ýüze çykýar.

Gatnaşyjylar maliýe goýumlar barada närazyçylyk bildirip bilerler.

Köp kärhanalar uly ünsi marketinge berýärler, şeýle-de arasynda ýerli goýumçylary ýerlemek guramaçylygyna üns berýärler.

Göni inwestirmek

Daşary ýurt bazarynda işi gurnamagyň doly görnüşi, olaryň maliýe goýumçylaryny daşary ýurtda hususy ýygnaýjy ýa-da önümçilik kärhanalary çekýärler.

Bu usul birinjiden k rhanalara pullaryny tyg syty saklamagyna, arzan i  i g  yjini ulanmak   a-da arzan bahadan   ig mallary almagyna kömek ed   r.

Ikinjiden, i     yerleri d  retmekde, k rhanalar özlerine we partn  r -   urtda  lara gowy   a  y   şertleri d  red   rler.

    njiden, k rhanalar öz harytlaryny   erli marketing gur  awynda   erle  dirmek seb  pli döwlet edaralar bilen, müşderiler,   pj  n edijiler we dellalar bilen has      aragatnaşyklary berkid   rler.

Dördünjiden, k rhanalar öz mali  e go  umларыny   üstüni doly gorap saklamagyna gözegçilik etmegine,     lede, olar önümçilikde we marketingde sy  asy durnuklylygy saklamak     n     releri ta    rlap bilerler, bu bolsa halkara   l  egde uzak wagtla  yn meselelere jogap berip biler.

3.5 Bazary   wrenmek toplumy   gurlu  syny       g  di

Eger-de k rhana bir   a-da birn   e daşary   urt bazarларыna   yk  an bolsa,   z marketing toplumyny   erli şertlerde n  dip ulanjakdygyny     zmelidir.

Bir tapardan, k  bir k rhanalar galypa salnan marketing toplumyny ulan   rler.

Harytlary, reklamany,     radyly     ollary, standartla  magy, bazary   wrenmegi  n toplumyny   be  leki elementlerine, harajatlary   az bolmagyna getir   r,   ol seb  bi bu elementler hi   hili     tge  melere getirme   r.

Be  leki tarapyndan bazary öwrenmek toplumyny       ritele  dirilen ugry, öndürji toplumyny   elementlerini     rite a  ratyn maksatly bazara u  gunla  dy   r, o  a go    a   harajatlary çykarmaly bol   r,     ne olar   okary girdejini we bazary     okary bölegini almagyna umyt ed   r.

Harytlary u  gunla  dyrmak, höweslendirmek, bahalary we     ratmak   ollary daşary   urt bazarларыna   ykarmagyny   görnüşleridir.

Harytlary höweslendirmek we ony daşary ýurt bazarlaryna uýgunlaşdyrmak strategiýasynyň 5-sini belläp bolýar.

Biz bu strategiýalarynyň 2-sine serederiş: biriji harydy uýgunlaşdyrmak we ikinjiden höweslendirmek.

Üýtgedilmeyän görnüşde ýaýratmak - beýle diýmegiň sebäbi harytlary öndürip, daşary ýurt bazarlaryna çykarmakda hiç hili uýtgeşmeleri girizmeýärler. Bu ýerde bazary öwrenýän hünärmenlere ýolbaşçylar aşakdaky görkezmeleri berýärler:

“Harydy bolşuna görä alyň we olaryň sarp edijilerini tapyň”. Ýöne bu ýerde ilki bilen şol haryda isleg bildirýänleri kesgetlemelidir.

Mysal üçin, erkekler üçin niýetlenen dezodorantlary ulanmak derejesi her hili bolýar. ABŞ - 80 %, Şwesiýa - 55 %, Italiýa - 28 %, Filippinde - bary ýogy 8 %. Käbir Ispanlar mysal üçin, peýniri bilen mesgäni düýbünden ulanmaýarlar.

Harydy uýgunlaşdyrmak - ýerli şertlere görä öndürilen harytlara uýtgeşmeleri girizmegi göz önünde tutulýar.

Täzelikleri oýlap tapmak - bu hadysa iki görnüşde çykyp biler:

Regressiw oýlanmalar - öňki öndürilýän harytlary täzeden çykarmak.

Progressiw oýlanmalar - daşary ýurtlaryň isleglerini kanagatlandyrmak üçin, täze harytlary işläp çykarmak.

Meselem: Käbir ýurtlar iýmitiň düzüminde belogyň köp bolmagyny isleýärler.

Höweslendirme - kärhanalar öz bazarlarynda hemme ulanylýan höweslendirme strategiýasyny hemme ýerlerde ulanyp bilerler, ýa-da her bazar üçin bu strategiýasyny üýtgedip bilerler.

Meselem: Käbir ýurtlarda reklama edilende ownuk zatlara hökman seretmeli bolýarlar, mysal üçin, reňke uly uns berýärler. Latynamerikada purpur reňkli ölüm bilen baglaşdyrýarlar. Ýaponiýada ak reňk - ölümü aňladýar.

Malayziýada ýaşyl reňkli tebigatyň lihoratkasyna gabatlaşdyrýarlar.

Käbir reklama edilýän harytlaryň atlaryny hem üýtgetmeli bolýarlar.

Meselem: Germaniýada “Ümür” iňlis sözi “dökün” diýip hasaplanylýar, “Skotç” bolsa “Gymmat” diýip düşünilýär.

Ispaniýada “Şewrole - Nowa” maşynlaryň adyny “Beýle bolmaz” diýip düşüňärler. Şwesiýasynyň firmasy “Elen Kertis” “Gijeki” atly şampuny “Gündizki” diýip üýtgetdiler, sebäbi şwedler saçlaryny irden ýuwýarlar.

Reklama serişdeleri halkara masştabynda uýgunlaşdyrmagy talap erýärler.

RRG teleýaylam - täjirçilik reklama bir sagat goýberilýär, şonuň üçin reklama berijiler teleýaýlamda wagty satyn almaklyk üçin bir näçe aý önünden alada etmeli bolýarlar.

Şwesiýada teleýaýlamda täjirçilik reklama wagt berilmeyän.

Fransiýada we Skandinaw ýurtlarda radio reklamasy ýok.

Italiýada - reklama esasy serişdesi žurnal bolsa, Awstriýada žurnallaryň orny uly däldir.

Baha

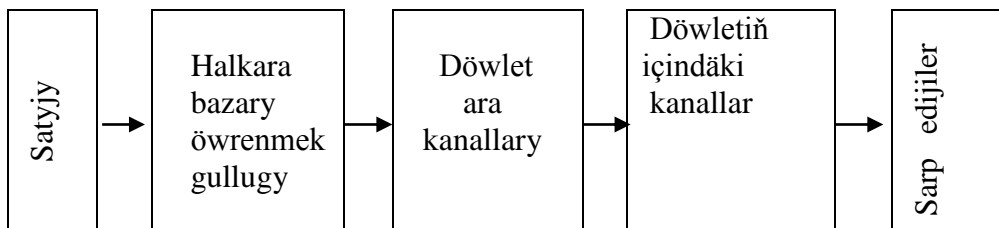
Öndürijiler daşary ýurt bazarlarynda öz harytlary üçin pes bahalary soraýarlar. Bu ýerde girdeji az bolmagy mümkin, ýöne pes bolsa harytlary satmagyny gurnamak üçin gerek.

Öndüriji bazarda özüne orun almak üçin haryda pes baha goýýar. Haçanda öndüriji öndüryän önümini daşary ýurt bazarlarynda pes baha bilen satsa, ýerli bazarda bolsa ýokary bahada satsa, onda oňa **demping** diýilýär.

3.6 Ýaýradylş kanallary

Halkara bazarda çykyş edýän kärhanalar hökman öz harytlaryny sarp edijilere gutarnykly ýetirmekligi meseleler toplumynda seretmeli.

Halkara marketingde (bazar öwrenmek) ýaýradylş kanalyň umumy gurluşy.

Suratda satyjy bilen sarp edijiniň aralygynda birleşdiriji şahalar görkezilen.

Birinji şahada - satyjy ýaýradylş kanalyň bölegi bolup oňa gözegçilik edýär.

Ikinji şaha - döwletara kanaly - bu kanal daşary ýurtlaryň araçäğine çenli harytlary getirip berýär.

Üçünji şaha - döwletin içindeki kanal – harytlary araçäkdən alyp, sarp edijilere ýetirmek işini ýerine ýetirýär.

Döwletin içindeki kanallaryň ýaýradylş kanaly dürli ýurtlarda bir- birinden tapawutlanýarlar.

Uly tapawutlaryň biri daşary ýurt bazarlaryna hyzmat edýän dellallaryň sany we görnüşleridir.

Ýene-de bir tapawut, bölek kärhanalaryň göwrümi we häsiýetidir.

Bazary öwrenmek gulluklaryň gurluşynyň çözüdi

Kärhanalar halkara bazary öwrenmekde işi dolandyrmagyny gurnamak üçin 3 usuly ulanyp bilerler.

Ilki bilen olar eksport bölümüni, soňra halkara filialy, iň soňunda bolsa transmilli kompaniýalary döretýärler.

Eksport bölümü.

Kärhanalar halkara bazary öwrenmek işini harytlary daşary ýurt bazarlara goýbermeginden başlaýarlar.

Eger-de daşary ýurtda satuw össe, onda, kärhana eksport bölümü döredýär, bölüme satuw gullugyň ýolbaşçysy we birnäçe kömekçiler girýär.

Satuwyň ösmegi bilen, eksport bölümü hem ösüp onuň düzümine dürli marketing gulluklary goşulýar.

Halkara filialy.

Köp kärhanalar halkara bazarlarda dürli işleri geçirip bilerler, bir ýurtda - eksport bilen, beýlekide lisenzirleme, üçünjide - bileleşikde eýe bolan kärhanalarda işlemek, dördünjide - bölünip döredilen kompaniýalaryny işledýärler.

Halkara filialyň başynda hemişe öz prezidentleri durýarlar, olar şol filialyň maksatlaryny kesgitleýärler, şeýle-de býujetini we daşary ýurtlaryň bazarlarynda kärhananyň işiniň giňelmegine jogapkärçilik çekýärler.

Transmilli kompaniýalar

Käbir kärhanalar dünýä derejisinde maksatly ösüp, halkara filialynda köp milletli gurama bolýar.

Kä wagta daşary ýurtda telekeçilik bilen meşgullanýan, kärhanalar diňe özi hakda milli bazaryň işçisi diýip pikir etmän, dünýä bazaryň işçisi diýip pikir edip başlaýarlar.

Bu kärhananyň ýokary we funksional ýolbaşçylygy önümçiliginiň meýilnamalaşdyrylmagyna, marketing syýasatynyň pul serişdeleriniň hereketine we бүтін dünýä derejisindäki material tehniki üpjünçiliginiň ulgamyna gatnaşýar. Бүтін dünýä derejisindäki iş bilen meşgullanýan bölümler halkara filialyň ýolbaşçylygyna boýun bolman, ýolbaşçy paýlaşdyryjy ýa-da umuman ýerine ýetiriji guramalar degişli bolýar. Bu kärhananyň ýolbaşçylyk etjek

işgäri diňe öz ýurdunyň ýa-da halkara bazarynda işlemäge taýýarlamaýarlar. Ýolbaşçylyk köp ýurtlaryň wekillerinden düzülýär: toplanýan detallar we goşmaça materiallar iň arzan satylýan ýerlerden alynýar, maýa goýumlar bolsa köp girdeji geljek ýere äkidilýär.

Özüniň geljekgi ösüşinde gyzyklanýan uly kärhanalar gün-günden transmilli kompaniýalaryna öwürilip başlamagy. Daşary ýurt kärhanalaryň ABŞ-nyň içerki bazarlaryna üstünlikli girmegine görä, Amerikanyň kärhanalarynyň hem başga ýurtlaryň bazaryna agressiw girmegi hökman dolup durýar.

IV – BAR

HYZMATLARYŇ BAZARYNY ÖWRENMEK

Garaşsyz, Bitarap ýurt bolaly bäri Türkmenistanyň ykdysadyýetiniň ösüşinde täze esasy ugurlaryň biri hyzmat ediş çäkleriň ösmegidir.

Dürli hyzmatlara islegiň bolmagy birnäçe faktorlara baglydyr:

- 1) **Birinjiden**, ýaşaýyş şertleriň ösmeginiň netijesinde sarp edijiler öz işleriniň ýenledilmegine isleg bildirýärler (Meselem, naharlary taýýarlamak üçin dürli maşynlar ulanylýar, tok peçler, aşhana kombaýnalary, otaglary arassalamak üçin tozan sorujylar);
- 2) **Ikinjiden**, girdejiniň ösmegi we goşmaça boş wagt bolmagy, dürli hyzmatlary ulanmagyna isleg döredýär (mysal üçin, sport türgenleşikleri bilen meşgullanmak, dürli trenajorlarda saglygy berkitmegi bilen meşgullanmak);
- 3) **Üçünjiden**, ýokary tehnologiýalary harytlary ulanmak (öý kompýuterleri, audio we wideo tehnika, goraýyş ulgamlary ulanmak).

Hyzmat ediş sfera öz içine köp dürli pudaklary girizýär. Olar dürli- dürli bolup, olary aşakdaky sektorlara bölüp bolýar.

I. Döwlet sektorlar – bu sektora sudlar, biržalar, keselhanalar, harby gulluklar, mekdepler, ýokary okuw jaýlar, poçtalar degişlidir.

II. Hususy söwda däl sektorlar - bu sektora muzeýler, metjitler, kollejler, gaznalar girýärler.

III. Hyzmat ediş sferanyň uly bölegini täjirçilik sektorlar eýeleýärler. Bu sektorlara banklar, mihmanhanalar, firmalar we ş.m. girýär.

Soňky ýyllar Watanymyzda täze üýtgeşik sektorlar ýüze çykýarlar.

Mysal üçin müşderi belli nyrhy töländen soň, hyzmat ediş çäkleri sarp edijilere dürli hyzmatlary hödürlep bilýärler. (Taksi maşyny gerek ýere jaň üsti bilen çagyrmak, täze jaý, firma gurnamak, toýlary, baýramçylyklary, gurnap geçirip bermek we ş.m.)

Hyzmat - bu dürli çäreler ýa-da bir tarap beýleki tarapa öz hyzmatyny hödürleýär.

Biz her gün hyzmaty alýarys. Haçanda lukmanyň ýanyna baranymyzda, maşyny bejerdemizde, kinoteatrlarda, kino görenimizde, dellekhanada saçy oňardamyzda, atelýede egin-eşik tikdirenimizde edilýän hyzmaty görýäris. Bu hyzmatlar her gün alynýarlar. Bu ýerde bir zady bellemeli harytlar öndürilende, önümçilik kärhanalar hem bir näçe hyzmatlary hödürleýärler: olaryň içinde - harytlary getirip bermek, enjamlary tehniki hyzmatlar bilen üpjün etmek, tehniki maslahatlar. Mundan başga-da hyzmatyň köp öndürijileri özüniň esasy işiniň gapdalynda dürli harytlary hem satýalar.

Mysal üçin “Türkmenhowaýollary” kompaniýasynyň esasy işiniň daşyndan, olar goşmaça giň assortimentli tagamlary, içgileri, gazetleri hödürleýärler, bu bolsa kompaniýanyň aýrylmaz bölegidir.

4.1 Hyzmatyň görnüşleri

Hyzmat ediş çäkleriň dürli kärhanalary bar. Olary birnäçe alamatlar boýunça klassifisirlemek bolýar.

Olaryň biri - eýeçilik alamatydyr, olar hususy we döwlet sektorlar bolup biler.

Ikinji alamaty - bazar, sarp ediji, bazar we önümçilik bazarydyr.

Şeýle –de hyzmaty adam bilen gatnaşyk derejesi boýunça klassifisirlenip bilner: ýokary hyzmatlar (dellikhanalar, medisina hyzmatlar) we pes gatnaşyk (geým arassalamak) bu ýerlerde hyzmatlar obýektlere gönükdirilendir.

Hyzmatlary adamlar edip biler (dürli konsultasiýalar, bilim) ýa-da awtomatizirlemen maşynlar edip bilýär (sowda awtomaşynlar we beýlekiler).

Adamlar tarapyndan hödürlenýän hyzmatlary ýokary derejeli hünärmenler (keselhanalar, aklawjy firmalary) hödürlep bilýärler, şeýle-de hünäri bolmadyklar (süpüriji, ýukleýji) edip bilerler.

Hyzmatlaryň häsiýetleri

Bazar öwrenmek meýilnamasy düzülende kärhanalar, guramalar hyzmatyň dört häsiýetlerini göz önünde tutmaly: duýulmazlyk aýrylmazlyk, durnuksyzlyk, ömürlük dällik.

1. Duýulmazlyk hyzmat diýmeklik ony satyň alyançaň görüp bolmaýar, tagamyny dadyp bilmeýäris, ellap ysgap ýa-da eşidip bilmeýäris.

Mysal üçin dellikhana gelen müşderi hyzmaty alanson, oňa netije çykaryp biler.

Hyzmatyň duýulýan häsiýetleriniň ýoklugy, satyn alynýança näbellilik derejesi ýokarlanýar. Näbellilik derejesini peseltmek üçin sarp edijiler hyzmatyň hiliniň “duýdurylmagynyň ýollaryny” gözleýärler.

Bu ýerde hyzmatyň satyjysy alyjylary özüne çekmek üçin dürli çäreleri geçirmeli bolýarlar:

- Satyjy öz harydynyň duýulmazlygyny artdyryp bilýär;
- Satyjy öz hödürleýän hyzmaty barada gürrüň edip bilýär;
- Hödürlenýän hyzmata üýtgeşik at dakyp biler;
- Hödürlenýän hyzmaty alyjlara hödürlemek üçin satyjylar meşhur adamlary reklama çagyryp bilerler;

2. Hyzmatyň ikinji häsiýeti aýrylmazlyk.

Fiziki harytlary ilki bilen öndürýärler, soň ony saklaýarlar, satýarlar iň soňunda bolsa ony sarp edýärler. Hyzmatyň tapawudy bolsa ony ilki bilen satýarlar, soň öndürýärler we sarp edýärler.

Hyzmatyň aýrylmazlygy diýmek ony çeşmesinde aýryp bolmaýar.

Mysal üçin, eger-de auditoriýada talyplar bolmasa mugallym hyzmaty hödürlep bilmeýär.

Hyzmat öňdürilende hemmişe alyjy bolýar, alyjy bilen üpjün ediji arkalaşygy hyzmatyň arasynda aýratyň nukdaý nazardyr.

Hyzmat - önümiň gutarnykly hili, üpjün edijiden başga-da alyja hem baglydyr.

3. Hyzmatyň üçünji häsiýeti **durnuksyzlyk.**

Hyzmatyň hili hemişe bir bolmaýar. Bu häsiýet, esasan, wagtda we nirede hyzmat edilýandigine baglydyr.

Hyzmatyň hiliniň baglygyny üpjün etmek üçin iki çäre geçirip bolar:

1) Gowy hünärmenleri taýýarlamak üçin serişde goýbermek;

2) Hyzmaty hödürleýänler hemişe alyjylaryň tekliplerini, olaryň närazylygyny gürrüňlerinden seljermeli, olaryň kanagatlandyryan derejesini kesgitlemeli.

4. Häsiýet. Hyzmaty saklap bolmaýar.

4.2. Hyzmat ediş çäkleri, hyzmatlaryň klassifikasiýasy

Şu güne çenli hyzmat ediş çäkleriniň guramalary, öňdürijilerden yza galýarlar.

Sebäbi hyzmat edýän käbir kärhanalaryň **I topara** degişli bolanlary örän kiçidirler: Meselem, aýakgap ussahanalary, dellekhanalar, geým arassalaýan kärhanalar. Bu kärhanalar marketingi ulanmak gymmat diýip hasap edýärler.

II topar beýleki hyzmat edýän guramalaryň: mysal üçin, keselhanalaryň, kollejleriň hyzmatyndan köp adamlar giň peýdalanýarlar, şonun üçin olar marketing gerek däl diýärdiler.

III topar mysal üçin, ýuridiki firmalar marketingi ulanmagyň geregi ýok diýip hasap edýärdiler. Sebäbi, olar öz bilimine, hünärmenligine ynanýardylar.

IY topara degişli guramalar marketing düýbünden gerek däl diýip hasap edýärler.

Marketinge ýönekeý seredilse, hyzmaty hödürleýänler sarp edijilere hyzmat etmekde kyn bolar.

Hyzmaty hödürleýjileriň esasy işi müşderilere üns bermekdir.

Öňdebaryjy kärhanalaryň üstünligi öz işgärlerine we sarp edijilere nähili üns berýändigine baglydyr.

Olar “hyzmat-girdeji” sözüne gowy düşünýärler.

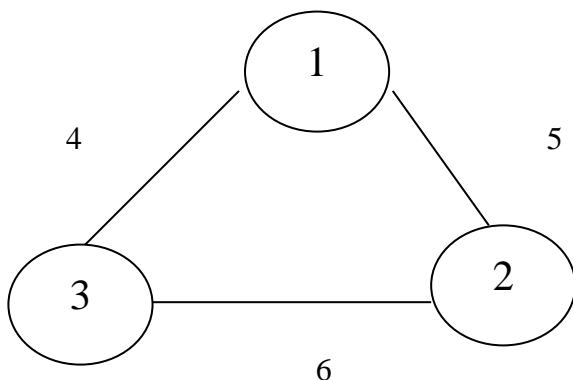
Bu sözlere gowy düşünmek üçin aşakdaky böleklere seretmek bolar:

- 1) Hyzmatdan gowy girdeji we ösüş;
- 2) Wepaly we kanagatlanan sarp edijiler;
- 3) Hyzmatyň gymmatyny ýokarlandyrmak
- 4) Zähmetiň ýokary öndürijiligi;
- 5) Hyzmatyň içerki hili.

Girdejiniň ýokary görkezijiligine ösmegine ýetmek üçin ilki bilen sarp edijiniň aladasyny edýänlere üns bermeli.

Hyzmat ediş çäklerde marketingiň 3 görnüşi bar. Ony hem aşakdaky suratda görüp bolýar:

- 1 - Öndüriji; 2 - Sarp ediji; 3 - İşgärler;
- 4 - İçerki marketing; 5 - Daşky marketing;
- 6 - Iki taraplaýyn marketing.

Suratda görşümüz ýaly, hyzmatyň marketingde içerki we iki taraplaýyn marketinginiň geçirmeli.

Içerki marketing - bu hyzmat edijileriň esasy ünsüni işgärleriň hiline gönükdirmekdir.

Sarp edijilere gowy hyzmat etmek üçin, kärhanalar öz işgärlerini hökman okatmalydyr, işgärler hünärmenligini artyrmalydyr.

Eger-de kärhanalar sarp edijilere ýokary derejede hyzmat etjek bolsalar, onda olaryň her işgärleriniň işi sarp edijilere gönükdirilen bolmaly. Bu ýerde ýöriteleşdirilen guramalar az bolar.

Marketing girizmek üçin marketologlar beýleki işgärleri höweslendirmelidir, olar bilen aragatnaşygy saklamalydyr.

Hyzmat ediş çäkleriň marketingi 3-nji görnüşini içerki marketingi daşky marketingden öňde bolmalydyr.

Iki taraplaýyn marketing - satyjy bilen sarp edijiniň hyzmatynyň arabaglanyşygynyň hilini aňladýar.

Sarp ediji hyzmatyň hilini kesgitlände, diňe hiliň häsiýetlerine üns bermeyär, olar şeýle-de funksional häsiýetlere seredýärler.

Satyjy bilen sarp edijiniň arabaglanyşygy gowy bolsa, şonda sarp ediji kanagatlanar.

Hyzmatlar özleriniň görnüşleri boýunça belli bir derejede tapawutlanýarlar. Olary dürli alamatlar boýunça toparlara bölmek bolýar.

Hyzmatlaryň toparlara bölünişini öwrenmek üçin şu aşakdaky soraglara seredip geçeliň.

1) Hyzmatyň çeşmesi hökmünde adamlar we maşynlar çykyş edýärmi?

Bu soraga jogap bermek üçin bir meselä seredip geçeliň.

Talyp synag tabşyranda mugallymyň gatnaşmagy hökmandyr, eger-de şol

talyp kompýuteri öwrenjek bolsa, bu ýerde maşyny ulanmagy gerekdir.

2) Sarp edijä hyzmat edilýän wagtda, müşderiň özüniň bolmagy hökmanmy?

Mysal üçin, egin-eşikleri arassalamaga berlende, ol ýerde sarp edijiniň bolmagy hökman däl. Hyzmaty hödürleýän müşderiň talaplaryny öwrenip, ony ýerine ýetirmäge çalyşýar. Käbir ýerlerde hyzmat edilende müşderiň bolmagy hökman, meselem, özünize egin-eşik tikdirjek bolsaňyz, tikiçiniň ýanyna baryp öz ölçegleriňizi aldyrmaly we talaplaryňyzy aýtmaly.

Synag tabşyrylanda talybyň gatnaşmagy hökmandyr.

3) Müşderler hyzmatlardan peýdalanmagyň sebäpleri näme?

Bu ýerde hyzmatyň kime niýetlenendigini kesgitlemeli, şahsy islegmi ýa-da işjeň isleg.

4) Hyzmatlar nähili görnüşde hödürlenýär?

Ýagny hyzmatlar ýerine ýetirilende olar tölegli ýa-da tölegsiz bolup biler.

Müşderilere hyzmat edilende belli bir adama ýa-da giň sarp edijilere edip bolar.

4.3. Üstünligiň esasy faktorlary

Häzirkizaman bazar şertlerinde haçan-da bazar bäsdeşligi ýokary galanda, hyzmat ediş çäkleriň marketologlary öz hyzmatlaryny beýleki bäsdeşleriň hyzmatyndan tapawutlandyrmak kyn bolýar diýýärler.

Hyzmatlaryň dürli bolmagy standartizasiýanyň çylşyrymly we hyzmatyň hiline gözegçilik etmegi diýip düşündirilýär.

Umuman, hiliň durnukly bolmagyna ýetirmek kyn bolýar, ýöne köp edaralar, kärhanalar öz işlerini sarp edijilere gönükdürýärler, şeýle-de içerki marketingiň ulgamyny täsirli kesgitleýärler. Bu bolsa netijede, öz markaň aýyl - saýyl ediligiň köpeltmegine getirýär, sebäbi olaryň hödürleýän hyzmatlaryny usullary bäsdeşlerden gowy bolup çykýar.

Hyzmat ediş çäkler öz hödürleýän hyzmatlaryny aýyl - saýyl etmek üçin 3 usul bilen işleýär:

- adam üsti, fiziki gurşaw we hadysa.

Hyzmatyň bazarynda bu usullary köplenç goşmaça 3P diýip atlan-dyrylýar (people, physical environment, process).

Şeýle-de kärhanalaryň, guramalaryň ukyply we ynamdar işgärleri sarp edijiler bilen gös-göni işleseler, şonda olaryň üstünligi bolar we oňde bolmagyna getirer.

Şeýle-de üstünligiň esasy faktorlarynyň biri, işleri içerki marketingde gönükdirilmelidir, işgärleri hemişe okatmaly, sarp edijilere üns bermelidir. Täze çäreleri ýerine ýetirilse, işgärleriň işiniň hili ýokarlanar, bu bolsa hyzmat hödürlemek usullarynda bäsdeşlerden oňde saklar.

Hyzmatyň duýulmazlygy we hyzmatyň hiliniň üýtgemegi, durnukly hyzmaty düzmegine kyn bolýar. Sonuň üçin öz imijiňi düzmek üçin wagt gerek bolýar, hyzmat ediş çäkler öz hyzmatlaryny oňe çykmak üçin üýtgeşik imidž döretmeli, esasy ünsüni söwda markasyna we nyşanlaryna bermeli, meselem: Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanyň köp kärhanalarynyň nyşanlary, söwda markalaryny daşary ýurtlaryň sarp edijileri hem gowy tanaýarlar. Bu Atamyrat Nyýazow adyndaky “Jinsi” fabrigiň nyşany (ATK), “Süýt” paýdarlar jemgyýeti “Akmaýa”, “Ahal” tekinçilik fabrigi (AHAL) we ş.m.

4.4. Hyzmatyň hiliniň barlagy

Hyzmat ediş çäkleriň guramalarynyň (kärhanalarynyň) başdeşlerden öňde bolmak üçin hödürleýän hyzmatlary ýokary hilli bolmaly.

Soňky ýyllar köp sanly standartlar (ülnüler) çykarylýar, bu standartlar hyzmatyň hiline gözegçilik etmegine kömek edýär. Olaryň arasynda halkara standarty BS 750/ISO 9000.

Köp kärhanalar gowy düşündiler. Eger-de ýokary hilli hyzmaty hödürleseler, olar durnukly üstünligi gazanalar. Bu bolsa satuwy we girdejini ýokarlandyrmagyna getirer, ýokary hilli hyzmaty hödürlemek üçin harajatlary köp çykarmaly boluar, ýöne köplenç maýa goýumlar özünü ödeýär.

Ýokary derejeli hile ýetmek üçin hyzmaty üpjün edijiler, maksatly sarp edijileriň hyzmatynyň hiline näme garaşandyklaryny kesgitlemeli.

Hyzmatyň hilini, gynansagam, kesgitlemek we bahalatmak kyndyr. Kynçylygyň sebäbi hyzmatyň duýulmazlygy onuň fiziki ölçegleri, öndürijiligi, funksional häsiýetleri we tehniki hyzmatyň bahasynyň ýoklygy, bu häsiýetleri derňew etmek üçin ulanylýan gorkezijilerdir.

Hyzmatyň öndürijilik we sarp edijilik prosesini biribirinden aýryp bolmaýar, sebäbi bu iki proses bilen hyzmatyň hilini kesgitlemelidir.

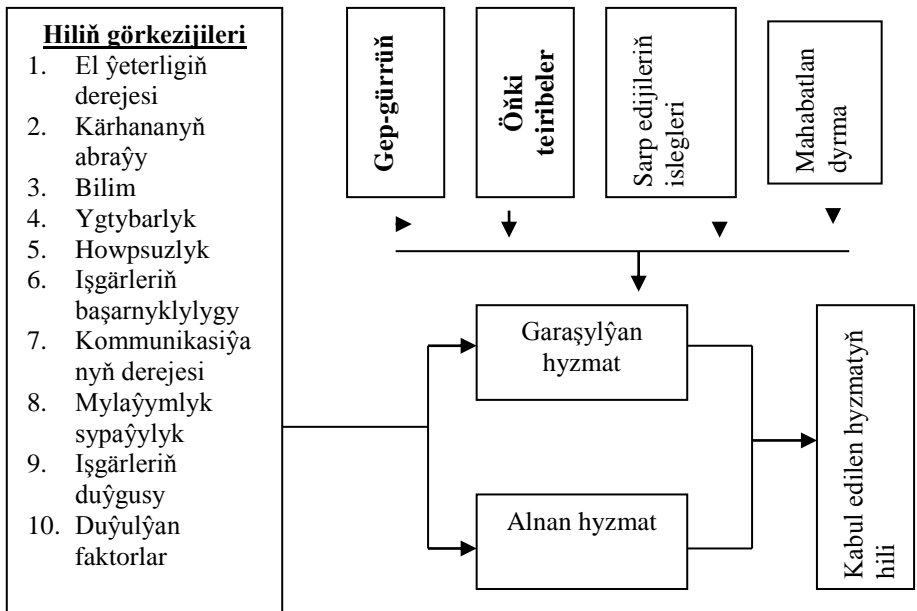
Tejribede hyzmatyň hilini ölçemek üçin, üpjün ediji sarp ediji hili nädip kabul edýändigini kesgitlemeli.

Derňew netijeleriň esasynda, sarp edijiler hyzmatyň hili bahalananda garaşylýan we alnan netijeleri deňeşdirýärler. Eger-de bu aralyk gabat gelmese, onda “Hilde ýyrtyk” diýip atlandyrlar. Şu sebäpli ýolbaşçylaryň esasy meselesi hyzmatyň hilinde şu ýyrtygy kemeltmek. Ýöne ýolbaşçy bir zady unutma-ly däl: ölçelýän göwrüm - sarp edijileriň kabul edýän hili.

Hyzmatyň hilini gowulandyrmak üçin marketologlar hyzmatyň hiliniň esasy kriteriýalarynyň we maksatly alyjylary kesgitlemeli.

Derňewleriň netijeleri boýunça kabul edilýän hyzmatlaryň 10 sany kriteriýasyny kesgitlediler.

1. Elýeterlik dereje diýmek, hyzmaty almak üçin aňsat ýollary gözlemekdir.
 2. Kärhananyň abraýy – nädip kärhana ynamdarlygy gazanýar;
 3. Bilim – hyzmaty üpçün ediji sarp edijiniň isleglerini bilmeridir;
 4. Ygtybarlyk – hyzmat nähili yzygiderli we ygtybarly;
 5. Howpsuzlyk – hyzmaty öndürmek we sarp etmek howpsuzlyk bilen bagly bolmaly däl;
 6. Islegleriniň başarnyklylygy – ýokary hili hyzmaty hödürlemek üçin islegleriniň hünärmenligi we bilimi;
 7. Kommunikasiýa derejesi – kärhananyň öz hödürleýän hyzmatlaryny sarp ediljilere nädip ýetirýändigini;
- Hyzmatyň hilini nähiliň kriteriýalary .

8. Mylaýymlyk, sypaýylyk – işgärleriň sarp edijilere garaýşy (sypaýy,ünsli);
9. Islegleriniň duýgusy - işgärleriň hyzmaty tiz hödürlemekde işgärlere baglylygy we ukuby;
10. Duýulýan faktorlar - işgärleriň daşgy görnüşi, duýulýan faktorlary hödürleýän hyzmatyň hili bilen baglylygy.

Birinji 5 faktor hyzmatyň gutarnykly hili bilen baglydyr, beýleki 5 faktorlar bolsa hiliň prosessi bilen.

Şu görkezijilere üns berilse, hyzmat ediş çäkleri sarp edijileriň garaşýan hyzmatlaryny üpjün edip bilerler.

Sarp edijileriňi we ygtybarly hyzmaty yzygiderli hödürlemegi, içerki marketing derejesini şeýle-de maýa goýumlary hemişeligi we işgärleriň hünärmenlik derejesiniň ýokarlanmagy bilen ýetip bolýar.

Arbaý we howpsuzlyk öraza baglanyşylan faktorlardyr. Eger-de sarp ediji hyzmaty üpkün edijä ynanyan bolsa, onda ol şol hyzmaty sarp etmäge gorkmaýar.

Howpsuzlygy ýetirlik möçberde hil barada mahabatlandyрма arkaly ýa-da kanagatlanan sarp edijileriň tejribelerini ulanylyp berkidip bolýar.

Eger-de kärhanada köp sanly filiyallary bar bolsa, onda hyzmaty aňsat alyp bolýar.

Soňky ýyllar hyzmat ediş çäkler gowy gurlanan we hyzmaty hödürleýän netijeli ulgamlara maliýe goýumlary edýärler.

Olar sarp edijeleri edijileri durnukly üpjün etmek üçin ýokary hili hyzmaty edýärler. Haryt öndürijilerden hyzmaty hödürleýänleriň tapawudy, hiliniň dumukly bolmagyna gowy gurnalan abzalar bilen ýetip bolýar, hyzmatyň hili bolsa hemişe durnukly bolmaýar, ol belli bir derejede işgärleriň we satyn alýanlaryň arabaglanyşyna baglydyr.

Hyzmat ediş çäkleriň dernewleri, hyzmatyň hili, birnäçe umumy mynasyp görkezijiler bilen baglaşdyrylýar.

1. Hyzmat ediş çäkler sarp edijilerini kanagatlandyрма ideýalaryna wepalydyr. Sarp edijileriniň isleglerini

kanagatlandyrmak üçin olar kesgitlenen strategiýany kabul edýärler. Kärhanalarda sarp edijiler bilen bagly bolmak üçin ýörite guramalary döredýärler, olaryň maksady - sarp edijileri bilen hemişe aragatnaşygy saklamak we alyjylar barada alada edilýän atmosferany döretmekdir.

2. Olar ýolbaşçylaryň hiliň ideýalaryna wepalyk babatda köp ýyllyk tejribelerini ýygnaýdylar. Ýolbaşçylar diňe maliýe görkezijilerine üns bermän, şeýle-de hödürlenýän hyzmatlaryň hiline seredýärler. Olar hyzmatyň medeniýetini işläp taýýarlaýarlar, bu bolsa ýokary höweslendirýär.
3. Hyzmaty üpjün edijiler ýokary hili ölçegli hyzmaty gurnaýarlar.
4. Öňdebaryjy firmalar hödürlenýän hyzmatlara üns bilen seredýärler we aşakdaky usullary ulanýarlar, meselem, alyjylaryň arasynda sorag-jogap geçirmek, näzarylygyny we tekliplerini öwrenmek.
Sarp edijileriň närazylygy - hyzmatyň hilini ýokarlandyrylmagyna gowy mümkinçilikdir, eger-de närazyçylyklara tiz wagtda netijeli seredilse, onda bäsdesleriň önüne çykmaklygyna getirer.
5. Öňdebaryjy hyzmat ediş çäkler sarp edijileriň we işgärleriň isleglerini kanagatlandyrýarlar. İşgärler bilen gowy aragatnaşyk, netijede sarp edijiler bilen gowy aragatnaşygy saklamagyna getiýär. Ýolbaşçylar hiliň derejesini takyk kesgitleýärler we wagtynda isleglerlere ýetirýärler, bu bolsa islegler öz ünsüni nämä gönükdirmelidigini bilmek üçin, sarp edijiler bolsa gowy aragatnaşygy saklamagyndan näme garaşmalydygyny bilmek üçin edilýär. Ýolbaşçylar işgärleri goldap durmaly, olaryň gowy işi üçin höweslen-dirmeli, we kanagatlandyrmak derejesinde gözegçilik edip durmaly.

4.5. Öndürijiligiň gözegçiligi

Harytlaryň ösmegi hyzmat ediş çäkleriniň guramalarynda, öndürijilik derejesini ýokarlandyrmagy talap edýär.

Öndürijiligi birnäçe usullar bilen galdyryp bolýar;

- 1) Kärhanalar öz işgärlerini okatmaly, ýa-da täze gowý işlejek işgärleri almaly;
- 2) Kärhana hyzmatyň sanyny köpeldip bilýär;
- 3) Kärhana hyzmaty industrializasiýalary goşmaça enjamlar we öndürijiligi standartlaşdyryp bilýär;
- 4) Kärhana öndürijiligi netijeli hyzmaty işläp taýýarlap galdyryp bilýär;
- 5) Kärhana sarp edijileri hňweslendirip bilýär;
- 6) Eger-de kärhanalar hemişe galtaşýan isleglere gabat gelse, olary öndürijiligi islegiň göwrümini üýtgedip ýa-da az maýyşyklary galdyrmaly. Üpjün edijiniň maýyşyklygy - bu önümçiliginiň kuwwatyny üýtgetmegiň ukuplylygy. Muny galdyrmak üçin wagtlaýynça iňgärleri işe alyp bolýar ýa-da goşmaça enjamlary goýup bolýar, şeýle-de işgärler üçin ýörite meýilnama taýýarlap bolýar.

Kärhanalar öndürijiligi ýokarlandyrmak üçin hiliň peselmegine ýol bermeli däl. Öndürijiligi ýokarlandyrmak üçin hili ülnä salyp bolýar, bu bolsa sarp edijileriň kanagatlandyrmak derejesine galmagyna getirýär.

4.6. Hyzmatyň hiliniň modelleri

Hyzmatyň dolandyryş prosesini bäsdeşleriň önüne düşmegine gönükdirmek kyn bolýar. Çünki ol onuň öz yebigatyndan çykýan aýratynlygyna baglydyr:

- 1) Hyzmatyň duýulmaulygy;
- 2) Öndürmek sarp etmek ygtyýarlygy bermek.

Hyzmatyň modellerini Parrasurman we Zeýtaşyl Berri düzdüler.

Bu modelde hyzmatyň hilinden garaşylýan esasy talaplar görkezilendir.

Modelde 5 sany garşylyk görkezilen:

1. Kärhanalar alyjylaryň isleglerini we hyzmata nähili baha berilýändigini bilmeýärler;

2. Hyzmaty öndürýän kärhanalarda hyzmatyň hiliniň ülnüleriniň ýoklugy;

3. Hödürleýän hyzmatyň bilen hyzmatyň hiliniň aýratynlyklaryny arasyndaky boşluk.

Bu hem köp faktorlardan ybarat bolup biler, meselem, satyjylaryň pes taýýarlygy, bir işgäriň üstüne köp işi ýüklemek, işgäriň moral taýdan pesligi.

4. Daşky maglumatlar bilen hödürlenýän hyzmatlaryň tapawudy - alyjylar berlen maglumatlary hyzmaty alnansoň deňeşdirýärler we ondan netije çykarýarlar;

5. Alyjylaryň garaşýan wagty we hyzmaty alandan soň duýgynyň aralygy.

Hyzmatyň hiliniň barşynda “neýtral zona” diýlen düşünje bar. Eger-de hyzmat garaşylýan zonada edilse, onda hyzmat doly edildi diýip umyt edip bolmaýar. Eger-de hil we hyzmat derejesi zonaň daşynda edilen bolsa şonda sarp ediji kanagatlandyrýan ýa-da kanagatlandyрмаýan duýgyny duýar.

Şu modelleriň esasynda S.Kedott we N.Terdžen hyzmatyň elemenleriň tipologiýasyny döredtiler. Olar käbir hyzmatlaryň elementleriniň klassifikatoryny düzmegini we deňeşdirmek, şeýle-de seljerilmegine mümkinçilik döredip bolýandygyny bellediler.

Alyjylaryň işlerini käbir bolýan sebäplere görä ýüze çykarýarlar. Şonuň üçin hyzmatyň netijeliligine hem seretmelidir.

Alyjylaryň duýgularyna görä hyzmatyň elementlerini 4 klassifikatora bolup bolýar.

1) **Takyk** - bu element neýtral zonany azaçyk kesgitleýär, bu esasy faktor

we alyjylaryň duýgularyna göni tasir edýär. Bu elementi ilki bilen kanagatlandyrmaly, sebäbi alyjylara minimum derejede ülhüler döredilen.

Eger-de kärhanalar bäsleşlerden öňe çykjak bolsa, olar diňe şu elementi hödürlemelidir.

Takyk elementleri diýilýäniniň sebäbi, bu elementler kanagatlandyryan ýa-da kanagatlandyрмаýan duýgyny görkezýär.

2) **Neýtral** - bu element takyk elementiň tersine, maksimal neýtral zonasyny döredýär we tejribelere täsir etmeýär. Alyjylaryň işgärlerine az täsir edýänligi sebäpli, bu elemente käbir üns berilmeýär;

3) **Kanagatlandyryan elementler** - bu elementler alyjylarda minnetdarlyk täsirini döredýär. Sebäbi alyjylar bu elementden peýdalansalar garaşylmaýan hyzmatlary alýarlar.

Meselem, dükana baranyňyzda ol ýerdäki satyjylar siziň öňüňizden çykyp, size myllaýymlyk bilen öz hyzmatyny hödürleýär.

Siz bu hödürleýän hyzmatdan nägile bolmaýarsyňyz. Şonuň üçin sizde minnetdarlyk duýgy ýüze çykýar.

4) **Göwün geçmeklik** - eger-de bu elementler dogry ýerine ýetirilmese, onda kanagatlanarsyz täsir döreýär. Şonuň üçin bu element göwün geçmeklik elementi diýip atlandyrylýar.

EDEBIÝAT

1. XX taryhy Halk Maslahatynda kabul edilen resminamalar we olaryň durmuşa geçirilişi. Aşgabat 2007ý.
2. “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriniň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasy”- “Türkmenistan” 2007 Bitaraplyk aýynyň 28.
3. **Berdimuhamedow G.M.** Garaşsyzlyga guwanmak, halky, watany söýmek bagtdyr. Aşgabat, 2007ý.
4. **Saparmyrat Türkmenbaşy** Ruhnama. Aşgabat 2001.
5. **Saparmyrat Türkmenbaşy** Ruhnama II kitap. Aşgabat 2004.
6. “Türkmenistany ykdysady, syýasy we medeni taýdan ösdürmegiň 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Baş ugry” Milli Maksatnamasy. “Türkmenistan” 2003ý.
7. **Ataýew Ç.A., Ýagmyrow A.Ýa., Kadyrow K.H.**- “Azyk däl harytlary öwrenmegiň we hilini ekspertiza etmegiň nazaryýeti”, A., Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2001ý.
8. **Ataýew Ç.A., Ýagmyrow A.Ýa.**- “Azyk harytlarynyň hiliniň ekspertizasy”, Aşgabat 2001ý.
9. **Ataýew Ç.A., Hojanazarowa S.K., Kadyrow K.H., Sarygulow D.G.** “Bazary öwrenmek”. I-nji kitap. Aşgabat, 2001ý.
10. **Rahmanow B., Berdygylyjow T., Kakalyýewa G., Hojamgulyýewa B., Şukurow A.** “Bazary öwrenmek” 2-nji kitap. Aşgabat, 2001ý.
11. **Борисов Б.Л.** «Технологии рекламы и PR», Москва-2001г.
12. **Котлер Ф., В. Вонг., Г. Армстронг.** Основы маркетинга. М., Прогресс. Москва 2009г.
13. Marketing žurnallar- 1999, 2000.
14. Маркетинг в России и за рубежом (žurnallar).
15. **Солиев А.С.** Маркетинг. Тошкент 1999г.

16. **Уткин Э.А., Кочеткова А.И.** «Рекламное дело». Москва – 1999г.
17. Эванс и Маркетинг, экономика. Москва 1996г.
18. **Д. А. Вылегжанин** “Теория и практика. Р.Р.” Москва – 2008г.

MAZMUNY

Giriş	3
I Bap. Harytlary ýerlemekde ýaýradys usullary we haryt hereketi.....	5
1. Harytlary ýerlemekde ýaýradys ýoly we onuň wezipeleri	5
1.1. Harytlary ýerlemekde ýaýradys barada umumy düşünje we wezipeleri.....	6
1.2. Harytlary ýerlemekde ýaýratmagyň derejeleri.....	8
1.3. Wertikal marketing ulgamy boýunça harytlaryň ýaýradys ýoly	11
1.4. Haryt hereketi.....	19
Haryt hereketi barada düşünje we onuň elementleri	
1.5. Haryt hereketiniň maksady	19
1.6. Harydy ýerlemekde haryt hereketini meýilnamalaşdyrmak	21
1.7. Haryt hereketi.....	31
2. Harytlary ýaýratmagyň usullary.....	34
2.1. Bölek we lomaý söwda	34
2.2. Bölek söwda diýmeklik näme?	35
2.3. Lomaý söwda. Lomaý söwdanyň ähmiýeti we tebigaty	57
2.4. Harytlaryň ammarlarda ýerleşdirilişi, goýluşy we saklanylyşy	65
2.5. Haryt gorklaryny dolandyrmak	66
2.6. Daşama.....	68
II Bap. Harytlary herekete getirmek.....	75
2.1. Höweslendirmegiň we kommunikasiýanyň strategiýalary	75

2.2. Reklama	101
2.3. Satuwy höweslendirmek	120
2.4. Şahsy satuw we satuwy dolandyrmak.....	132

III Bap. Halkara marketing 158

3.1. Halkara söwda ulgamy.....	160
3.2. Daşky bazara çykmagyň maksatlaryny kabul etmek	164
3.3. Haýsy bazarlara çykmak hakda netijä gelmek	165
3.4. Daşary ýurt bazarlaryna çykmaklygyň strategiýasy	166
3.5. Bazary öwrenmek toplumyň gurluşynyň çözgüdi	169
3.6. Ýaýradylş kanallary	172

IV Bap. Hyzmatlaryň bazaryny öwrenmek 175

4.1. Hyzmatyň görnüşleri.....	176
4.2. Hyzmat ediş çäkleri, hyzmatlaryň klassifikasiýasy	178
4.3. Üstünligiň esasy faktorlary	181
4.4. Hyzmatyň hiliniň barlagy.....	183
4.5. Öndürijiligiň gözegçiligi	187
4.6. Hyzmatyň hiliniň modelleri	187

Edebiýat 190

Tuwakgylyç Berdigylyjow, Gülbahar Kakalyýewa,
Annamuhammet Şükürow,
Bibi Hojamgulyýewa, Bäşim Rahmanow

MARKETING

(I kitap)

*Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw
gollanma kitaby*